Меһдизадә вә с.

Педагогика

Азәрбайҹан дөвләт гиябн педагожи институту

371
П.30

Меһдизадә М., Хәлилов С. вә Мустафаева Д.

КИТАБХАНАСЫ
БИБЛИОТЕКА
№ 127

ПЕДАГОГИКА

А-1520 27
1941/69
295
152027

АЛИ МӘКТӘБЛӘР ҮЧҮН
ӘЛ ЯЗЫСЫ҅ҺУГУГУНДА

II ҺИССӘ

Редакторлары: *Хәлилов С.*
вә *Сеидов Ә.*

Азәрбайҹан ХМК нәшри
Бакы—1941

Китабын ичәрисиндәки фәсилләрдән.
I, VI, IX вә XII—Меһдизадә М.,
II, III, V, VIII X, XI вә XIV—Хәлилов С.
IV, VII вә XIII—Мустафаева Д.
тәрәфиндән ишләнилмишдир.

Коммунист моралы, естетик вә физики тәрбийәнин мәзмун вә методлары

I ФӘСЛ

КОММУНИСТ МОРАЛЫ ТӘРБИЙӘСИ

Коммунист моралы тәрбийәси, коммунист тәрбийәсинин мүһүмм бир һиссәсидир. Коммунист тәрбийәсинин әһәмиййәти инкишафымызын индики дөврүндә сон дәрәчә артмышдыр. Партиянын 18-чи гурултайы гәт'намәләриндә дейилир ки: «.... ССРИ үчүнчү бешилликдә ени инкишаф дөврүнә, синифсиз социализм чәмиййәти гурулушуну баша чатдырмаг вә тәдричән социализмдән коммунизмә кечмәк дөврүнә гәдәм гоймушдур ки, зәһмәткешләрин коммунистчәсинә тәрбийә эдилмәси, инсанларын—коммунизм гуручуларынын шүурундаки капитализм галыгларынын арадан галдырылмасы һәлл эдичи әһәмиййәт алыр». Совет мәктәбләринин кәнч нәслә коммунист тәрбийәси вермәк вәзифәси, һәмин директивая әсасән даһа да чиддиләшир.

Коммунист тәрбийәсинин органик бир һиссәси олан коммунист әхлагы тәрбийәсинин даһа принципиал йүксәклийә галдырылмасы да бунунла әлагәдардыр.

Һәмин темада биз ашағыдаки мәсәләләри айдынлашдырмаға чалышачағыг:

1. Әхлаг вә онун синфи-тарихи характери.
2. Феодализм вә буржуазия чәмиййәтләриндә әхлаг тәрбийәси.
3. Марксизм-ленинизм классикләринин коммунист әхлагы һаггындаки тә'лими.
4. Коммунист әхлагынын вәзифәләри.
5. Коммунист әхлагы тәрбийәсинин васитә вә методлары.

1. ӘХЛАГ ВӘ ОНУН СИНФИ-ТАРИХИ ХАРАКТЕРИ

Морал вә я әхлаг инсанын чәмиййәтдәки давранышыны низама салан тарихи олараг мүәййәнләшдирилмиш нормаларын

152027

мәчмуудур. Давраныш нормалары инсанын чәмиййәтә, ичтимаи гурулуша, әмәйә вә бир-биринә олан мүнасибәтләриндә өзүнү көстәрир. Өз күндәлик һәятында инсан өзүнүн вә башгасынын чәмиййәт вә башга адама гаршы һәрәкәтләрини гиймәтләндирир. Бу һәрәкәтләрин бә'зиләринә яхшы, әдаләтли, әдәбли, бә'зиләринә исә әксинә, ярамаз, әдаләтсиз, әдәбсиз һәрәкәт кими гиймәт верир.

Рәфтар вә давраныш нормаларына гиймәт вермәк ишиндә давраныш нормаларынын яхшы вә яманлығыны мүәййән этмәк ишиндә критери нәдир? Бу вә я башга давраныш нормасыны гәбул эдәркән инсанлар нәйә әсасланырлар?

Килсә вә мәсчид хадимләри буржуазия чәмиййәтинин вә бу чәмиййәтдәки әхлаг нормаларынын әбәди, фитри олдуғуну иддиа эдирләр. Мәсәлән: килсә хадимләри әхлагын мәнбәини инсанын ер үзәриндәки һәятында дейил, тәбиәт харичиндәки аләмдә—аллаһда олдуғуну исбат этмәйә чалышырлар. Бялавяситә динлә мәшғул олмаян, элм адамлары ичәрисиндә дә бу фикрә тәрәфдар оланлара чох тәсадүф олунур. Бир нечә мисал кәтирәк.

Гәдим Греция философларындан Платон (427—447) әхлаг мәфһумунун ер үзәриндәки һәятдән, мадди аләмдән дейил, әбәди яшамагда олан яхшылыг идеясындан асылы олдуғуну исбата чалышырды.

XVIII әсрин немец философу Кант тәсдиг эдирди ки, әхлагын мәнбәи инсанын практики фәалиййәти харичиндәдир вә инсанын мүәййән әбәди әхлаг нормаларына итаәт этмәси фитри бир ишдир. Кант һәтта иддиа эдир ки, әхлагын әсасында дуран дин дейил, биләкс, динин әсасында дуран әхлагдыр.

Л. Н. Толстой исә, диндән айры олан, она сөкәнмәйән әхлагын варлығы фикрини белә рәдд эдирди. Толстоя көрә, динә сөкәнмәйән әхлаг көксүз бир биткийә охшайыр.

Килсә вә истисмарчы синифләрин идеологлары, хүсусән буржуазия, өз әхлаг нормаларыны «әбәди» «үмум бәшәр» әхлагы адландырыр вә бу йолла да өз әхлаг нормаларыны чәмиййәтин башга синифләринә ашыламаға сә'й эдирләр.

Буржуазия вә килсәнин бу чүр иддиалары антиэлми вә яландырлар; буну йүзләрлә тарихи фактлар исбат эдир.

Маркс, Энгелс әхлаг нормаларынын тарихи инкишаф илә әлагәдар олараг дәйишдийини, бунун синифләр мүбаризәсиндә әкс олундуғуну вә бунлардан асылы олараг һәр синфин өзүнә көрә әхлаг нормалары олдуғуну исбат этмишләр. Энгелс «Анти—Дюринг» адлы әсәриндә языр ки:

«Әкәр чәмиййәтин үч әсас синфинин—феодал адристократиясы, буржуа вә пролетариатдан һәр биринин өзүнә мәхсус әхлагы вардырса, бурадан анчаг бу нәтичәйә кәлмәк олар ки, инсанлар шүурлу вә я шүурсуз олараг өз әхлаги көрүшләрини, ахыр нәтичәдә, синфи вәзиййәтләринин практики шәраитиндән, истеһсал вә мүбадиләнин экономик мүнасибәтләриндән алырлар»*).

Фейербахын әхлаг нормаларыны тәнгид эдәрәк Энгелс көстәрмишдир ки, «О бүтүн дөврләр, бүтүн халглар вә бүтүн тәбәгәләр үчүн эйни чүрә бичилдийиндән һеч ердә вә һеч вахт тәтбиг эдилмәйәчәкдир».**)

Беләликлә чәмиййәт тарихиндә бу вә я башга әхлаг нормалары, рәфтар гайдаларынын ирәли сүрүлмәси, бәйәнилмәси вә гиймәтләндирилмәси синфин мәнафеиндән асылыдыр. Бир рәфтар гайдасына гиймәт вермәк үчүн әсас критерий синфин мәнафеидир.

II. ФЕОДАЛИЗМ ЧӘМИЙЙӘТИНДӘ ӘХЛАГ ТӘРБИЙӘСИ

Феодализмин идеоложи әсасыны тәшкил эдән диндир. Она көрә дә феодализмин әхлаг системасы бүтүнлүклә динә сөкәнмишди. Бурадакы әхлаг системасы өзүнүн бүтүн инчәликләринә гәдәр, һаким феодал синфинин вә дин хадимләринин имтиязыны горумаға хидмәт эдирди. Дин хадимләри зәһмәткеш күтләни, «мүвәггәти» дүнянын не'мәтләриндән әл чәкиб «әбәди ахирәт дүнясы» үчүн чалышмаға чағырырдылар.

Гур'ан руһаниләрин вә феодалларын зүлмү алтында боғулан әмәкчиләрә «сәбр эт, аллаһ сәбр эдәнләри әзиз сахлаяр», «сәбр эт, аллаһ кәримдир», «аллаһ касыбларын достудур» кими әхлаги фикирләр ашылайыр.

Ялныз гур'ан дейил, башга дини китаблар да белә әхлаг гайдаларыны яймаға чалышыр.

Динин белә әхлаг тә'лими зәһмәткешләрин мүбаризәдәки ирадәләрини зәифләтмәйә вә онларын һәмишә истисмар эдилмәләринә олдугча әлверишли шәраит ярадыр.

Феодал әхлагы йохсуллары дүнядан әл чәкмәйә чағырдығы һалда өзү дүнянын не'мәтләриндән ач гурд кими истифадә эдир вә буну һеч дә әхлагсыз иш һесаб этмирди.

*) Маркс—Энгелс, әсәрләри, ч. XIV, сәһ. 93.
**) Енә орада, сәһ. 661.

Немец тарихчиси **Розенов** Рома католик килсәси башчыларынын тарихини язаркән бу «әхлаг яян» дин хадимләринин элә чинайәтләрини тәсвир этмишдир ки, охудугда адамын түкләри биз-биз дурур.

Папа VI Александр (XV әср) ийрәнч чинайәтләр вә авантюра нәтичәсиндә килсә башчылығына кечдикдән сонра өз доғма гызы илә чинси әлагәйә кирмишдир. Папа XII Иоанн (X әср) эйни заманда һәм өзүнүн ики гызы вә һәм дә доғма анасы илә әлагәдә олмушдур.

Папа XXIII Иоанн (XV әср) ағла сығмаз чинайәтләринин нәтичәсиндә мүһакимә эдилмиш. Мәһкәмәдә буна 80 маддәдән ибарәт тәгсир верилмишдир. Бу маддәләрин анчаг 54-нү мәһкәмәдә учадан охуя билмишләр. Ердә галан маддәләри утандыгларындан охуя да билмәмишләр.

Белә «мө'мин» шәхсләр, килсә-мәсчид мәктәбләри вә онларын хадимләри өзләри бу чүр әхлага малик олдуглары һалда әсрләрлә зәһмәткеш күтләләрин шүуруна да тәркдүнялыг кими фикирләри еритмәйә чалышмыш вә бә'зи өлкәләрдә, хүсусилә шәргдә, һал-һазырда енә дә чалышмагдадырлар.

III. БУРЖУА ЧӘМИЙЙӘТИНДӘ ӘХЛАГ ТӘРБИЙӘСИ

Капиталист мүнасибәтләри инкишаф этдикчә, феодал—дин әхлагына гаршы, буржуазия өзүнүн ени әхлаг тәрбийәси теориясыны ирәли сүрүр.

17-чи әсрин ахырында яшамыш инкилис философу вә педагогу Чон Локк, капитализм чәмиййәтинин ени инкишафа башладығы бир заманда, эмпирик вә утилитар истигамәтли буржуа моралы теориясыны мейдана атмышды. Она көрә, Маркс демишкән, Локку «бүтүн формаларында ени буржуазиянын» бир нүмайәндәси кими характеризә этмәк олар.

Локкун әхлаг теориясынын әсасында инсанын хошбахтлыға доғру чан атмасы принципи дурур. Локка көрә инсан өз сәй'ләриндә, өз рәфтарларында мәнфәәт идеясындан рәһбәрлик алыр, дүшүнчәсиндән исә истигамәт алыр. Локк өз анлайыш теориясында, элэчә дә әхлаг көрүшләриндә фитри идеялар һаггында олан христиан теориясыны инкар эдир. Өз әхлаги көрүшләрини индивидиумун газанч, мәнфәәт вә шәхси интересләри әсасында гурур.

Локка көрә инсана нәйин мәнфәәтли вә газанчлы олмасыны айыг ағылла өлчмәк олар. Инсанын мәнфәәт вә газанча олан сә'йинә гаршы, ағыл васитәсилә даяндырылмасы мүмкүн олмаян эһтирас вә аффектләр (кәскин эмоциялар) әкс дурур. Бурадан Локк, тәрбийә вә гисмән дә әхлаг тәрбийәси үчүн бәдән вә руһун дисциплинасы формуласыны мәсләһәт көрүр.

«Бүтүн хейрхаһлығын әзәл вә әсасы өз истәкләринә галиб кәлмәйи, өз мейилләрини тәзйиг алтында сахламағы бачармагдан ибарәтдир. Һеч олмаса, сә'йләримиз бизи башга тәрәфә доғру чәксин, ән яхшысы, анчаг ағыл тәклиф эдән кими һәрәкәт этмәкдир»*). Локкун әхлаг тәрбийәси һаггындаки баш установкасы бундан ибарәтдир.

Бурадан көрүндүйү үзрә Локкун теориясында интизам анлайышы феодализмә нисбәтән башга мүндәрәчәйә маликдир. Феодализм дөврүндә интизам «аллаһ әмри», «сәбр эт» кими гоюлдуғу һалда, Локка көрә индивидиумун өз шәхси интересләри үзәриндә гурулмалыдыр. Индивидум, өз шәхси интересинә көрә актив тәшәббүслү вә ишкүзар олмалыдыр.

Локкун әхлаг теориясында ичтимаи интересләрә, һеч дә мәһәл гоюлмур. Беләликлә Локк заманәси үчүн прогрессив олан лакин сон дәрәчә индивидуалистик әхлаг тәрбийәси теориясыны ирәли сүрмүшдүр.

Идеалист истигамәтли буржуа этикасыны (әхлагыны), һәлә о заман зәиф олан Германия буржуазиясынын идеологиясыны ифадә эдән Кант олмушдур. Кант һәм дини әхлагы, һәм дә эгоистик интересләрдән асылы олан әхлагы рәдд эдир.

Канта көрә әхлагын әсас гануну «гәти императивдир» (гәти әмрдир)ки, бу да инсандан һамы үчүн үмуми ола биләчәк давраныш гайдалары тәләб эдир. Кант инсанын үмумиййәтлә тәрбийәсиндән, инсан нәслинин өзүнү тәкмилләшдирмәсиндән данышыр. Лакин ушагда етишдирилмәси лазым олан әхлаг кейфиййәтләрини садыламаға кәлдикдә, о, мүлайимлик, мәрһәмәтлилик, хейир веричилик, динчлик вә с. кими кейфиййәтләри ирәли сүрүр. Әхлаг тәрбийәсиндә Кантын ирәли сүрдүйү характерик принципләр XVIII әср Германия буржуазиясынын зәифлийи вә гәтиййәтсизлийи илә изаһ олунур.

Кант языр ки: «Сәбр эт вә өзүнү сахла—мүдрик мүлайимлийә һазырлыг бундадыр. Әкәр яхшы характер әмәлә кәтирмәк истәнилирсә, ону әввәлчә бүтүн эһтираслардан тәмизләмәк лазымдыр. Адам өз мейилләрини элә идарә этмәлидир ки, онлар эһтираса чеврилмәсин... Сәбр эт вә таб кәтирмәйә алыш».

Кантын әхлаг тәрбийәси теориясы абстракт идеалистик

---

*) Д. Локк. тәрбийә һаггында фикирләр. Сәһ. 30, 1913 ил

вә формалдыр. О, 18-чи әсрин ахырындакы герман буржуазиясынын ени гурулуш һаггындакы арзуларыны ифадә эдирди. Бунунла бирликдә Кант әхлаг мәсәләсини һәгиги һәятдан айырараг ону дахили аләм илә бағламаға чалышмыш вә элә буна көрә дә о, әхлагын мүндәрәчәсини дәгиг бир шәкилдә мүәййән эдә билмәмишдир.

19-чу әсрин ортасында инкилис философу вә педагогу Спенсер, буржуазиянын позитивистик фәлсәфәси вә биологизм әсасында гурулмуш ени әхлаг теориясыны мейдана атмыш. Спенсерә көрә әхлаг һәм индивидин вә һәм дә чәмиййәтин өзүнү мүдафиә мәгсәдинә хидмәт этмәлидир.

Спенсер индивидуалистик морал теориясыны мүдафиә этдийи үчүн, о, чәмиййәтин синфи гурулушуну вә эләчә дә әхлагынын синфи маһиййәтини инкар эдир. Спенсерин морал теориясы өзүнү горума принципинә сөкәнир вә о, өзүнүн бу янлыш принципинә һәятын үмуми бир гануну кими бахыр.

«Этиканын әсаслары» (§ 8) адлы өз әсәриндә Спенсер көстәрир ки, анчаг иргин сахланмасына хидмәт эдән давраныш яхшы вә дүзкүн һесаб олуна биләр. Спенсер әхлагын синфи характерини вә ичтимаи маһиййәтини биоложи анлайышла әвәз эдир. Марағлы бурасыдыр ки, Спенсер бу «теорияя» сөкәнәрәк һәтта һейванларда да «әхлаг» олдуғуну иддиа эдир.

Империализм дөврүндә әхлаг тәрбийәси буржуа мәктәбләриндә сон дәрәчә чиддиләшмишдир. Шовинизм, национализм, милитаризм, индивидуализм, конкуренция, эгоизм вә и.а. буржуа әхлагынын мүндәрәчәсини тәшкил эдирләр.

Буржуа әхлагы дини инкар этмир, бәлкә динлә бирләшир вә динин әсасында гурулур.

Дин дәрсләрини бир предмет кими тәдрис планларындан чыхаран бә'зи буржуа өлкәләриндә белә бу әхлаг, башга дәрсләр ичәрисиндә, синифдән вә мәктәбдән харич өлчүләр системасында вә хүсусилә шакирд тәшкилатлары васитәсилә ашыланыр. Бә'зи өлкәләрдә исә бу, тәдрис планына дахил эдилмиш хүсуси «морал» дәрсләриндә апарылыр.

Бу «морал» дәрсләри үчүн һәтта дәрсликләр белә дүзәлдилир. Бүтүн бунлар бирликдә олараг буржуазиянын интересини горуян әхлаги анлайышлары кәнч нәслин зеһнинә ашыламаға хидмәт эдирләр.

Буржуазиянын моралы хүсуси мүлкиййәтин «мүгәддәслийи», истисмарын куя йохлуғу, зәһмәткешләрин, гадынларын вә мүстәмләкә халгларынын һүгугсузлуғунун «ганун» олмасы, йохсуллуғун «тәбиилийи» вә саирә кими анлайышлары балача яшлардан башлаяраг кәнчләрин шүуруна еридир.

Маркс буржуа әхлаг тәрбийәсинин бу маһиййәтини ифша эдәрәк языр ки:

«...Әхлаг тәрбийәси ады алтында буржуазия өз принципләринин зорла башлара ерләшдирилмәсини баша дүшүр».*)

Ленин көһнә чәмиййәтин принципләрини ифша эдәрәк демишдир ки:

«Көһнә чәмиййәт элә бир принципин үзәриндә әсасланмышдыр ки, я сән өзкәсини гарәт эдирсән, я өзкәси сәни, я сән өзкәси үчүн ишләйирсән, я өзкәси сәнин үчүн, сән я гул саһибисән, я гулсан».**)

Белә бир принципә әсасән дә капитализм чәмиййәтиндә «һәр кәс өзү үчүн, аллаһ һамы үчүн», «адам адама гурддур», «алдатмасан сата билмәзсән» кими «әхлаги» нормалар һакимдир. Бурадан да буржуа әхлагынын индивидуализм, эгоизм, ялтаглыг, ялан, риякарлыг, икиүзлүлүк вә с. кими характерик әламәтләри мейдана чыхыр.

Буржуа әхлагынын ән ийрәнч нүмунәси инсанлығын гәддар дүшмәни олан фашист өлкәләриндә өзүнү көстәрир. Мәсәлән: ат заводлары кими гадынлар үчүн дә «чүтләшмә мәнтәгәләри» ачмаг йолу илә инсани һиссләрдән мәһрум «саф немец ирги»—истеһсал этмәйи онлар әхлагын йүксәк формасы һесаб эдирләр. Бу чүр «әхлагын» әлейһинә олан һәр әхлагы фашистләр әхлагсызлыг һесаб эдирләр.

Белә бир һейвани әхлагы онлар зорла ишә кечирирләр. Гестапо чәлладларынын башчысы Гимлерин фикринчә никаһын һеч бир мә'насы йохдур.

Алдадылыб чәбһәйә көндәрилән немец салдатларынын арвадларыны, немец «истеһсалы» үчүн мүһафизәчи «СС» дәстәләри үзвләринин там ихтиярына вермәйи Һитлер «гануни» бир «әхлаг» һесаб эдир.

Беләликлә фашизм тарихин саат әгрәбини—инсандан һейвана тәрәф кери дөндәрир. Фашизм талан этмәк, өлүм сәпмәк, мәһв этмәк, яндырмаг, гоча вә көрпә ушагларын ганлы көз яшларыны ахытмаг, кими йыртычы һейван «әхлагы» мурдар вә гара байрагларына язмышлар.

Фашизмин һейвани «әхлагынын» да маһиййәти беләдир.

---

*) Маркс—Энгелс, әсәрләри, ч. X, сәһ. 547.

**) Ленин, Комсомолун III гурултайындакы нитг, Азәрнәшр, 1940-чы ил, сәһ. 59.

IV. КОММУНИСТ МОРАЛЫ ҺАГГЫНДА МАРКСИЗМ-ЛЕНИНИЗМ КЛАССИКЛӘРИНИН ТӘ'ЛИМИ.

Маркс, Энгелс, Ленин, Сталин өз әсәрләриндә коммунист әхлагынын бүтүн мәсәләләринә аид көстәришләр вермишләр. Өзүнүн «Анти—Доюринг» адлы әсәриндә Энгелс коммунист әхлагынын нә заман мүмкүн олачағыны көстәрмишдир. Энгелс языр ки: «Синфи зиддиййәтләрин вә онларын һаггындакы хатирәләрин үзәриндә йүксәлән һәгиги инсанлыг моралы ичтимаи инкишафын анчаг о пилләсиндә мүмкүн олачагдыр ки, орада нәинки тәкчә синфи зиддиййәт йох эдиләчәкдир, һәтта онун практики һәятдаки изи дә силинмиш олачагдыр».*)

Беләликлә Энгелс, коммунист әхлагынын там гәләбәси үчүн синфи-ичтимаи вәзиййәтин хүсуси шәраитини лазым билир.

Ленин буржуа моралына гаршы пролетар моралыны ирәли сүрәрәк, һәр һансы әхлагын синфи характерини ачмыш вә синфи мәфһум харичиндә көтүрүлмүш әхлагын олмадығыны исбат этмишдир. Ленин буржуа әхлагынын динә сөкәндийини вә онун күтләни алдатмаға хидмәт этдийини ачыб көстәрмишдир.

«Инсан анлайышы, синиф анлайышы харичиндән алынмыш һәр чүр бу кими әхлагы биз инкар эдирик. Биз дейирик ки, бу, яландыр, алдатмадыр, мүлкәдар вә капиталистләрин мәнфәәти үчүн фәһлә вә кәндлиләри товламагдыр».**)

Ленин көстәрмишдир ки, пролетариатын өзүнә мәхсус әхлагы вардыр. Пролетариат өз әхлаги кейфиййәтләрини һәлә капитализм шәраитиндә, өз азадлығы уғрунда истисмарчыларла апардығы мүбаризәдә етишдирир.

«Мөһкәмлик, тә'кидлилик, һазыр олма, гәтиййәт, йүз дәфәләрлә сынамаг, йүз дәфәләрлә дүзәлтмәйи бачармаг вә һәр нә олурса-олсун мәгсәдә чатмаг—бу кейфиййәтләри пролетариат Октябр революциясындан 10, 15, 20 ил әввәл о, бунлары көрүнмәмиш мәһрум олма, ачлыг, дағылма, фәлакәтләрә дөзәрәк һәмин революциядан сонра ики ил мүддәтиндә өзүндә етишдирмишдир. Пролетариатын бу кейфиййәтләри замындыр ки, пролетариат галиб кәләчәк».***)

Ленин көстәрмишдир ки, пролетариатын әхлагы тамамилә онун синфи мүбаризәси интересинә хидмәт эдир.

*) Маркс—Энгелс, әсәрләри, ч. XIV, сәһ. 94.
**) Ленин, «Кәнчләр Иттифагынын вәзифәләри», Азәрнәшр, 1940-чы ил, сәһ. 46.
***) Ленин, әсәрләри, ч. XXV, сәһ. 151.

«Биз дейирик ки, бизим әхлагымыз бүтүнлүклә пролетариатын синфи мүбаризәси мәнафеинә табе эдилмишдир».*)

«Коммунист әхлагы, о әхлагдыр ки, бу мүбаризәйә хидмәт эдир, зәһмәткешләри һәр чүр истисмара гаршы, һәр чүр хырда мүлкиййәтә гаршы бирләшдирир».**)

Ленин көстәрмишдир ки, коммунист әхлагы әсасында синифсиз социализм чәмиййәти гурмаг уғрундакы мүбаризә дурур. Коммунист әхлагы инсанда ени вәрдишләр вә ени психолокиянын ярадылмасыны тәләб эдир ки, инсан шәхси мәнафеини ичтимаи мәнафеә бағлая билсин, өз шәхси мәнафеини ичтимаи мәнафеә табе тутмағы бачарсын.

V. КОММУНИСТ ӘХЛАГЫНЫН ВӘЗИФӘЛӘРИ.

Коммунист әхлагы шакирдләрдә коммунист чәмиййәти гурмаг уғрундакы мүбаризә үчүн лазым олан әгидә вә давраныш нормалары етишдирмәлидир.

Сталин йолдаш коммунист әхлагы тәрбийәсинин конкрет вәзифәләринә даир тамамилә айдын көстәришләр вермишдир. О, демишдир ки:

«. . . . бизә һәр чүр команда вә инженер-техник гүввәси лазым дейилдир. Бизә елә команда вә инженер-техник гүввәләри лазымдыр ки, өлкәмизин фәһлә синфи сиясәтини анламаға габил олсун, бу сиясәти мәнимсәмәйә габил олсун вә ону вичданла һәята кечирмәйә һазыр олсун».***)

Совет мәктәби «өлкәмизин фәһлә синфи сиясәтини анлаян», «бу сиясәти мәнимсәмәйә габил олан, ону вичданла еринә етирмәйә һазыр» олан коммунист чәмиййәти гуручулары етишдирмәлидир.

Вәтәнимизин кәнч нәслини коммунист моралы руһунда тәрбийә этмәк вәзифәси, онлара пролетар интернационализми дуйғусуну ашыламаг, социалист вәтәнинә, Совет һөкумәтинә, Ленин—Сталин партиясына, совет халгына вә онун рәһбәрләринә, бөйүк Сталинә дәрин сәдагәт вә мәһәббәт һисси тәрбийә этмәк, вәтәнимизин дүшмәнләринә гаршы онларда нифрәт оятмаг, кәнчләрә диалектик материализм дүнябахышы ашыламаг, онлары мүбариз атеист кими тәрбийә эдәрәк һәр бир дини ән'әнәләрә гаршы мүбаризә бачарығы илә силаһландыр-

*) Ленин, «Кәнчләр Иттифагынын вәзифәләри», Азәрнәшр, 1940-чы ил, сәһ. 47.
**) Енә орада, сәһ. 56.
***) Сталин, «Ленинизм мәсәләләри», сәһ. 392, Азәрнәшр, 1939-чу ил чапы.

маг, онларда пролетар мүтәшәккиллийи, шүурлу интизам, коллективизм, достлуг вә йолдашлыг һиссини, болшевик характер вә ирадәсини яратмаг, «мәгсәд айдынлығы, мәгсәдә чатмаг үчүн ишдә тә'кидлилик вә бүтүн маниәләри гыран характер мөһкәмлийи» (Сталин) тәрбийә этмәк, әмәйә вә ичтимаи мүлкиййәтә коммунист мүнасибәти, доғручулуг вә намуслулуг тәрбийә этмәкдән ибарәтдир. Коммунист әхлагы прогрессив инсанлыға мәхсус бүтүн яхшы әхлаг нүмунәләрини, әхлаги сифәтләрини өзүндә бирләшдирдийи үчүн өзүнүн идеалы э'тибарилә бәшәр моралы һесаб олунур.

VI. КОММУНИСТ ӘХЛАГЫ ТӘРБИЙӘСИНИН ВАСИТӘ ВӘ МЕТОДЛАРЫ

Әхлагы нечә тәрбийә этмәк проблемасы әтрафында гәдим замандан бәри педагогика тарихиндә үч йол формалашмышдыр.

Биринчи интеллектуалистик йолдур. Бу йолун тәрәфдарлары ушағын әхлагыны тәрбийә этмәк үчүн онун интеллектинә (ағлына), биликләрлә тә'сир этмәйи башлыча васитә һесаб эдирләрди. Гәдим дөврдә бу йолун тәрәфдарларындан бири Сократ олмушдур. «Билик—хейрхаһлыгдыр» ифадәси дә Сократа аиддир. XIX әсрдә Һербарт вә XX әсрдә Мейман да белә бир фикрин тәрәфиндә дурурдулар.

Икинчи, эмоционал йолдур. Бу йолун тәрәфдарлары әхлаг тәрбийәсиндә эмоцияларын, һиссләрин әсас олдуғуну иддиа эдирләр. Бунлар шакирдләрдә бу вә я башга давранышга гаршы мәмнуниййәт, гейри-мәмнуниййәт, шадлыг, әләм, горху, тәлаш, гүссәләнмәк вәзиййәти вә с. һаллары әмәлә кәтирмәклә онлара тәрбийәви тә'сир этмәк фикрини ирәли сүрүрләрди. Буна көрә дә онлар шакирдләрин эстетик һиссләринә тә'сир көстәрмәкдән кениш истифадә эдирләр. Бу мәгсәдлә шакирдә чох тә'сир эдичи шәраит ярадылыр, нәғмә, мусиги, драматик тамашалар, символика вә сатиралардан кениш истифадә олунур.

Бунлар диндән дә бу мәгсәд үчүн истифадә эдирләр. («Чәһәннәм әзабы», ахирәтдә күнаһкарлара мәхсус «чәпиш бойда әгрәбләр», «әждаһалар», «гыргазанлар» кими горхулу мәфһумлар, «дини эпизодлар», «һадисәләр» вә «мө'чүзәләр» вә с.)

Үчүнчү волюнтаристик йолдур ки, бу да билаваситә ушагларын ирадәләринә тә'сир этмәкдән ибарәтдир.

Бу йолун тәрәфдарлары, физики чалышмалар васитәсилә шакирдләрин бәдәнләрини бәркитмәк, мускулларыны инкишаф этдирмәклә характер вә ирадәнин инкишафы үчүн уйғун бир шәраит һазырламаға чалышырлар. Волюнтаристләр инсанын әхлагына тә'сир этмәк үчүн, ағлын ролуну азалдырлар, әхлаги вәрдишлә адәтләрин ролуну исә һәддән артыг шиширдирләр.

Бу йолун тәрәфдарлары оюнлара (о чүмләдән һәм дә әгли оюнлара) спорт мүсабигәләринә, практики фәалиййәтә чох бөйүк тәрбийәви әһәмиййәт верирләр.

Бу йол гәдим дөврләрдә спарталыларын тәрбийәсиндә, орта әсрләрдә рыцарларын тәрбийәсиндә кениш истифадә олунурду. Һал-һазырда Инкилтәрә вә Америкада да бунун тәрәфдарлары аз дейил.

Көстәрдийимиз бу йоллара гиймәт вермәйә кәлинчә гейд этмәк лазымдыр ки, бунларын һәр биринин тәкбашына, айрылыгда тәтбиги һеч дә лазыми нәтиҹә верә билмәз. Совет мәктәбиндә бу йолларын һәр үчүндән бир-биринә бағлы олараг истифадә олунмалыдыр. Лакин ушагларын интеллектинә биликләр васитәсилә тә'сир этмәк әхлаг тәрбийәси ишинин әсасына гоюлмалыдыр.

Совет мәктәбиндә бу үч йол вә васитәләрин һәр бириндән кениш истифадә этмәк үчүн лазым олан шәраит вардыр.

Дедикләримизә әсасән коммунист әхлагы тәрбийәси ашағыда көстәрилмиш бир нечә үмуми методик тәләбләр үзәриндә гурулмалыдыр:

1. **Тәрбийә вә тә'лимин вәһдәти.** Дүзкүн гурулмуш тәһсил ишләри, үмумиййәтлә коммунист тәрбийәсинин о чүмләдән дә коммунист әхлагы тәрбийәсинин әсас бир васитәсидир. Һәгиги билик—коммунист дүнякөрүшүнүн әсасыдыр. Она көрә дә совет мәктәбләриндә тә'лим илә тәрбийә иши вәһдәт тәшкил этмәли вә тә'лим һәмишә тәрбийәви характер дашымалыдыр.

Ленин комсомолун III гурултайындаки нитгиндә көстәрмишдир ки, мәктәбин бүтүн тәһсил-тәрбийә вә тә'лим ишләри кәнч нәслдә коммунист әхлагы тәрбийәсинә хидмәт этмәлидир.

«. . . . бизим мәктәб исә кәнчләрә билик әсасларыны вермәли, онлара өзләринин коммунист бахышлары яратмаг бачарығы вермәлидир, онлардан тәһсилли адамлар әмәлә кәтирмәли, онлардан элми адамлар етишдирмәлидир. Адамлар мәк-

тәбдә охудуглары мүддәт әрзиндә мәктәб онлары истисмарчылардан хилас олмаг уғрундаки мүбаризәнин иштиракчылары этмәлидир».*)

Ленинин бу көстәришләри тәрбиййә эдичи тә'лим теориясынын әсасына гоюлмалыдыр.

Мәктәбдә тә'лим вә тәрбиййәнин вәһдәти—тәрбиййә ишләринин әсас тәшкилат формасы олан дәрсдә тә'мин эдилмәлидир. Һәр предмет үзрә тәшкил эдилән дәрсин бүтүн процесси һәм дә тәрбиййә вәзифәләрини еринә етирмәлидир.

Дәрс ичәрисиндә сүн'и тәрбиййә «моментләри» ахтармаг тәшәббүсләрини рәдд этмәк лазымдыр. Чүнки белә практика мүсбәт нәтичә верә билмәдийи кими, тәһрифдән башга да бир шей дейилдир.

2. Педагожи тә'сирләрин вәһдәти. Коммунист әхлагы тәрбиййә этмәк үчүн үмуми методик тәләбләрдән бириси дә мәктәбдә педагожи тә'сирләрин вәһдәтидир. Шакирддә һәр һансы бир әхлаги кейфиййәти етишдирмәк үчүн мүәллимләрин, синиф рәһбәрләринин, мәктәб администрациясынын, комсомол, пионер вә шакирдләр тәшкилатынын, аиләнин тәрбиййәви тә'сир тәдбирләри арасында вәһдәт вә разылашма ярадылмалыдыр. Мүхтәлиф, бир-биринә уйғун кәлмәйән, зидд тә'сирләр, тәрбиййәдә арзу олунан мүсбәт нәтичәни әлдә этмәйә мане олдуглары кими, олдугча пис нәтичә дә верирләр.

3. Ардычыллыг. Педагожи ишин һәр бир чәһәти чидди ардычыллыг тәләб эдир. Мүәллим шакирдләрә ени әхлаг кейфиййәтләри, вәрдиш вә адәтләри тәрбиййә эдәркән бу иши тәдричән вә ардычыл сурәтдә апармалыдыр. Шакирдләр үчүн мүмкүн олан адәт вә вердишләрдән башламагла кет-кедә онун мүндәрәчәсини кенишләндирмәли вә мүрәккәбләшдирмәлидир.

Белә ки, коммунист әхлагы тәрбиййәси иши шакирдләрин иш хүсусиййәтләринә уйғунлашдырылмалы, онларын билик сәвиййәләри вә инкишафларыны һесаба алмаг әсасында апарылмалыдыр.

4. Шакирдә диггәтли вә индивидуал янашма. Тәдрис процессиндә һәр бир шакирдин диггәтлә өйрәнилмәси һаггында партиянын МК-сынын гәрары анчаг тәдрис ишинә дейил, эйни заманда тәрбиййә ишләринә дә аиддир. Шүбһәсиз, шакирдин интересләрини, әһвал-руһиййәсини, истәк вә тәләбләрини, мүвәффәгиййәт вә чәтинликләрини билмәдән онун үрәйини әлә алмаг вә бунсуз да шакирдә тәрбиййә вә тә'сир көстәрмәк олмаз. Бурадан исә шакирдә фәрди янашманын зәруриййәти тамамилә айдындыр.

*) Ленин, «Кәнчләр Иттифагынын вәзифәләри», Азәрнәшр, 1940-чы ил, сәһ. 68.

Инди исә коммунист әхлагы тәрбиййәсиндә ишләдилмәси лазым олан әсас методлары айдынлашдыраг.

Бу методлар әсас э'тибарилә ашағыдакиләрдир:

1. Инандырма. Коммунист тәрбиййәсинин әсас методларындан бириси инандырмагдыр. Дәрс ичәрисиндә вә яхуд дәрсдән харичдә олан мәшғәләләрдә шакирд өз бөйүк вәтәнини өйрәнир, коммунизм чәмиййәти уғрундаки мүбаризәни баша дүшүр, өзүнүн дәрс охумасыны вә ичтимаи ишләрдә чалышмасыны һаман мүбаризәнин бир һиссәси кими анлайыр. Бу исә өз нөвбәсиндә шакирдә мүсбәт тәрбиййәви тә'сир көстәрир.

Мүәллим инандырма йолу илә шакирдә бу вә я башга һәрәкәтләрин ичтимаи әһәмиййәтини, ролуну вә я зәрәрини айдынлашдырыр, ону мүсбәт һәрәкәтләрә тәрәф һәвәсләндирир вә мәнфи һәрәкәтләрдән исә чәкиндирир.

2. Нүмунә. Ушагларын тәфәккүрү өз конкретлийи илә фәргләнир. Она көрә дә коммунист әхлагы тәрбиййә этмәк мәгсәдилә совет халгынын реьолюцион мүбаризәдәки гәһрәманлығындан, мәрдлик вә шүчаәтиндән чанлы, конкрет нүмунәләр сөйләмәнин олдугча мүһүмм ролу вардыр. Нүмунә көстәрмәйин әсас тәрбиййәви ролу ондан ибарәтдир ки, шакирдләр өзләрини бу нүмунәләрә охшатмаға чалышырлар. Тарих дәрсләриндә бәшәриййәтин сәадәти уғрунда чалышан вә өз һәятыны гурбан верән шәхсиййәтләрин, гәһрәман вә сәркәрдәләрин образлары, элмин, техниканын, сәнаенин инкишафы үчүн йорулмадан чалышмыш бөйүк прогрессив адамларын, әдәбиййат дәрсләриндә әмәкчи халгынын арзу вә әмәлләрини экс этдирән классик язычыларын һәятлары, әсәрләриндәки гәһрәман образлар комунист әхлагы тәрбиййәси үчүн түкәнмәз хәзинәдир. Чүнки коммунист әхлагы прогрессив бәшәриййәтин тарих боюу етишдирмиш олдуғу ән яхшы әхлаги сифәтләрин варисидир.

Бу мәгсәдлә, Ленинин, Сталинин вә онларын ән яхшы силаһдашларынын, вәтәнимизин адлы-санлы элм вә техника адамларынын, стахановчу вә совет гәһрәманларынын һәятларындан нүмунә көстәрмәк коммунист моралы тәрбиййәсинин көзәл васитәсидир.

Мүәллимин өз шәхсиййәтинин нүмунә олмасынын да коммунист әхлагы тәрбийәсиндәки әһәмиййәтини гейд этмәк лазымдыр.

Шакирдләрә коммунист әхлагыны, коммунист истигамәтини анчаг өзүнүн коммунист истигамәти, коммунистчәсинә принципиаллығы, коммунист мәтанәти вә мөһкәмлийи илә бүтүн күндәлик ишләриндә шакирдләр гаршысында нүмунә ола биләчәк мүәллимләр верә биләрләр. Белә нүмунәни шакирдләр һәм дә ата-аналарындан алмалыдырлар.

Коммунист әхлагы тәрбийәсиндә яхшы ушаг нүмунәләриндән дә истифадә олунмалыдыр.

3. **Вәрдиш яратмаг.** Бу вә я башга әхлаг кейфиййәтини шакирддә етишдирмәк үчүн о барәдә нүмунә көстәрмәк һәр нә гәдәр бөйүк рол ойнаса да кифайәт дейил. Бу вә я башга давранышa саһиб олмаг үчүн ону ишләтмәк лазымдыр. Мәктәбин режими, дахили иш гайдаларыны көзләмәк, һәр бир ишдә мүтәшәккил олмаг, һәр заман дәрсдә, дәрсдән харичдә, эвдә, истираһәт заманы мәнимсәнилмәси лазым олан гайдалара, давранышлара әмәл этмәк, ону шакирдин һәятында традиция шәклинә салыр, адәт этдирир.

4. **Гиймәт вермәк.** Бөйүкләр тәрәфиндән шакирдин һәрәкәтләринә гиймәт вермәк дә әхлаг тәрбийәсинин яхшы методларындандыр. Шакирдин яхшы һәрәкәтләрини гиймәтләндирмәк, онлары бәйәнмәк, мәнфи һәрәкәтләрини писләмәк, зәрәрини көстәрмәк онда лазыми мүсбәт давранышларын яранмасына хидмәт эдир. Шакирд һәлә өзүнү контрол этмәйә алышмамышдыр. Она көрә дә онун һәрәкәтләрини бөйүкләрин вә биринчи нөвбәдә мүәллим вә ата-аналарын контрол этмәси чох лазымдыр. Шакирдләрин һәрәкәтләрини гиймәтләндирмәк үчүн шакирд коллективләриндән дә истифадә олунмалыдыр. Она көрә дә мүәллимин рәһбәрлийи алтында коммунист әхлагынын айры-айры конкрет вәзифәләри—достлуг, йолдашлыг, гызларла оғланларын гаршылыглы мүнасибәтләри, доғручулуг, шүурлу интизам вә башгалары шакирдләр коллективиндә мүзакирә олунмалы, яхшы нүмунә вә пис фактлар шакирдләрин өзләринә тәһлил этдирилмәлидир. Бу чүр ишләрлә ушагларын мүсбәт һәрәкәтләринә гаршы рәгбәт вә пис һәрәкәтләрини мәзәммәт этмәк үчүн үмуми рә'йләр ярадылмалыдыр.

5. **Ичтимаи ишдә иштирак.** Шакирдләрин ичтимаи ишләри коммунист әхлагы тәрбийәси вәзифәләрини еринә етирмәк үчүн яхшы васитәләрдәндир. Ленин демишдир ки «...Инди 15 яшында олан вә 10—20 ил сонра коммунизм чәмиййәтиндә яшаячаг олан нәсл өз тә'лиминин бүтүн вәзифәләрини элә гурмалыдыр ки, һәр күн һәр бир кәнддә, һәр бир шәһәрдә кәнчләр үмуми әмәйин бу вә я башга бир вәзифәсини ән хырда, ән садә вәзифәси олса да практики сурәтдә еринә етирсинләр».*)

Ленин йолдаш көстәрир ки, бу вәзифәләр һәр нә гәдәр кичик, һәр нә гәдәр садә белә олса енә дә кәнчләр тәрәфиндән еринә етирилмәлидир. Бу ичтимаи иш, шакирдләри кичик яшлардан э'тибарән өз гүввә вә билийкләрини үмуми мәнфәәтинә вермәйә өйрәдир. Бу мәгсәд үчүн мәктәбдән вә синифдән харич тәшкил олунан ичтимаи ишләрдән, комсомол, пионер, шакирдләр тәшкилатынын ишләриндән кениш истифадә олунмалыдыр. Лакин унутмамалыдыр ки, ичтимаи иш анчаг мәктәбин тәһсил-тәрбийә мәгсәдләринә хидмәт этдийи заман гиймәтли һесаб олуна биләр. Ичтимаи ишләрин дә тәшкилиндә мүәллимин рәһбәрлик эдичи ролу олмалыдыр.

6. **Социализм ярышы.** Коммунист моралы тәрбийәсинин мүһүмм методларындан бири дә социализм ярышыдыр. Мәктәбдә социализм ярышы элә гурулмалыдыр ки, «һәр бир мәктәбли өзүнүн тә'лим вәзифәләрини, ичтимаи практики ишләринин тапшырыгларыны, мәктәбин дахили иш гайдаларыны шүурла, вичданла, диггәтлә вә дәгиг олараг еринә етирмәк онун, «шәрәф иши» олсун»**). Социализм ярышы васитәсилә шакирдләр тә'лим процессиндә вә шүурлу интизам ярадылмасында раст кәлдикләри чәтинликләри көнүллү олараг өзләри арадан галдырмаға сә'й эдирләр. Социализм ярышы коллектив гаршысында мәс'улиййәт һисси тәрбийә эдир, шакирдләр арасында йолдашлыг һиссини гүввәтләндирир, онлары өлкәмизин үмуми гурулуш ишинә гошур.

7. **Һәвәсләндирмә.** Һәвәсләндирмәнин маһиййәти шакирдләрин мүсбәт һәрәкәтләрини гейд этмәкдән ибарәтдир ки, бундан да мәгсәд онлары ени мүвәффәгиййәтләрә тәрәф чәкмәкдир.

Бә'зи мүәллимләр синиф гаршысында анчаг шакирдләрин мәнфи һәрәкәтләрини гейд этмәйи л...

---

*) Ленин, III комсомол гурултайындакы нитги, Азәрнәшр, 1940-чы ил, сәһ. 88.

**) ҮИК(б)П МК-нын пионер тәшкилаты һаггындакы 1932-чи ил 21 апрел тарихли гәрарындан.

152027
Азербайджанская Республиканская БИБЛИОТЕКА им. М. Ф. Ахундова
AZƏRB. ... DÖVLƏT ... KÜTÜBXANASI
БИБЛИОТЕКА
Азерб. Центральное Архивное УПРАВЛЕНИЕ
№ 127 219

букн синифдә шакирдләрин мүсбәт һәрәкәтләрини дә гейд этмәйи кениш ишләтмәк лазымдыр. Чүнки мүсбәт һәрәкәтләрин гейд олунмасы, онларда мәмнунийјәт, руһ йүксәклийи әмәлә кәтирир вә онлары ени мүсбәт һәрәкәтләрә тәрәф чәкир.

Лакин бунун үчүн әлверишли вахт сечмәк лазымдыр.

8. **Тәнбеһ.** Коммунист әхлагы тәрбийәсиндә тәнбеһдән дә истифадә эдилмәлидир. Буржуа мәктәбләриндә тәнбеһ интизам характери дашыйыр вә «әхлаг тәрбийәсинин» әсас методу һесаб олунур. Онлар шакирдләри бу вә я башга давраныш нормаларыны көзләмәйә зорла мәчбур эдирләр.

Бу исә буржуа мәктәбинин итаәтчи гуллар һазырламасы вәзифәсинә тамамилә уйғундур.

Буржуа мәктәбләриндә чәзанын әсас вәзифәси, шакирдин ирадәсини гырмаг вә ону кор-коранә итаәт этмәйә алышдырмагдан ибарәтдир.

Совет мәктәби бә'зи һалларда тәнбеһ тәтбиг этмәйин лазым олмасыны инкар этмәмәклә бәрабәр, бунун мәзмун вә мәгсәдләрини тамамилә дәйишдирир. Тәнбеһ тәдбирләри шакирдләрин ирадәләрини гырмаг мәгсәдилә дейил, бил'әкс сәһләнкар вә гейри-мүтәшәккил шакирдләрин ирадәләрини тәрбийә этмәк вә даһа да мөһкәмләндирмәк үчүндүр.

Совет мәктәбләриндә тәнбеһ, шакирдләрин пис рәфтарларыны мүһакимә этмәкдән вә я ону мәзәммәтләмәкдән ибарәтдир.

Совет мәктәбиндә тәнбеһ шакирдләрин пис һәрәкәтләринә гаршы онлардан интигам алмаг акты дейил, анчаг о һәрәкәтләрә мәнфи гиймәт вермәк, принципиал чәһәтдән мүһакимә этмәкдән ибарәт олмалыдыр. Бунунла да совет мәктәбләриндәки тәнбеһ принцип э'тибарилә буржуа мәктәбинин тәтбиг этдийи тәнбеһдән тамамилә айрылыр.

Юхарыда әхлагын мәзмунуну изаһ эдәркән гейд этмишдик ки, әхлаг инсанын чәмийјәтә, ичтимаи гурулуша, әмәйә, ичтимаи мүлкийјәтә, инсанларын бир-бирләринә олан мүнасибәтләрини экс этдирир.

Коммунист моралынын мәзмунуна бу ашағыдаки мәсәләләр дахил олурлар:

1) Антидин тәрбийә, 2) совет патриотизми вә интернационализм тәрбийәси, 3) шүурлу интизам тәрбийәси, 4) әмәйә вә ичтимаи мүлкийјәтә коммунист мүнасибәти тәрбийәси,

5) достлуг вә йолдашлыг тәрбийәси, 6) болшевик ирадә вә характеринин тәрбийәси.

Инди коммунист әхлагы тәрбийәсинин мәзмунуну тәшкил эдән бу мәсәләләрин айрыча изаһына кечәк.

II ФӘСЛ

СОВЕТ ПАТРИОТИЗМИ ВӘ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМ ТӘРБИЙӘСИ

Совет патриотизми вә интернационализм—коммунист моралынын ән мүһүмм һиссәсидир.

Совет мәктәби социализм вәтәнини севән, ону бүтүн дүшмәнләрдән горумаг мәс'улийјәтини дашыя билән, ону горумаға һәмишә һазыр олан, вәтәнин даһа гүввәтләнмәси вә чичәкләнмәси үчүн бүтүн күчүнү, әмәйини, билийини вермәйә һазыр, вәтән үчүн өз шәхси мәнфәәтләрини вә ери кәлдийи заман һәтта өз һәятыны гурбан вермәйи бачаран адамлар тәрбийә этмәлидир.

Фашист гулдурлары вә гәсбкарлары әлейһинә апардығымыз бөйүк вәтән азадлығы мүһарибәси шәраитиндә совет патриотизми тәрбийәси мәктәбләримизин ән көркәмли бир вәзифәсидир. Мәктәбләримиздә тәһсил-тәрбийә ишләри бөйүк Сталинин көстәришләри әсасында элә гурулмалыдыр ки, апардығымыз азадлыг мүһарибәсинин интересинә хидмәт этсин. Өлкәмизин азадлығы уғрунда гәһрәманчасына вуруша билән, горхмаз, икид, чәсур, мөһкәм ирадәли, аловлу патриотлар етишдирмәк совет мәктәбинин ән шәрәфли бир ишидир. Совет патриотизми вә интернационализм тәрбийәси чохмиллионлу халгымызын мөһкәм вә сарсылмаз сияси бирлийи үзәриндә әсасланыр.

Совет патриотизми һисси интернационализм илә тамамилә бирләшир, чүнки интернационализм Совет дөвләтинин интернационал характерини, онун бүтүн дүня зәһмәткешләри үчүн даяг олмасыны баша дүшмәйә әсасланыр. Өлкәйә олан бу севки бизим вәтән мүһарибәси гәһрәманларыны, сәнае, кәнд тәсәррүфаты стахановчуларыны, шаирләри, инчәсәнәт, элм, култура хадимләрини руһландырыр, онлары өз көрдүкләри ишләрдә даһа бөйүк мүвәффәгийјәтләр әлдә этмәйә һәвәсләндирир.

Тарихин бир чох фактлары көстәрир ки, өлкәйә олан бу севки, һәмишә халг күтләсини харичи истилачылар, истисмарчылар әлейһинә мүбаризәйә вә милли азадлыгларыны

сахламаға галдырмыш вә бирләшдирмишдир. ССРИ халгларынын герман фашизми әлейһинә даһа да сых бирләшмәси бунунән парлаг бир мисалыдыр. «Руслар, украйналылар, белоруслар, күрчүләр, азәрбайчанлылар вурушма мейданларында төкүлән ганла өз позулмаз достлугларыны, һеч бир заман бөлүнмәз Совет Иттифагыны ахыра дәк мүдафиә этмәк ирадәләрини мөһкәмләндирдиләр. Дөйүшдә халглар достлуғунун нә демәк олдуғуну сорушдугда биз дейә биләрик: Совет Иттифагы гәһрәманы Мәммәдова вә онун йолдашларына бахын». (19 декабр 1941-чи ил тарихли «Красная Звезда»-нын баш мәгаләси).

Бөйүк Сталин өзүнүн 1941-чи ил 6 ноябр тарихли нитгиндә дейир ки:—«Немецләр, икинчиси, совет гурулушунун мөһкәм олмадығына, советләрин архасынын мөһкәм олмадығына бел бағлаяраг күман эдирдиләр ки, һәлә биринчи чидди зәрбәдән вә Гызыл Ордунун биринчи мүвәффәгиййәтсизликләриндән сонра фәһләләрлә кәндлиләр арасында ихтилафлар башланар, ССРИ халглары арасында далашма башланар, үсянлар башланар вә өлкә айры-айры һиссәләрә парчаланар ки, бу да немец ишғалчыларынын лап Урала гәдәр ирәлиләмәсини асанлашдырар. Лакин немецләр бурада бөйүк сәһв этмиш олдулар. Гызыл Ордунун мүвәффәгиййәтсизликләри истәр фәһләләрлә кәндлиләрин иттифагыны, истәрсә ССРИ халгларынын достлуғуну нәинки зәифләтмәди, һәтта әксинә олараг даһа да артыг мөһкәмләндирди».

Мәктәбләримиздә патриотизм вә интернационализм тәрбийәси белә бир мөһкәм вәһдәтә әсасланыр.

Вәтән севкиси—ән мүгәддәс вә йүксәк дуйғудур.

Марксизм—ленинизм классикләри патриотизмин һәмишә бөйүк ролуну гейд этмишдир.

Вахтилә Маркс вә Энгелс «Коммунист манифести»ндә көстәрмишдиләр ки:

«Фәһләләрин вәтәни йохдур. Малик олмадыглары бир шейи дә онларын әлиндән алмаг олмаз».

Доғрудан да капитализм чәмиййәтиндә, истисмар, зүлм, ишсизлик, ачлыг, диләнчилик шәраитиндә фәһләнин вәтәни йохдур. О, буржуазиянын, истисмарчылар вә зүлмкарларын вәтәнидир. Ленин көстәрир ки:

Өлкәмизин зәһмәткешләри болшевик партиясынын рәһбәрлийи алтында, 1917-чи илдә мүтләгиййәти вә буржуазия гурулушуну дағыдараг Совет һөкумәтини вә онунла да социалист вәтәнини яратдылар. Совет халглары социалист вәтәнини бүтүн гүввәләри илә дахили вә харичи дүшмәнләрдән мүдафиә этдиләр вә эдирләр.

Инди фәһләнин вәтәни вардыр.

Ялныз социализм гурулушу һәгиги патриотизм һиссинин инкишафы вә тәрбийәси үчүн лазыми шәраит ярада биләр. Сталин йолдаш 1931-чи илдә тәсәррүфатчылар мүшавирәсиндә сөйләмишдир:

«Кечмишдә бизим вәтәнимиз йох иди, вә ола да билмәзди. Лакин инди капитализми йыхмыш олдуғумуз вә бир дә һакимиййәт фәһлә һакимиййәти олдуғу бир заманда,—бизим вәтәнимиз вардыр вә онун истиглалиййәтини мүдафиә эдәчәйик».

Буржуазия өз инкишафынын илк этапларында, буржуазия революциясы вә милли-азадлыг һәрәкәти дөврләриндә өз вәтәнини севән, ону мүдафиә этмәк үчүн бүтүн һәятындан кечән бир чох патриотлар етишдирмишдир. Лакин буржуазиянын патриотизм һисси өз кәлирини артырмаг арзусу илә бағлыдыр. Буржуазиянын зәһмәткешләри вәтән уғрунда мүбаризәйә чағырмасы вә өзүнү патриот олараг көстәрмәси онун бөйүк газанч әлдә этмәк арзулары илә әлагәдардыр.

Буржуазия «патриотизми»нин әсас мәгсәди зәһмәткешләрдә «вәтән һисси» оядараг онлары ени империалист мүһарибәсинә чәкмәк, истисмар үчүн ени өлкәләр вә халглар зәбт этмәкдир. Бунун ән ийрәнч формасы «вичдан вә намусу олмаян, бу һейван әхлаглы һитлерчиләрин» (Сталин) таланчы практикасында даһа айдын көрүнүр.

Совет өлкәсиндә патриотизм тамамилә башга әсаслар үзәриндә инкишаф эдир.

Совет патриотизми мәнбәләринин ән мүһүмү зәһмәткешләри истисмардан, сияси һүгугсузлугдан, ишсизликдән, йохсуллугдан азад эдән, она шән, варлы һәят верән совет социалист гурулушудур. Совет өлкәсиндә Сталин Конституциясы зәһмәткешләрә әмәк, истираһәт, тәһсил, гочалыг яшларында тә'минат һүгугу вермишдир. Бизим өлкәмиздә бүтүн торпаг, фабрика-заводлар, дәмир йоллары, банклар, машын-трактор станциялары вә гейриләри ичтимаи мүлкиййәт, йә'ни бүтүн халг малы олмушдур. Буну һәр бир зәһмәткеш билир, чүнки бу, Сталин Конституциясында язылмышдыр. Өзүнү өз өлкәсинин саһиби вә азад адамы һесаб этмәк, совет патриотизминин ән мүһүм мәнбәидир.

Совет өлкәси зәһмәткешләринин өз өлкәләри илә фәхр етмәйә там һаглары вардыр. Совет өлкәси зәһмәткешләри өлкәмизин тәсәррүфат, сияси вә һәрби чәһәтдән чох ирәлидә вә гүввәтли олмасы илә фәхр эдирләр.

Пролетар революциясы чар һөкумәтинин өлкәмиздә яратмыш олдуғу ийрәнч вәзиййәти вә керилийи ләғв етди. Бизим өлкәмиз инди ән гүввәтли, техники чәһәтдән йүксәк социалист сәнаеи вә ән ири социалист кәнд тәсәррүфаты олан өлкәйә чеврилмишдир.

Бизим Гызыл Ордумуз өзүнүн һазырлығы, гәһрәманлығы вә йүксәк патриотизм һиссләринә малик олмасы, йүксәк техника илә силаһланмасы э'тибарилә ән гүввәтли ордудур. Бу орду халгын ордусудур, бу орду халгын өзүдүр. Һәр һансы бир һалда орду халгы, халг исә ордуну мүдафиәйә һазырдыр. О, бу һазырлығы вә гәһрәманлығы илә бөйүк вәтән мүһарибәси шәраитиндә бүтүн дүняны һейрәтә салыр. Совет патриотизминин ән мүһүмм чәһәтләриндән бириси дә будур.

Мәзмунча социалист, формача милли културанын чичәкләнмәси, чохмилләтли ССРИ халгларынын гардашлыг бирлийи, бир өлкәдә галиб кәлмиш пролетариатын интернационализми вә бүтүн бу азад халгларын бир мәгсәд—коммунизм уғрунда чалышмалары совет патриотизминин башга мүһүмм бир әсасыдыр.

Совет мәктәбләриндә патриотизм тәрбийәси Маркс—Энгелс—Ленин—Сталинин тә'лиминә әсасланыр. Мүәллим конкрет вә айдын мисаллар әсасында шакирдләрдә совет патриотизми—өз өлкәсини һәдсиз олараг севмәк, она садиг олмаг, онун талеи вә сәрһәддини мөһкәмләндирмәк үчүн дәрин мәс'улиййәт һисси яратмалыдыр. Совет патриотизми ССРИ халглары интересләрини бүтүн дүня зәһмәткешләринин интересләри илә бағлайыр.

Совет патриотизми интернационализм илә бағлыдыр вә онунла тамамланыр. Совет патриотлары һәм дә интернационалистдирләр. Чүнки онлар бейнәлхалг зәһмәткешләрин өз азадлыглары уғрунда апардыглары мүбаризә илә ән яхындан марагланырлар. Совет патриотизминин интернационализм илә бағлы олмасы ону буржуазия национализми вә «патриотизминдән» тамамилә айырыр. Совет патриотизми вә интернационализм коммунизм илә айрылмаз сурәтдә әлагәдардыр. Совет өлкәсини севмәк, һәм дә Ленин—Сталин ишини, йә'ни

коммунизм ишини севмәк демәкдир. Коммунизм ишинә хаин чыхмаг, Совет вәтәнинә хаин олмагдыр, Совет вәтәнинә хаин олмаг исә коммунизм ишинә хаин чыхмагдыр.

Совет патриотизми бөйүк гәһрәманлыгларын ән яхшы вә ән зәнкин мәнбәндир. Совет өлкәсинә, Ленин—Сталин ишинә садиг олмаг һисси стахановчулары йүксәк әмәк мәһсулдарлығы уғрунда мүбаризәйә вә бизим бүтүн совет халгларыны өз ишләри саһәсиндә бөйүк мүвәффәгиййәтләр уғрунда мүбаризәйә руһландырыр.

Совет патриотизми һисси социалист чәмиййәти вә социалист вәтәни дүшмәнләринә барышмаз нифрәт һисси илә айрылмаз сурәтдә бағлыдыр. Синфи дүшмәнә нифрәт һисси пролетариатын революцион сайыглығыны доғурур, дүшмәнләрә гаршы барышмазлығы вә ону вахтында ифша этмәк һиссини ярадыр.

Кәнч нәсли Совет өлкәсини, онун халгларыны, халгымызын бөйүк рәһбәрләрини севмәк, она садиг олмаг, өлкәнин вә халгын дүшмәнләринә нифрәт бәсләмәк, онунла мүбаризәйә һазыр олмаг руһунда тәрбийә этмәк совет мәктәбләринин әсас вәзифәләриндән бирисидир.

Совет патриотизми интернационал тәрбийә илә бағлыдыр. Совет ушагларында бүтүн милләтләрин зәһмәткешләринә, онларын өз азадлыглары үчүн истисмарчылар әлейһинә апардыглары мүбаризәйә гаршы рәғбәт, онлара морал вә мадди ярдым көстәрмәк һәвәси оятмаг лазымдыр. Совет гурулушунда, бүтүн халгларын там бәрабәрлийи әлдә эдилдийи үчүн белә тәрбийә дә мүмкүндүр. ҮИК(б)П программасында милли мүнасибәтләр саһәсиндәки тәләбләр белә көстәрилир:

> «Тәзйиг олунан өлкәләрин әмәкчи күтләләри тәрәфиндән, һаман өлкәләри тәзйиг эдән дөвләтләрин пролетариатына гаршы э'тимадсызлығы арадан галдырмаг мәгсәдилә, һәр һансы бир милли группанын бүтүн вә һәр чүр имтиязларыны мәһв этмәк, милләтләрин там бәрабәр һүгуглулуғу, колонияларын вә бәрабәр һүгуга малик олмаян милләтләрин дөвләтчә айрылмаг һүгугуну э'тираф этмәк зәруридир».*)

Капитализм чәмиййәтиндә ири сәнае мүхтәлиф милләтләрә мәнсуб олан күлли мигдарда фәһләләри бир ерә топлайараг, онлары эйни чүрә истисмар этдийиндән, нәглийят вә рабитәнин яхшылашмасы илә әлагәдар олараг айры-айры

*) Партия программасы, Азәрнәшр, 1937-чи ил, сәһ. 27.

буржуа өлкәсиндә яшаян фәһләләрин бир-бирләринин вәзиййәти илә яхындан таныш ола билдикләриндән өз азадлыг мүбаризәси үчүн даһа яхшы бирләшә билирләр. Бу бирләшмә исә онларын гәләбәләри үчүн бөйүк шәртдир.

Бу мәгсәд илә дә «Коммунист манифести»ндә Маркс вә Энгелсин ирәли атдығы «бүтүн дүня пролетарлары, бирләшиниз!» шүары хүсуси әһәмиййәтә маликдир.

Капиталистләр пролетариатын беләә бирләшмәсинин бүтүн буржуа системасы үчүн нә гәдәр тәһлүкәли олдуғуну биләрәк, һәр васитә илә бу бирлийи парчаламаға, онларын синфи мүбаризәләрини милли вурушмаларла әвәз этмәйә чалышырлар. Ленин бу һалы беләә изаһ эдир:

> «Капиталистләрә бахын: онлар «гара чамаатда» милли әдавәти гызышдырмаға чалышырлар, өзләри исә өз ишчийәзләрини чох яхшы көрүрләр; бир акционер чәмиййәтиндә һәм руслар, һәм украйналылар, һәм поляклар, һәм йәһудиләр, һәм немецләр вар. Бүтүн миллиййәт вә э'тигада мәнсуб—капиталистләр фәһләләрин әлейһинә бирләшмишләр, фәһләләри исә милли әдавәтлә парчаламаға вә зәифләтмәйә чалышырлар».*)

Буржуазия бу милли әдавәти һәм дә ушаглар ичәрисиндә гызышдырмаға, һаман дөвләтдә һаким олан милләтин башга милләт гаршысында үстүн олмасы һисси вә эләчә дә башга милләтләрә гаршы нифрәтли мүнасибәт тәрбийә этмәйә чалышыр.

Совет мәктәбинин шакирдләри буржуазиянын милли сиясәтинин синфи маһиййәтини билмәли вә бу милләтчилийин мейдана чыха биләчәйи мүхтәлиф формалары баша дүшмәлидирләр.

Пролетар диктатурасы дөврүндә милләтләр арасындакы бу әдавәтин арадан галдырылмасы вә онларын там бәрабәр һүгуглу олмасы үчүн бүтүн шәраит яраныр. Маркс вә Энгелс коммунист партиясынын манифәстиндә язырларды ки:

> «Инди артыг халгларын милли айрылыг вә зиддиййәтләри буржуазиянын, азад тичарәтин, дүня базарынын инкишафы, сәнае истеһсалатынын вә она уйғун һәят шәраитинин бирчүрәлийи илә бирликдә кетдикчә даһа чох йох олур.
>
> Пролетариатын һакимиййәти бунларын йох олмасыны даһа чох сүр'әтләндирәчәкдир...
>
> Бир фәрдин башгасы тәрәфиндән истисмар олунмасынын ләғв эдилмәси дәрәчәсиндә дә бир милләтин башгасы тәрәфиндән истисмар олунмасы ләғв эдиләчәкдир. Милләтин ичәрисиндәки синфи зиддиййәтләрлә бирликдә милләтләрин дә бир-бирләринә әдавәтли мүнасибәтләри арадан көтүрүләчәкдир».*)

*) Ленин, әсәрләри, ч. XII, сәһ. 554.

Пролетариат бәшәр чәмиййәти тарихиндә еканә вә ахыра гәдәр ардычыл олараг интернационализмә садиг вә интернационал бир синифдир. Ленин һәр бир милләт зәһмәткешләринин өз истисмарчыларына гаршы вә дүня пролетариатынын бейнәлхалг капитал әлейһинә бирләшмәсини милли әдавәтин арадан галдырылмасы үчүн еканә шәрт кими көстәрирди.

Совет ушаглары Ленин—Сталин милли сиясәтинин маһиййәтини баша дүшмәли вә пролетариатын иши уғрунда мүбаризәйә һәмишә һазыр олмалыдырлар. Биз ялныз милләтләр бәрабәрлийинин принципини э'лан этмәк вә бу принципи өз өлкәмиздә тәтбиг этмәклә кифайәтләнмәйирик, биз мәзлум халгларын империалистләрә гаршы олан мүбаризәсини мүдафиә эдирик. Бизим дүня пролетариаты гаршысында бөйүк вәзифәләримизи Сталин йолдаш беләә көстәрмишдир:

> «ССРИ фәһлә синфи дүня фәһлә синфинин бир һиссәсидир. Биз ялныз ССРИ фәһлә синфинин сә'йләри илә дейил, һабелә дүня фәһлә синфинин дә көмәйи сайәсиндә галиб кәлдик. Бу көмәк олмасайды, бизи чохдан дидишдирәрдиләр. Дейирләр ки, бизим өлкәмиз бүтүн өлкәләрин пролетариатынын зәрбәчи бригадасыдыр. Буну яхшы демишләр. Лакин бу, бизим үзәримизә ән чидди вәзифәләр гоюр. Бейнәлхалг пролетариат бизә нә үчүн көмәк көстәрир, бу көмәйә биз нә илә һагг газанмышыг? Онунла ки, биз капитализмлә чарпышмаға биринчи олараг атылдыг, биз биринчи олараг фәһлә һакимиййәтини гурдуг, биз биринчи олараг социализм гурмаға башладыг. Онунла ки, мүвәффәгиййәт әлдә эдилдийи һалда бүтүн дүняны алт-үст вә бүтүн фәһлә синфини азад эләчәк бир иш көрдүк. Бәс мүвәффәгиййәт үчүн нә тәләб олунур? Керилийимизи ләғв этмәк, йүксәк болшевик гурулушу темпләрини инкишаф этдирмәк. Биз эле ирәли кетмәлийик ки, бүтүн дүня фәһлә синфи бизә бахараг дейә билсин: бах, будур мәним габагчыл дәстәм, бах, будур мәним зәрбәчи бригадам, бах, будур мәним фәһлә һакимиййәтим, бах, будур мәним вәтәним, онлар өз ишини, бизим ишимизи көрүрләр—һәм дә яхшы көрүрләр—капиталистләрә

*) «Коммунист манифести», сәһ. 43.

гаршы онлара көмәк эдәк вә дүня революциясы ишини гызышдыраг».*)

ССРИ-дә бүтүн милләтләрин там бәрабәрлийи тә'мин эдилмишдир.

«Бүтүн тәсәррүфат, дөвләт, култур вә ичтимаи-сияси яшайыш саһәләриндә, миллийәт вә иргләриндән асылы олмаяраг, ССРИ вәтәндашларынын һүгугча бәрабәрлийи сарсылмаз бир ганундур».**)

ССРИ халгларынын бу бирлийи бизим һәм дә кәләчәк мүвәффәгийәтләримизин әсасыдыр.

Мәктәб интернационал бирлийи даһа да мөһкәмләтмәк мәгсәдилә милли мүнасибәтләр саһәсиндә Маркс—Энгелс—Ленин—Сталин көстәришләрилә шакирдләри таныш этмәли, онлары национализм вә шовинизмин һәр чүр зүһур этмәси тәшәббүсләринә гаршы мүбаризәйә һазырламалыдыр.

Беләликлә совет патриотизми вә интернационализм етишән нәсилдә социализм өлкәсинә, совет халгларына, партиямыза, социалист дөвләтинә, халгларын бөйүк даһиси Сталинә гаршы дәрин мәһәббәт һисси. дүня пролетариатынын азадлыг уғрундаки мүбаризәсинә дәрин һүсн-рәғбәт, совет халгынын вә вәтәнимизин дүшмәнләринә гаршы барышмаз нифрәт һисси оятмалыдыр.

СОВЕТ ПАТРИОТИЗМИ ВӘ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМ ТӘРБИЙӘСИНИН МЕТОДЛАРЫ.

Тә'лим материалы вә онун мәзмунундан патриотизм вә интернационализм тәрбийәси үчүн кениш истифадә эдилмәлидир. Бүтүн предметләрин тәдриси шакирдләрин идея-сияси тәрбийәсилә әлагәдардыр. Хүсусилә тарих, әдәбийят, география, ССРИ Конституциясы кими предметләр патриотизм вә интернационализм тәрбийәси үчүн кениш материал вә фактлар верир.

Әдәбийят дәрси айры-айры совет халгларынын мүхтәлиф дөврләрдәки һәятыны, онларын өз истисмарчылары илә вә харичи истилачыларла олан мүбаризәсини, халгларын совет дөврүндәки хошбахт һәяты, өлкәмизин күндән-күнә мөһкәмләнмәсини ушагларла таныш эдир ки, бунун да интернационализм вә совет патриотизми үчүн бөйүк әһәмийәти вардыр. Бу мәгсәд үчүн совет халгларынын мүасир вә классик язычыларынын бәдии әсәрләриндән вә бу язычыларын биографиясындан кениш сурәтдә истифадә этмәк лазымдыр.

*) Сталин, «Ленинизм мәсәләләри», 1939-чу ил, сәһ. 379.
**) ССРИ Конституциясы, 123-чү маддә.

Әдәбийят дәрсиндә шакирдләри өлкәмиздә яшаян халгларын фолклору илә таныш этмәк лазымдыр. Чүнки фолклор шакирдләри ССРИ халгларынын кечмиш ағыр һәятлары вә совет дөврүндә яратдыглары маһнылар, поэмалар вә башга әдәби ярадычылыгларында экс этдирдикләри галибийәтләри көстәрир. Индики мүһарибә шәраитиндә патриотизм һисси илә долу әдәби әсәрләрин (Пушкин, Толстой, Горки, Низами, Вагиф, Сәмәд Вурғун вә с. әсәрләри) тәһлили даһа бөйүк гиймәт кәсб эдир.

Тарихин вә хүсусилә ССРИ халглары тарихинин тәдриси истисмар олунанларын вә мәзлумларын өз дүшмәнләринә гаршы апардыглары узун мүддәтли мүбаризәни өйрәдир, милли мәнсубийәтдән асылы олмаяраг һәр ердә вә һәмишә зәһмәткешләрин анчаг бир дүшмәни олдуғуну көстәрир. Тарих Советләр Иттифагынын, өлкәмиздә яшаян зәһмәткешләрин бирликдә апардыглары мүбаризәнин нәтичәси олмасыны айдынлашдырыр. Рус зәһмәткешләринин кечмиш гуллуг һәятлары, кәндлиләрин мүбаризәләри (Разин, Пугачев вә гейри), сонра пролетариатын рәһбәрлийи алтында бүтүн зәһмәткешләрин этдийи тарихи мүбаризәләрин материаллары шакирдләрдә өз өлкәләринә, өз халгларына вә шакирдләрин көзләри гаршысында өлкәмиздә олан енилик вә мүвәффәгийәтләрә гаршы севки тәрбийә эдир.

ССРИ халгларынын харичи ишғалчылара гаршы тарихдә апармыш олдуглары мүбаризәни—русларын немецләрә, татарлара, шведләрә, Наполеона; азәрбайчанлыларын әрәбләрә, фарсларә вә һ. б.—патриотизм тәрбийәсиндә усталыгла истифадә этмәк лазымдыр.

ССРИ халгларынын тарихини мараглы, айдын вә дүзкүн идея-сияси истигамәтдә тәдрис этмәк дә патриотизм вә интернационализм тәрбийәсиндә бөйүк рол ойнайыр. ССРИ халглары тарихи шакирдләри айры-айры халгларда олан кәндли үсянлары вә онларын рәһбәрләри илә (Бабәк, Короғлу, Иван Болотников, Степан Разин, Емелян Пугачев, Максим Кривонос, Шамил, Кастус Калиновски, Сарым Датов вә с.) таныш эдир.

География дәрсиндә ялныз география фактлары вә анлайышларыны вермәклә кифайәтләнмәк олмаз. Бурада Совет Иттифагынын айры-айры республика вә областларынын инкишафы вә чичәкләнмәси, онларын тәсәррүфат вә културача

бөйүмәләрини көстәрмәк лазымдыр. Бә'зи география мүәллимләринин ени дәрс илинә өз дәрсләрини бизим гәһрәман тәйярәчиләримизин дүня хәритәсиндә яратдыглары дәйишикликләрдән башламаларынын патриотизм тәрбийәсиндә әһәмийийәти бөйүкдүр. Капиталист өлкәләринин географиясыны өйрәнәркән ики мүхтәлиф системада олан дүняны мүгайисә этмәк вә айдын мисаллар әсасында капиталист тәсәррүфат системасы илә социалист тәсәррүфат системасынын бир-биринә зидд олмасыны көстәрмәк лазымдыр. Мүәллим капиталист өлкәләриндә халгларын сияси вә экономик әсарәтдә яшамаларыны көстәрмәли, бизим сәрһәдләри өйрәнәркән, бу сәрһәдләри горуян гәһрәман сәрһәд көзәтчиләринин ишләриндән, мәрдлийиндән, чәсурлуғундан нүмунәләр кәтирмәлидир. Шакирдләрә, социализмин бизим өлкәмизин географиясыны тамамилә дәйишдирдийини көстәрмәк лазымдыр.

ССРИ-нин сәрһәдләрини өйрәнәркән, онларын һәр биринин тәбии шәраитини, о сәрһәд тәрәфдә яшаян әһалинин мәшғулиййәтини, сәрһәдләримиз харичиндә бизим һәм достларымызын, һәм дә дүшмәнләримизин яшадыглары көстәрмәли. ССРИ халгларынын, сәрһәд көзәтчиләри илә бәрабәр бизим сәрһәддимизи мүдафиә этдикләрини мисалларла айдынлашдырмалы.

Сталин Конституциясы ССРИ-нин аз заман әрзиндәки бөйүк галибиййәтләрини вә ССРИ халгларынын бәрабәрлийини, онларын арасындаки гырылмаз достлуғу көстәрәрәк шакирдләри бу достлуғу даһа мөһкәмләтмәйә һазырлайыр.

Сталин Конституциясы бүтүн вәтәндашлара әмәк, тәһсил, истираһәт һүгугу вермәклә бәрабәр һәр бир вәтәндашдан намуслу олараг ишләмәйи, Совет өлкәсини дүшмәнләрдән мүдафиә этмәйи тәләб эдир.

Беләликлә Сталин Конституциясы шакирдләрдә Совет вәтәнинә гаршы севки, ону даһа да мөһкәмләтмәк вә ССРИ халгларынын бирлийи уғрунда мүбаризә этмәк арзусуну тәрбийә эдир.

Бунун кими дә математика, физика, кимя вә с. дәрсләриндә кәнч патриотларын һәрби һазырлыгларына, хүсуси диггәт етирмәлидир.

Шүбһәсиз, совет патриотизми вә интернационализм тәрбийәси ялныз синиф ичәрисиндәки ишлә кифайәтләнә билмәз. Мәктәб вә мүәллимләр бу иш үчүн кениш сурәтдә синифдән кәнар иш тәшкил этмәлидирләр. Бу мәгсәдлә шакирдләри систематик олараг күндәлик гәзетләр охумаға алышдырмағын бөйүк әһәмиййәти вардыр. Чүнки гәзет васитәсилә шакирдләр ичтимаи-сияси һәятла таныш олур, өз сияси савадларыны вә активликләрини артырырлар. Бундан башга бәдии нәгл этмә, бәдии мәгаләләрин охунмасы, шакирдләрә мүәййән ушаг бәдии әдәбиййатынын көстәрилмәси, уйғун кино-картиналара вә театрлара кедилмәси, экскурсияларын тәшкил эдилмәси вә и. а. ишләри көрүлмәлидир. Бүтүн бунлар ушаглары социализм гурулушу, онун мүвәффәгиййәтләри, сәнае, кәнд тәсәррүфаты, элм, техника, өлкә мүдафиәси илә таныш эдир ки, бу васитә илә дә шакирдләрдә өз өлкәсинә, онун рәһбәрләринә гаршы севки, өлкәмизин мүвәффәгиййәтләри илә фәхр этмәк һисси тәрбийә олунур.

Патриотизм вә интернационализм тәрбийәси илә әлагәдар олараг шакирдләрлә Гызыл Орду гәһрәманларынын, әмәк, инчәсәнәт, элм хадимләринин көрүш кечәләрини тәшкил этмәкдән, бә'зи темаларда шакирдләр үчүн мә'рузәләр гоймагдан истифадә эдилмәлидир. Патриотизм вә интернационализм тәрбийә мәгсәдләри үчүн, мәктәбин МОПР тәшкилатындан истифадә эдилмәлидир.

МОПР тәшкилаты 14 яша чатмыш ушаглары әһатә эдәрәк, онлар арасында күнүн мараглы вә актуал мәсәләләри әтрафында сөһбәтләр апармалыдыр. Белә сөһбәтләр үчүн тема олараг капиталист өлкәләриндә зәһмәткешләрин ағыр вәзиййәти, онларын азадлыг мүбаризәси, колония вә ярым колониялар, орада империалистләрин сойғунчулуғу, капитал әлейһинә мүбаризә апаран революционерләрин мәрдлийи вә гәһрәманлығы, капиталист өлкәләриндә ушагларын вәзиййәти, «милли мүбаризә» адланан мүһарибәләрин әсл маһиййәтинин ачылмасы, чохмилләтли чар Русиясында милли тоггушмалар вә и. а. сечилә биләр. Ушаглар МОПР-а дахил олуб онун ишиндә актив иштирак этмәлидирләр. Хүсусилә МОПР-а ени кирәнләрлә МОПР-ун иши, мәгсәди вә мәзмуну, йығылан пулларын һарая кетмәси, ушагларын бейнәлхалг революцион мүбаризәйә һәм мә'нәви вә һәм дә мадди ярдым көстәрмәләри һагда мүсаһибәләр тәшкил этмәк лазымдыр.

Харичи өлкә пионер вә мәктәблиләри илә мәктублашма васитәсилә әлагәнин сахланмасы да патриотизм вә интернационализм тәрбийәси үчүн чох мүһүммдүр. Белә мәктублашма әтрафында бөйүк кампания тәшкил эдилмәлидир. Мәктубун дүзәлдилмәси, онун мәзмунунун ушаг йығынчагларында мүзакирә эдилмәси, ушаг тәклифләринин топланмасы, онларын бу ишдә актив иштиракы, алынмыш чавабын охунмасы

үчүн кениш һазырлыг апарылмасы, ушаг йығынчагларынын чағырылмасы, алынмыш чавабын бүтүн ушаглара чатдырылмасы бу ишин ән мүһүмм чәһәтини тәшкил етмәлидир.

Бундан башга патриотизм вә интернационализм тәрбийәси үчүн ССРИ дахилиндә мүхтәлиф милләтдән олан мәктәблиләрин мәктублашмасы вә көрүшләри хүсуси әһәмиййәтә маликдир.

Интернационал байрамлар, кечәләр, концертләр дә патриотизм вә интернационализм тәрбийәсинә чох көмәк эдирләр. Белә тәдбирләр ялныз бейнәлхалг револючион байрамларда дейил, күндәлик ишдә дә ер тутмалыдыр. Мәктәбин дивар гәзети дә өз немрәләриндә бу мәсәләйә мүәййән ер вермәлидир.

Патриотизм вә интернационализм тәрбийәси мәгсәдилә мәктәбдә совет халгларынын гырылмаз бирлийини, гардашлығыны вә гәһрәманлығыны ифадә эдән рәсмләрин, шәкилләрин, плакатларын, шүарларын олмасы да лазымдыр. Мүәллимләр (хүсусилә дил, әдәбийят вә тарих мүәллимләри) ушаглара синифдән кәнар оху үчүн әдәбийят көстәрдикләри заман бу мәгсәди унутмамалыдырлар.

Бу мәгсәдлә коммунист партиясы вә Совет һөкумәти рәһбәрләринин, хүсусилә йолдаш Ленин вә Сталинин, Гызыл Орду вә вәтән мүһарибәси гәһрәманларынын һәятларындан алынмыш нүмунәләр истифадә эдилмәлидир ки, бунлар совет патриотизми вә интернационализм тәрбийәсиндә хүсуси әһәмиййәтә маликдирләр. Совет Иттифагы гәһрәманлары Гастелло, Иванов, Исрафил Мәммәдов, Камал Гасымов, Әлиев, Мушаев, Карамнов вә минләрлә башгаларынын вәтән уғрунда этдикләри һәдсиз фәдакарлыгларыны шакирдләрә изаһ этмәклә онларда аловлу патриотизм һиссини гүвләндирмәлидир. Ушаглар көркәмли иш адамларынын өлкәмизин файдасына олараг чалышмалары мисалларыны билмәлидирләр. Мичурин, Павлов, Шмидт, Карпински, язычылардан М. Горки, Маяковски, Островски, А. Толстой, С. Вурғун вә гейриләри.

Стахановчуларын көрдүкләри бөйүк ишләр дә өлкәмизә олан севки нүмунәсидир.

Өлкәмизин файдасы вә хошбахтлығы үчүн бөйүк ишләр көрән гәһрәман ушаглар илә шакирдләри таныш этмәли, онларын билик вә әмәк саһәсиндә галибиййәтләри илә шакирдләри руһландырмалы, ушагларда онлар кими олмаг арзусу оятмалы.

Нәһайәт патриотизм вә интернационализм тәрбийәсиндә ән мүһүмм вәзифәләрдән бириси дә аилә үзәринә дүшүр. Аилә үзвләри күндәлик әдәбийятын охунулмасы заманы вә

үмумиййәтлә мүхтәлиф мүсаһибәләр заманы ушагда патриотизм вә интернационализм руһу яратмаға чалышмалыдыр. Мәктәбин комсомол, пионер вә шакирд тәшкилатлары бүтүн мәктәбли күтләсини бу руһда тәрбия этмәкдә габагчыл рол ойнамалыдыр.

III ФӘСЛ

УШАГЛАРЫН АНТИДИН ТӘРБИЙӘСИ.

Антидин тәрбийә коммунист моралына дахил олан мүһүмм мәсәләләрдән бирисидир. Антидин тәрбийә гаршысында гоюлан әсас вәзифә етишән нәсли һәр һансы дини тә'сирләрдән хилас этмәк вә онлары дин әлейһинә мүбаризә этмәйә һазырламагдыр.

Бүтүн зәһмәткеш күтләсинин вә eләчә дә етишән нәслин антидин руһда тәрбийәси күнүн актуал мәсәләләриндән олмагла бәрабәр, һәм дә коммунизмин гәти гәләбәси үчүн мүһүмм шәртләрдән биридир.

ҮИК(б)П программасында көстәрилмишдир ки:

«Партия истисмарчы синифләрлә дини пропаганда тәшкилаты арасындаки рабитәләри тамамилә дағытмаға сә'й эдиб әмәкчи күтләләринин дини зеһниййәтдән фе'лән хилас олмасына ярдым эдир вә ән кениш элми маариф пропагандасы вә дин әлейһинә пропаганда тәшкил эдир».*)

Бурадан айдын олдуғу үзрә дин истисмарчы синифләрин әлиндә бир аләтдир; онун әлейһинә элми маариф йолу илә мүбаризә апармалы, зәһмәткешләри бу дини мөһуматдан хилас этмәли вә кениш сурәтдә антидин пропагандасы тәшкил эдилмәлидир.

Бу вәзифәнин ән мүһүм һиссәси мәктәб вә онун тә'лим-тәрбийә ишләри үзәринә дүшр.

Совет мәктәби шакирдләрдә коммунист дүнякөрүшү яратмалыдыр. Дин әлейһинә мүбаризә тәрбийәсиндә бу ән мүһүмм чәһәтләрдән бирисидир. Орта мәктәбдә шакирдләр тәбиәт вә чәмиййәт һадисәләринә диалектик материализм нөгтейи-нәзәриндән янашмаг үчүн лазым олан биликләри алырлар.

Элми материализмин әсасларына малик олмаг үчүн шакирдләрин гаршысында идеализми вә онун дүня һаггында яланчы көстәришләрини ифша этмәк лазымдыр. Идеализм фәлсәфәси шүурун маддәдән әввәл олдуғуну вә дүнянын дәрк эдилмәз олдуғуну иддиа эдир.

*) ҮИК(б)П программасы, маддә 13, Азәрнәшр, 1937-чи ил.

Идеализм фәлсәфәси динин теоретик әсасыдыр, онун нүмайәндәләри исә дин вә капиталын нөкәрләридирләр. Һәр бир идеализм фәлсәфәси нәтичә е'тибарилә һәр һалда динә кәлиб чыхыр. Диалектик материализм исә һәр чүр дини идеологияны ифша едән мүбариз атеизм фәлсәфәсидир. Буржуа элми идеализм фәлсәфәсинә сөкәнәрәк динлә барышмаға чалышыр вә буржуа мәктәбләриндә диндән дүнякөрүшү тәрбиләшир вә буржуа мәктәбләриндә диндән дүнякөрүшү тәрбиләсинин бир васитәси кими истифадә олунур. Буржуа алимләри динлә элмин яхынлығыны, онларын «од вә су» олмадыгларыны исбата чалышырлар. Онлар иддиа эдирләр ки, динлә элм арасында мүәййән зиддиййәт олмасына бахмаяраг, онлар енә дә бир-бирләрини инкар этмирләр, белә ки, элм фикирләшмә, дин исә е'тигад вә итаәт тәләб эдир, элм вә моралын һәлл эдә билмәдийи мәсәләләри куя дин һәлл эдир.

Бүтүн бунлардан мәгсәд динин әсасларыны мөһкәмләтмәк, зәһмәткеш күтләсини динин пәнчәсинә салмаг вә ону истисмар этмәйи даһа да асанлашдырмагдыр.

Бурасыны гейд этмәк лазымдыр ки, тарихин көркәмли вә габагчыл шәхсиййәтләри динин бу ялан вә зәрәрли чәһәтләрини көрмүш, онунла мүбаризә апармыш вә бу мүбаризәни тәләб этмишләр.

Бу шәхсиййәтләр ичәрисиндә XVIII әсрин франсыз материалистләрини көстәрмәк олар. XVIII әсрдә Франса феодализминин чүрүдүйү, капитализмин сүр'әтли инкишаф этдийи бир дөврдә франсыз материалистләри, үчүнчү силкин нүмайәндәләри кими, биринчи (феодаллар) вә икинчи (руһанинләр) силкин әлейһинә чыхараг феодализмин тәмәл дашы олан дини кәскин сурәтдә тәнгид эдирләр.

Һолбах көстәрирди ки, динин инсан үзәриндәки ағалығы инсан үчүн ән чидди бир тәһлүкәдир, дин инсан позғунлуғунун мәнбәидир. Буна көрә дә онунла барышылмаз мүбаризә апарылмалыдыр.

Бу барәдә Һелвеци вә Лямметри дә чох мараглы фикирләр ирәли атмышлар.

Лакин франсыз материалистләри динин ичтимаи маһиййәтини вә һагиги көкләрини баша дүшә билмәмишдиләр. Онлара көрә дин инсанларын авамлығындан вә мәдәниййәтсизлийиндән доғур. Динин мейдана кәлмәси һаггында белә сәһв фикир нәтичәси олараг франсыз материалистләри динлә мүбаризәнин йолларыны да дүзкүн көстәрә билмәмишләр. Франсыз материалистләринин фикринчә, әкәр дин инсанла-

рын авамлығы нәтичәсидирсә, динин арадан көтүрүлмәси үчүн авамлығын ләғви тамамилә кифайәтдир.

Ашағыда көрәчәйимиз кими динин мейдана чыхмасы сәбәбләрини анчаг инсанларын авамлығында ахтармаг вә динин арадан галдырылмасы үчүн анчаг инсанларын маарифләнмәсини вә мәдәниләшмәсини кифайәт һесаб этмәк дүзкүн дейилдир.

Бу мәсәләни илк дәфә элми олараг һәлл эдән Маркс вә Энгелс олмушлар.

Дин ибтидаи инсанларын тәбиәтлә мүбаризәсиндәки зәифлийиндән, ачизлийиндән мейдана чыхмышса да лакин сонралар дини доғуран сәбәбләри, истисмар олунан синифләрин истисмарчыларла мүбаризәдәки ачизлийиндә ахтармалыдыр.

«Инсан дини ярадыр, дин инсаны ятратмыр» (Маркс). Энгелс динин мейдана чыхмасы һаггында Дүрингин сәһв вә йүнкүлбейин иддиаларыны тәнгид эдәрәк көстәрир ки, һәр бир дин инсанларын һәр күнки һәятында, онларын үзәриндә ағалыг эдән харичи гүввәләрин онларын башында фантастик экс этмәсидир ки, бурада һәяти гүввәләр гейри-тәбии формалара кирирләр. Тарихин биринчи этапларында инсанларын башында фантастик экс эдән тәбиәт һадисәләри олмушлар вә инкишаф процессиндә айры-айры халглар ән мүхтәлиф тәбиәт һадисәләрини шәхсләндирирләр (тәчәссүм этдирирләр). Лакин чох тез бир заманда тәбиәт һадисәләри илә бир сырада һәм дә ичтимаи һадисәләр ортая атылырлар ки, ичтимаи гүввәләр дә тәбиәт һадисәләри кими инсана гаршы дурур, онун үзәриндә ағалыг эдир вә әввәл вахтлар онун үчүн баша дүшүлмәз, ябанчы олур вә һәм дә тәбии зәруриййәт формасы алырлар.

Әввәлләр анчаг кизли тәбиәт гүввәләринин экс этдийи фантастик образлар, инди ичтимаи атрибутлар кәсб эдәрәк тарихи гүввәләрин нүмайәндәләри олурлар. Бу гүввәләр дә баша дүшүлмәз гүввә кими инсан үзәриндә ағалыг эдир вә инсанлар исә онларын тәзйиги алтында галырлар.

Мүасир буржуа чәмиййәтиндә инсанлар өзләринин яратмыш олдуглары экономик мүнасибәтләрә, истеһсал аләтләринә табедирләр. Беләликлә дини һиссин фактик әсасы вә онунла да бирликдә дини һисс яшамагда давам эдир. Вә әкәр буржуа экономикасы бу харичи ағалығын сәбәбләрини тапса да белә бунун һеч бир хейри йохдур. Чүнки буржуа экономикасы бөһранлара гаршы дура билмәдийи кими айры-

айры капиталистләри дә зәрәрдән, үммидсиз борчлардан вә мүфлис олмагдан сахлая билмәз, әләчә дә фәһләләри ишсизликдән, диләнчиликдән хилас едә билмәз.

Беләликлә капиатилизм чәмиййәтиндә инсанларын үзәриндә елә кизли бир гүввә һакимдир ки, бу гүввә дурдугча дини рефлексләрә дә шәраит олачагдыр. Енгелсә көрә бу гүввә капитализм истеһсалатынын харичи ағалығыдыр.

Енгелс көстәрир ки, габагда олдуғу кими, капитализм чәмиййәтиндә дә инсанлар нәзәрдә тутурлар, аллаһ исә (йә'ни капитализм истеһсалатынын харичи ағалығы) һөкм едир. Бу ичтимаи гүввәләри чәмиййәтә табе етмәк үчүн тәкчә билик кифайәт дейил. Бунун үчүн һәр шейдән әввәл ичтимаи һәрәкәт (айры сөзлә дейәси оларсаг, революция) лазымдыр.

Енгелс гейд едир ки, әкәр белә бир дәйишиклик оларса, инсанлар өз истеһсал вә истеһлакыны планла апарарларса, чәмиййәт өзүнү вә өз үзвләрини бу көләликдән хилас едәрсә, даһа доғрусу әкәр инсан өзү һәм нәзәрдә тутар, һәм дә һөкм едәрсә, о заман индийә гәдәр диндә екс едән ахырынчы харичи гүввә йох олар вә онунла да бирликдә дини екс етмә арадан галдырылар, чүнки онда екс едиләчәк шей олмаячагдыр.

Бурадан чыхарыла биләчәк нәтичә будур ки, Енгелсә көрә динин арадан галдырылмасы һәр шейдән әввәл муасир дини ярадан капитализм чәмиййәтинин арадан галдырылмасыдыр. Чүнки капитализмин арадан галдырылмасилә дини рефлекси ярадан ичтимаи сәбәбләр дә арадан галдырылырлар. Енгелс һаман бу әсәриндә динлә инзибати мүбаризә апармағын тәһлүкәли олдуғуну көстәрәрәк гейд едир ки, дин илә белә мүбаризә онун даһа чох яшамасына шәраит ярадыр.

Динин арадан галдырылмасы үчүн капитализм гурулушунун дағыдылмасынын лазым олдуғуну Маркс да көстәрмишдир. Маркс языр ки: «Инсан абрстракт, дүня харичиндә дуран варлыг дейил. Инсан, бу—инсан дүнясы, дөвләт, чәмиййәтдир. Бу дөвләт, бу чәмиййәт дини, тәрс дүня шүуруну ярадырлар, чүнки онлар өзләри тәрс дүнядыр... беләликлә дин әлейһинә мүбаризә, долайы олараг динин руһу етир олдуғу дүнянын, әлейһинә мүбаризәдир».*)

Маркс дини халгын тирякы адландыраараг онунла мүбаризә етмәйи ирәли сүрүр вә көстәрир ки, белә мүбаризә олмадан халгын һәгиги хошбахтлығыны әлдә етмәк олмаз. Маркс динлә мүбаризәни фәһлә партиясынын мүһүмм вәзифәләриндән бириси һесаб едирди. Маркс динлә мүбаризә ишиндә анчаг «вичдан азадлығы» илә кифайәтләнмәк истәйән бә'зи фәһлә партияларыны тәнгид едәрәк көстәрир ки, «вичдан азадлығы» буржуазиянын тәләбидир вә әкәр фәһлә партиясы фәһләләрин вичданыны дини мовһуматдан азад етмәк уғрунда мүбаризә әвәзинә, вичдан азадлығыны тәләб едирсә, демәк о, буржуа сәвиййәсиндә галмыш олур.

Ленин вә Сталин динин ичтимаи көкләри вә онунла мүбаризә мәсәләсини ени шәраитдә ени йүксәклийә галдырмышлар.

Ленин йолдаш көстәрир ки, дин халг ичәрисиндә яшаян руһи зүлмүн нөвләриндән бирисидир.

«Вәһши инсанын тәбиәтлә мүбаризәсиндәки ачизлийи аллаһлара, шейтанлара, мө'чүзәләрә е'тигад ятратдығы кими, истисмар олунан синифләрин истисмарчыларла мүбаризәси, зәрури оларг, даһа яхшы ахирәт дүнясына е'тигад ярадыр».*)

Марксизм вә ленинизм муасир динләри, килсәләри вә һәр чүр дини тәшкилатлары фәһлә синфини алдатмаг вә пролетарнаты истисмар етмәк үчүн буржуа реакциясынын органы кими характеризә едир.

Буну характеризә едәрәк Ленин язырды ки: «Аллаһ (һәм тарихи, һәм дә һәяти) һәр шейдән әввәл инсанын, күг әзилмәсинин, харичи тәбиәтин вә синфи зүлмүн ярагмыш олдуғу идеяларын—бу әзилмәйи мөһкәмләндирән, синфи мүбаризәни ятыран идеяларын комплексидир»**)

Динин ичтимаи көкләрини дүзкүн анламаг онунла дүзкүн мүбаризә апара билмәйин шәртидир. Ленин динлә мүбаризә апармаг бачарығына бөйүк әһәмиййәт верирди. Ленинә көрә динлә мүбаризә апармаг үчүн халг ичәрисиндәки дини е'тигадларын мәнбәләрини материалистчәсинә изаһ етмәк лазымдыр. Динлә мүбаризәни абстракт—идеоложи вә'зләрлә мәһдудлашдырмаг олмаз. Ленин тәләб едирди ки:

«Бу мүбаризәни динин ичтимаи көкләрини мәһв етмәйә йөнәлдилмиш синфи һәрәкәтин конкрет практикасы илә әлагәйә гоймаг лазымдыр».***)

Оппортунистләрә көрә дин партиянын вә партия үзвләринин дә хүсуси иши олмалыдыр. Ленин бу оппортунист

*) Маркс—Енгелс, «Дин вә онунла мүбаризә һаггында», ч. I, сәһ. 56.

*) Ленин, әсәрләри, ч. VIII, сәһ. 419.

**) Ленин, әсәрләри, ч. XVII, сәһ. 85.

***) Ленин, әсәрләри, ч. XIV, сәһ. 68.

установканы бүтүн кәскинлийи илә тәнгид эдәрәк көстәрир ки, дин һеч вахт фәһлә партиясынын хүсуси иши ола билмәз. Партия динин әлейһинә кениш идея мүбаризәси апармалыдыр.

Ленин динлә мүбаризә мәсәләсиндә административ өлчүләр көтүрүлмәсини вә динин гадаған эдилмәсини тәләб эдәнләрә гаршы чыхараг бу йолун үммидсиз вә һәм дә тәһлүкәли олдуғуну көстәрирди.

I Америка фәһлә делегациясынын вермиш олдуғу суала Сталин йолдаш чаваб верәрәк, көстәрмишдир ки: «Партия динә гаршы битәрәф ола билмәз вә бүтүн вә һәр чүр дини моһумата гаршы тәблиғат апарыр. Чүнки партия элм тәрәфдарыдыр, дини моһумат исә элмә зиддир, чүнки һәр бир дин—элмин там әкси олан бир шейдир».*)

ССРИ-дә дини доғуран ичтимаи сәбәбләр арадан галдырылмышдыр. Лакин динә э'тигад эдәнләр һәлә вардыр. Шүбһәсиз Бөйүк Октябр социалист революциясындан сонра кечирмиш олдуғумуз дөвр әрзиндә динлә мүбаризә өз нәтичәләрини көстәрмишдир. Belә ки, дин пәнчәсиндән гуртармышларын сайы күндән-күнә артыр, динин тә'сири һәр күн азалыр; лакин бу тә'сир һәлә вар вә онунла мүбаризәни даяндырмаг олмаз. Хүсусилә инсан шүурундан капитализм галыгларынын чыхарылмасы ишиндә динлә мүбаризә бөйүк рол ойнамалыдыр.

Совет мәктәби шакирдләри үзәриндә дә дин өз тә'сирини көстәрә билир вә буна раст кәлмәк чох да чәтин дейилдир.

Халг маариф органларында 1929-чу илә гәдәр дин әлейһинә мүбаризә тәрбийәси әвәзинә динсиз тәрбийә апарылмасыны мүдафиә эдирләрди. Динсиз тәрбийә тәрәфдарлары исбат этмәк истәйирләрди ки, ушаға динин әлейһинә олараг һеч бир сөз дейилмәмәлидир, тәрбийә вә тә'лимин әсас вәзифәси ушаглара исбат этмәлидир ки, һәяты һәрәкәт этдирән вә ону яхшылашдыран аллаһ вә э'тигад дейил, элм вә машынлардырлар. Бунлар динин әлейһинә һәр чүр мүбаризәни рәдд эдәрәк көстәрирләрди ки, тә'лим программалары өзләри дин әлейһинә мүбаризәни тә'мин эдирләр. Динин синфи дүшмән әлиндә васитә олдуғуну, ушагларымыза тә'сир эдән мүһитдә дин галыгларынын һәлә яшадығыны, дүшмәнләримизин совет ушагларыны өз тәрәфләринә чәкмәк мейилләрини хатырласаг динсиз тәрбийәнин нә гәдәр горхулу олдуғуну асан баша дүшмәк олар. Буна көрә дә совет мәктәби динсиз тәрбийә дейил, дин әлейһинә мүбаризә тәрбийәси апармалыдыр.

*) Сталин, «Ленинизм мәсәләләри», 1933-чү ил чапы, сәһ. 293.

Дин әлейһинә мүбаризә тәрбийәсинин хүсусиййәти бурасындадыр ки, о, ушаглары динин тә'сириндән хилас этмәклә кифайәтләнмир, онлары динин әлейһинә мүбаризә апара билмәк үчүн һазырлайыр.

Антидин тәрбийә үчүн ушаглар дүнянын мадди характерини, онун даянмадан дәйишдийини, тәбиәт вә чәмиййәтдәки бүтүн һадисәләрин сәбәблилийини вә ганунауйғунлуғуну билмәлидирләр. Шакирдләр конкрет фактлар үзәриндә динин мейдана чыхмасынын һәгиги сәбәбләрини, онун капиталист өлкәләриндә ичтимаи көкләрини, динин вә дини мүәссисәләрин (килсә вә мәсчидләрин) зәһмәткешләрин мәнафеинә дүшмән олдуғуну билмәлидирләр. Мәктәбин тә'лим-тәрбийә иши нәтичәсиндә шакирдләрдә динлә элмин барышмаз олдуғу гәнаәтини яратмалы, килсә вә мәсчидләрин әсрләр бою һәгиги элмләрлә апардығы мүбаризәни көстәрмәлидир.

Совет мәктәбинин шакирдләри Сталин Конституциясынын дини мүнасибәтләр һаггындакы көстәришини билмәлидирләр.

«Вәтәндашлара вичдан азадлығы тә'мин этмәк мәгсәдилә ССРИ-дә дин дөвләтдән вә мәктәб диндән айрылмышдыр. Бүтүн вәтәндашлар дини айинләр ичра этмәкдә вә дин әлейһинә пропаганда апармагда азаддырлар» (Конституция, маддә 124).

Бурадан айдын олдуғу үзрә совет өлкәсиндә дини айинләрин ичрасы азад олдуғу кими, зәһмәткеш халгы динин пәнчәсиндән хилас этмәк мәгсәдилә айдын антидин пропаганда да азаддыр вә бу антидин пропаганда ишиндә мәктәб, шакирдләр вә бүтүн мүәллимләр коллективи габагчыл рол ойнамалыдырлар. Мәктәбдә антидин тәрбийә, динин синфи характерини вә зәһмәткеш мәнафеинә зәрәрли олмасыны изаһ этмәк ушагларын тәһсил һазырлығы вә үмуми инкишаф дәрәчәләриндән асылы олараг мүхтәлиф формаларда апарылмалыдыр.

Бу мәсәләни буржуа педагоглары тамамилә башга чүрә изаһ эдирләр. Онлара көрә ушаг яшынын хүсусиййәти ушагларын эн кичик яшларындан дини тәрбийәсини тәләб эдир. Бә'зи буржуа алимләринин фикринә көрә дини һисс

ушағын тәләбидир, белә ки, һәр бир нормал ушағын фантазиясы зәрури олараг ушағы дини һиссләрә, аллаһ вә мәләкәләрин дүнясына кәтирир.

Бә'зиләри исә исбат етмәйә чалышырлар ки, дин ушағын мәһдуд тәчрүбәсинин вә дүня һаггындакы биликләринин зәрури нәтичәсидир. Буна әсасән дә буржуа алимләри һәтта атеист аиләләрин белә өз ушагларына дини тәрбийә вермәк зәруриййәтини исбат етмәк истәйирләр.

Американ алимләриндән Стенли Холл көстәрир ки, ушаг яшында белә дини тәрбийәнин олмамасы нәтичәсиндә ушаг психикасында конфликт ярана биләр. Бу иддиаларын нә гәдәр әсассыз вә һәр һансы элми анлайыша зидд олдуғуну исбат етмәк үчүн буну көстәрмәк тамамилә кифайәтдир ки, бир сыра тәчрүбәләр вә тәдгигатлар ушагларда фитри һеч бир аллаһ идеясы олмадығыны, аллаһ вә дин һаггындакы анлайыш вә һиссләрин анчаг мүәййән тәрбийә нәтичәси олдуғуну көстәрмишдир.

Тәрбийә ишинин уйғун гурулдуғу шәраитдә ушаглар нәинки дин вә аллаһ анлайышларыны алмырлар, һәтта онлар аллаһсыз вә мүбариз атеист кими бөйүйүрләр. Тә'лим просессиндә шакирд инсанын тәбиәт үзәриндәки ағалығыны, тәбиәтдәки предмет вә һадисәләрин бир-бирләрилә гаршылыглы әлагәләрини өйрәнир вә онлара инаныр, бунлар исә антидин тәрбийәнин башланмасы үчүн әсас башланғыч олмалыдырлар.

Ушагларын балача яшларында яшлылара вердикләри бир чох суаллардан, әтраф мүһити мүшаһидә етмәк вә ону кетдикчә даһа дәриндән өйрәнмәйә истигамәт вермәк үчүн истифадә етмәлидир. Бүтүн бунлар васитәсилә ушагларда материалистик дүнякөрүшү тәрбийә етмәк олар. Ушағын антидин тәрбийәси ән балача яшлардан башландығындан бу ишдә аиләнин бөйүк ролу вардыр. Аиләдә вә сонра исә мәктәбдә диггәти чох чәлб едән һадисәләр (хүсусилә тәбиәт һадисәләри) һаггында ушаға онун анлая биләчәйи формада изаһат верилмәлидир.

Дини мәсәләләрлә әлагәдар олараг верилән суаллара уйғун чавабларын верилмәсиндән, ушагларын тәбиәтлә үнсиййәтинин тәшкил едилмәсиндән, онлара мүәййән практики ишләр көрдүрүлмәсиндән антидин тәрбийә үчүн истифадә едилмәлидир.

Балача яшлы ушагларда тез-тез тәсадүф едилән горху һиссинин гаршысыны алмаг лазымдыр. Бу горху һисси шүбһәсиз ки, ирси бир шей дейил, о, бөйүкләрдән алынмыш бир шейдир. Мәсәлән: ушағын гаранлыгдан вә яхуд да һәгигәтдә олмаян бә'зи шейләрдән (чин, шейтан, сүпүркәсаггал, дамдабача вә с.) горхмалары һисси анчаг бөйүкләрин тәлгин етдикләри шейләрдир ки, бунлар дин тә'сири алтына дүшмәк үчүн ән көзәл зәмин һазырлайырлар.

Мәктәбдә дин әлейһинә мүбаризә тәрбийәсинин ән мүһүмм васитәләриндән биринчиси олараг тә'лимин мәзмунуну көстәрмәк лазымдыр.

Һәр бир предмет өз мәзмуну илә ушагларда динлә мүбаризә етмәк бачарығы ояда биләр. Мүәллим дәрсин кедишиндә, әлагәдар темаларда дин әлейһинә мүбаризәйә фикир вермәли вә дини ифша етмәлидир. Лакин дәрсин кедишинә антидин элементләри сүн'и дахил етмәйә йол верилмәмәлидир.

Тарих предмети динин һәгиги мәншәини, онун синфи характерини, зәһмәткешләри истисмар етмәк үчүн варлылар әлиндә бир аләт олдуғуну өйрәдир.

Мәсәлән: гәдим тарих кечилиркән грек мифләринин тарихи мәһдудлуғуну айдынлашдырмагла бәрабәр бунларын инкишаф етмиш чәмиййәтдә, инсанын тәбиәт үзәриндәки ағалығынын даһа чох артдығы бир дөврдә мүмкүн олмадығыны изаһ етмәк лазымдыр. Орта әсрләр тарихи кечилиркән католик килсәсинин истисмарчы сифәтләриндән, онун зәһмәткеш вә һәр һансы демократик мейлләрә вә әләчә дә элми йүксәлишә зидд олдуғундан, ССРИ халгларынын тарихиндә Разин вә Пугачев кәндли һәрәкатләриндә килсәнин ойнадығы реакцион ролундан антидин тәрбийә үчүн кениш истифадә етмәк лазымдыр. Белә дә орта әсри кечәркән Азәрбайчан халгынын ислам нининә гаршы апардығы мүбаризәсиндән парлаг мисаллар вермәк олар. (Мәсәлән Бабәк).

Әдәбийят дәрсләриндә дин, килсә вә мәсчидләрин истисмарчы маһиййәтини образлы сурәтдә көстәрмәк олар. Пушкин, Некрасов, Гогол, Салтыков—Шедрин, Серафимович, М. Ф. Ахундов, Сеид-Әзим, Сабир, Ч. Чабарлы вә башгаларынын бир чох әсәрләри кечирилиркән бу мәсәләйә хүсуси диггәт верилмәлидир.

География вә тәбиәт дәрсләриндә тәбиәтин һадисәләри арасындакы әлагә вә ганунауйғунлуглар көстәрилир ки, бунлар да мөһуматы ифша етмәк вә ушагларда материалистик дүнякөрүшү ярадылмасы үчүн олдугча мүһүммдүрләр.

Физика, кимя дәрсләри дә бу мәгсәд үчүн чох материал верирләр. Лакин бурада гәтәдичи мәсәлә мүәллимин бачарығы вә усталығыдыр.

Мүәллим һәлә дәрсә һазырлашма процессиндә бу мәсәләләри нәзәрдә тутмалы вә өз дәрсиндә дин әлейһинә тәрбийә—элементләринин чанландырылмасы йолларыны мүәййәнләшдирмәлидир.

Дин әлейһинә мүбаризә тәрбийәси дәрс чәрчивәсиндә гала билмәз. Бу мәгсәдлә синиф вә мәктәб харичиндә дә бир чох тәдбирләр көрүлмәлидир. Бурая дәрнәк ишләри, мә'рузә, лекция, сәрки вә с. дахилдир.

Ата-аналарын иштиракилә хүсуси кечәләрин тәшкил эдилмәси, бурада мүәллим вә юхары синиф шакирдләринин күчү илә мүәййән мә'рузәләрин гоюлмасындан кениш истифадә эдилмәлидир. Мә'рузәләрин темасы чох вахт мәктәб шакирдләринин вә яхуд да ата-аналарын ичәрисиндәки дини һиссләрин күчү вә характерилә, һәм дә динлә мүбаризә ишинин нөвбәти вәзифәләрилә тә'йин эдилмәлидир.

Юхары синиф шакирдләри үчүн хүсуси антидин дәрнәкләри тәшкил эдилмәлидир ки, бу дәрнәкләр антидин әдәбиййатын дәриндән өйрәнилмәси вә шакирдләрдән мәктәб дахилиндә һәм дә әһали арасында дин әлейһинә актив мүбаризләр һазырламаға хидмәт этмәлидирләр. Шакирдләр ичәрисиндә дин тә'сири алтына дүшмүш вә дини әһвали-руһиййәдә оланларына раст кәлиндийи заман мәктәб онларла айрыча, фәрди иш тәшкил этмәлидир. Белә ишдә чох эһтиятлы,—сайыг вә бачарыглы олмаг лазымдыр. Белә һалларда йнзибати елчүләрә мүрачиәт этмәк вә я һаман ушаглары ачы, сындырычы тәһгирәдичи сөзләрлә мәсхәрә этмәк һеч дә дүзкүн һесаб эдилә билмәз. Чүнки, белә олдугда дини әһвали - руһиййәли ушаглар өз һиссләрини даһа да кизләтмәйә чалышачаглар ки, бу да мәктәбин онларла мүбаризә ишини өлдүгча чәтинләшдирир. Белә әһвали - руһиййә илә мүбаризә ишиндә динин зәрәрини, онун истисмарчы ролуну айдынлашдырмаг вә динин ич үзүнү ифша этмәк ән дүзкүн йол һесаб олунмалыдыр.

Дин әлейһинә мүбаризә ишиндә ушаг гаврайышынын вә ушаг тәфәккүрүнүн бә'зи хүсусиййәтләрини һәмишә нәзәрдә сахламаг лазымдыр. Бә'зи мүәллимләр антидин темасында ушагларла сөһбәт этдикләри заман әсас диггәти динин бәдәнә олан гигиеник зәрәрләринә верирләр.

Мәсәлән: оруч тутмаг олмаз, баш ярмаг, зәнчир дөймәк олмаз кими сөзләр онларын анчаг бәдәнә олан зәрәрләрилә әсасландырылырлар.

Конкрет фикирләшмәйә мейл көстәрән ушаглар исә бу «әсаслара» гаршы олараг дейирләр ки, «мән оруч тутдум, амма мәнә һеч нә олмады» вә с. Вә яхуд онлар, тамамилә һаглы олараг дини байрамларда ширниййат емәйин, гурбан байрамында гоюн кәсмәйин бәдәнә һеч бир зәрәр вермәдийини исбат этмәйә чалышырлар. Буна көрәдир ки, динлә мүбаризә мәсәләсиндә бу гигиеник мотивләри унутмамагла бәрабәр, агырлыг мәркәзини бунларын үзәринә салмаг олмаз.

Динлә мүбаризә мәсәләсиндә динин ичтимаи вә синфи көкләрини ачмаг әсас ери тутмалыдыр.

Антидин тәрбийә ишиндә бә'зән «әянилик»дән дә дүзкүн истифадә олунмадығыны көстәрмәк лазымдыр. Мәсәлән: мүәллим ушаға көзәл бир мәсчид бинасынын шәклини чәкдирир вә алтында яздырыр ки: «йолумуз бизә аллаһсыз да мә'лумдур», белә вә буна охшар башга шәкилләр өзләринин харичи көрүнүшү илә ушаг эмоциясына даһа уйғун кәлдийиндән ушаглар һамысы шәклин өзүнә онун алтында язылмыш сөздән даһа чох фикир верирләр. Ушаг гаврама вә тәфәккүрүнүн хүсусиййәтләрини белә һесаба алмамаг антидин тәрбийәни дини һиссләри тәһрик эдән тәрбийәйә чевирә биләр.

Ушагларда бә'зән тәсадүф эдилән диндарлығын вә дин һиссләринин мәнбәи мәктәб харичиндәки шәхсләр вә хүсусилә аилә олдуғундан мәктәб аилә арасында да мүәййән иш апармалыдыр. Мәктәб ата-аналарын үмуми вә я синиф ичласларында мүәййән мә'рузәләр гоймаг, онларла фәрди мүсаһибәләр тәшкил этмәк йолу илә һәм аиләни динин пәнчәсиндән хилас эдәр, һәм дә ушаглар үзәриндәки дин тә'сирини олдугча зәифләдә биләр.

Ата - аналарла апарылан мүсаһибәләрдә ушаглары дини айинләри ичрайә мәчбур этмәйин дүзкүн олмадығыны вә онун зәрәрини көстәрмәк лазымдыр, лакин диндар ата-аналарын дини һиссләрини тәһгир этмәк гәти сурәтдә дүзкүн олмадығы кими, мәктәб тәрбийәсинә гаршы олараг онларын ачыг вә я кизли һәрәкәтләрини дә чавабсыз бурахмаг олмаз.

Мәктәбин антидин тәрбийә ишиндә ән көркәмли ролу мүәллим ойнайыр. Мүәллим билмәлидир ки, бизим дин әлей-

һинә мүбаризәмиз зәиф олдуғу ерләрдә дин өзү үчүн ән әлверишли ер тапыр, әкәр биз ушағы динин әлейһинә мүбаризә үчүн галдырмасаг дин ону бизим әлейһимизә мүбаризәйә галдыра биләр. Совет мүәллими аллаһсыз олмагла бәрабәр динлә мүбаризәнин габаг чәркәләриндә олмалы вә бу мүбаризәнин йол вә методларыны билмәлидир.

IV ФӘСЛ

ШҮУРЛУ ИНТИЗАМ ТӘРБИЙӘСИ

Шүурлу интизам тәрбийәси мәктәбләримиз гаршысында дуран ән бөйүк вәзифәләрдән бирисидир. Герман фашизми әлейһинә апардығымыз азадлыг мүһарибәси шәраитиндә бу мәсәлә даһа чидди әһәмиййәт кәсб эдир.

Бәллидир ки, шанлы Гызыл Ордунун вәһши фашист дүшмәнләринә гаршы апардығы дөйүшләрдә газанмыш олдуғу галибиййәтләринин бир сәбәби дә онун (Гызыл Ордунун) дөйүшчүләри арасында полад интизамын, шүурлу интизамын варлығыдыр. Шүурлу интизам олмадан дүшмәнә галиб кәлмәк олмаз. Шүбһәсиз вәтәнимизин әмәкчиләри арасында шүурлу интизамын олмасы истеһсалат саһәсиндә әлдә этдийимиз бөйүк гәләбәләримизин сәбәбләриндән бирисидир. Шүурлу интизам дөвләтин бүтүн тапшырыгларыны вахтында вә лайигли еринә етирмәйә имкан ярадыр. Мәктәбдә шүурлу интизам тәрбийәсинин һәрби, игтисади вә ичтимаи әһәмиййәти беләдир.

Она көрәдир ки, Ленин шүурлу интизам тәрбийәси мәсәләләринә чох бөйүк гиймәт вермишдир.

Ленин һәр ичтимаи истеһсал формасынын өзүнә мәхсус айрыча интизам системасынын олдуғуну көстәрмишдир.

В. И. Ленин 1918-чи ил 5 июлда Үмумрусия Советләр гурултайындаки нитгиндә демишдир ки: «...бүтүн ени ичтимаи гурулушдан инсанлар арасында ени әлагә, ени интизам тәләб олунур». *)

Ленин бүтүн инсан инкишафы тарихиндә бир-биринин далысынча әмәлә кәлмиш 3 әсас интизам нөвү көстәрирди.

I. Крепостнойлуг интизамы ки, бу, көтәк интизамындан инсан үзәриндә һәясызчасына, кобуд сөйүш вә зордан ибарәтдир.

II. Капитализм, буржуазия интизамыдыр ки, бу, ачлыг вә капиталист көләлийи интизамындан ибарәтдир.

*) Ленин, әсәрләри, ч. XXVIII, сәһ. 121.

III. Социализм интизамыдыр. Бу, «ичтимаи зәһмәтин коммунистчәсинә тәшкили... мүлкәдарлар вә эләчә дә капиталистләрин әсарәтини йыхан, зәһмәткешләрин өзләринин азад шүурлу интизамыдыр».

Мәктәб мүәййән синфин интересләрини экс этдирдийи үчүн, о, чәмиййәт гурулушунун интизамыны да экс этдирир. Биздә бу ени интизам Бөйүк Октябр социалист революциясындан сонра әмәлә кәлмишдир. Шүурлу интизам ени әлагәләрдә, зәһмәтдә, ичтимаи һәятда, коммунизм уғрунда мүбаризәдә иштирак эдән адамлар арасында һәмрә'йлик, сых лашмаг вә бирликдән ибарәтдир.

Коллективин ваһид ирадәсинә табе олмағы бачармаг, коллективдән айрылмамаг, онун үмуми интересләри илә яшамағы бачармаг шүурлу интизамын айрылмаз элементләридир. «Буржуазия чәмиййәтиндә чохлуғун ирадәсинә зидд олараг апарылан механики интизамын еринә, көһнә чәмиййәтә гаршы олан нифрәти, бу мүбаризә үчүн өз гүввәләрини бирләшдирмәк вә тәшкил этмәк гәтиййәти, бачарығы вә буна һазыр олмағы бирләшдирән фәһлә вә кәндлиләрин шүурлу интизамыны гоюр ки, бөйүк өлкәнин һәр тәрәфинә дағылмыш, яйылмыш вә сәпәләнмиш миллионларын ирадәсиндән ваһид бир ирадә ярадаг, чүнки бу ваһид ирадә олмаса биз һөкмән мәғлуб олачағыг. Бу бирлик олмадан, фәһлә вә кәндлиләрин бу шүурлу интизамы олмадан, ишимиз үммидсиздир».*)

Коллективин ваһид ирадәсинә табе олараг совет вәтәндашы бу коллективдән гүввә алыр вә һаман коллективин көмәйи илә өз мүвәффәгиййәтләрини даһа да артырыр. Ленинә көрә шүурлу интизам, йолдашлыг интизамы, һәмрә'йлик вә гаршылыглы көмәк интизамыдыр.

Сталин йолдаш стахановчулар мүшавирәсиндә демишдир ки, «зәһмәткеш адам өзүнү атылмыш вә тәк һисс эдә билмәз»

ҮИК(б)П МК мәктәб һаггында олан бир чох гәрарларында шүурлу интизам тәрбийәсини мәктәбин ән мүһүмм вәзифәләриндән бири олараг ирәли атыр. «Шакирдләрин давранынш гайдалары әсасына интизамы чидди вә шүурлу сурәтдә көзләмәк, мүәллимләрә, йолдашларына вә яшлылара һөрмәтли мүнасибәт бәсләмәк, културсуз вәрдишләр ашыламаг, мәктәб мүлкиййәтинә вә ичтимаи әмлака гайғылы мүнасибәт бәсләмәк вә һабелә ушаглар арасында хулиганлыг һалларыны

*) Ленин, «Кәнчләр Иттифағынын вәзифәләри», 1940-чы ил, сәһ. 31—32.

ны вә ичтимаиййәтә зидд һәрәкәт тәзаһүрләринә гаршы гәти мүбаризә тәдбири гоюлсун» (3/IX—35-чи ил гәрарындан).

«Ахыр илләр әрзиндә мүәллимин активлийинин хейли артмасыны вә онун иши үчүн мәс'улиййәтинин хейли йүксәлдийини гейд эдәрәк, ҮИК(б)П МК ушаглара элмләр әсасыны өйрәтмәк, онлары шүурлу интизама алышдырмаг, тә'лим вә әмәйә коммунистчәсинә янашмаг руһунда тәрбийәләндирмәк ишиндә мүәллимин кетдикчә артмагда олан ролуну хүсуси гейд эдир» (25/VIII—32-чи ил гәрарындан).

Беләликлә шүурлу интизамын бу характерик нишанларыны көстәрмәк олар:

а) Шүурлу интизам коммунист әгидәсиндән вә коммунизм ишинә ахыра гәдәр сәдагәтдән доған интизамдыр.

б) Шүурлу интизам социализмин мәнфәәтинә олараг бүтүн күч вә бачарыгын гоюлмасы, йорулмадан, бөйүк тәшәббүс вә руһ йүксәклийи илә, бүтүн үрәкдән социализм мәнфәәти үчүн ишләмәк демәкдир.

в) Шүурлу интизам, чәтинликләри арадан галдырмагда гәтилик, мөһкәмлик вә бачарыг, һәр чүр мәһрумлуға дөзәрәк, коммунизмин гәләбәси үчүн дөнмәдән тәһлүкәйә гаршы кетмәк демәкдир.

г) Шүурлу интизам, Совет һөкумәти ганунлары вә директиваларыны һеч бир ичбари өлчү тәтбигини көзләмәдән шүурлу олараг еринә етирмәк демәкдир.

д) Нәһайәт шүурлу интизам фәрди интересләри коллективин интересләринә табе этмәйи бачармаг, совет халгларынын һәмрә'йлийи, бирлийи, гаршылыглы инамы, йолдашлығы вә коммунизм уғрундаки мүбаризәдә гаршылыглы көмәйи нәзәрдә тутан интизамдыр.

Шүурлу интизам тәрбийәси коммунист моралынын органик бир һиссәсидир.

Шүурлу интизам узун мүддәт, систематик вә инадлы тәрбийә иши процессиндән ибарәтдир. Бу процесс шакирдин мәктәбә дахил олмасы күнүндән башлаяраг, онларын интеллектуал гүввәләринин артмасы, элми биликләрлә зәнкинләшмәси, онларда коммунист дүнякөрүшүнүн яранмасы илә әлагәдар олараг даһа кенишләнир вә дәринләшир.

Шүурлу интизам тәләб эдир ки, шакирдләр беләбир интизам олмадан сәмәрәли тә'лимин мүмкүн олмадығыны вә вәтән гаршысында олан борчу еринә етирмәк үчүн белә бир интизамын шәрт олдуғуну баша дүшсүнләр. Бу мәгсәд үчүн

шакирдләр мәктәбин бүтүн ганун-гайдаларына рәайәт этмәли, онун бүтүн тапшырыгларыны еринә етирмәлидирләр. Беләлә принципләр үзәриндә әсасланмыш шүурлу интизам тәһсилдә мүтләг йүксәк дәрәчәдә сә'йли, вичданлы олмағы, актив вә сәбатлы олмағы тәләб эдир. Шүурлу интизам тәһсилин әһәмиййәтини анламағы, мәктәб әмлакына, дәрсә, әмәйин һәр нөвүнә социалистчәсинә янашмағы, ата-аная, мүәллимә, бөйүкләрә һөрмәт бәсләмәйи, онларла һөрмәтли рәфтары әһатә эдир.

Буржуазия мәктәбиндәки интизам шакирдләр арасында антогонизм ярадыр, хәбәрчилик, бөһтанчылыг вә физики чәзалар үзәриндә әсасланырса, совет мәктәбинин интизамы йолдашлыг, достлуг, бирлик, гаршылыглы көмәк, коллектив фәалиййәт үзәриндә гурулур. Шүурлу интизам шакирдләрин мәктәбдән харич файдалы мәнафеләрини тә'мин этмәйи, шакирдин бош вахтыны вә әйләнчәсини дүзкүн вә културлу тәшкил этмәйи, онларын биликләрини артырмағы, ичтимаи ишләрдә диггәтли, тәшәббүслү вә актив иштирак этмәйи, көнүллү олараг үзәринә көтүрдүйү ичтимаи тәәһһүдләри вичданла, мәс'улиййәтли еринә етирмәйи бир шәрт олараг ирәли сүрүр.

Совет шакирди ондан тәләб эдиләнләрә әмәл этмәклә бәрабәр һәм дә интизамын позулмасына, хулиганлыға вә б. к. ишләрә гаршы мүбаризә этмәли, бу ишдә мүәллимин актив көмәкчиси олмалыдыр.

Совет шакирдинин шүурлу интизамы бу ашағыдакиларла характеризә эдилир:

1. Дәрсин мүһүмм вә әһәмиййәтли олмасыны, вәтән гаршысындаки ичтимаи бир борч кими баша дүшмәк вә бу борчун мүвәффәгиййәтлә еринә етирилмәси үчүн интизамын вачиб, зәрури вә мәгсәдә уйғун олмасыны анламаг.

2. Интизамын ялныз шәхси дейил, һәм дә ичтимаи характерини баша дүшмәк.

3. Мәктәбин бүтүн дахили интизам гайдаларыны һәр ердә, һәр вахт, һәмишә, контрол олмадығы тәгдирдә белә, шүурла вә вичданла еринә етирмәк.

4. Тә'лимә вә ичтимаи ишә социалист мүнасибәти бәсләмәк.

5. Мәктәб әшясынын вә ичтимаи мүлкиййәтин гейдинә галмаг.

6. Социалист үмумяшайыш гайдаларына рәайәт этмәк, бөйүкләр вә өз йолдашларилә һөрмәтли рәфтар этмәк.

7. Бош вахтындан вә истираһәтиндән дүзкүн вә културлу истифадә этмәйи бачармаг.

8. Өз коллективинин һәятында, өз тәшкилатларынын ичтимаи фәалиййәтиндә актив иштирак этмәк, онларын тапшырығыны еринә етирмәкдә мәс'улиййәт һисс этмәк, онларын гәрар вә көстәришләринә сөзсүз табе олмаг.

9. Интизамлылығын әлдә эдилмәси үчүн лазым олан вәрдиш вә васитәләри билмәк.

10. Интизамын һәр чүр позулмасы һаллары илә чидди мүбаризә этмәк.

Бу шүурлу интизам мәктәбин тә'лим-тәһсил иши процессиндә тәрбийә олунмалыдыр. Шүурлу интизам тәрбийәсиндә шакирдләрин яш вә фәрди хүсусиййәтләри нәзәрә алынмалыдыр.

Шүурлу интизам тәрбийәсинин методлары. Шакирдләрин шүурлу интизам тәрбийәсиндә әсас көтүрүләчәк бә'зи үмуми-методик тәләбләр вардыр ки, онлардан шакирдләрә фәрди янашмаг, шакирдләрә верилән тәләбләрдә ардычыллығы көзләмәк, мүәллим коллективи вә мәктәб тәшкилатларынын ваһид педагожи тактикасынын олмасы, мәктәблә аиләнин иши арасында үмуми разылығын олмасы вә с. көстәрмәк олар. Шүурлу интизам тәрбийәси бир-бирилә әлагәдар олан ики йолла апарылмалыдыр ки, бунлардан биринчиси интизамсызлығын әмәлә кәлмәси һалларынын габагчадан гаршысыны алмаг, даһа доғрусу, шүурлу интизама көмәк эдәчәк шәраитин ярадылмасы, икинчиси исә интизамын позулмасы һаллары илә мүбаризә этмәкдир. Педагожи нөгтейи-нәзәрдән биринчи йол даһа асан, даһа әлверишли вә мәгсәдә даһа уйғундур. Интизамсызлығын габағыны алмаг тәдбирләринин ән мүһүммү дәрсин тәшкили вә апарылмасында йүксәк кейфиййәтин әлдә эдилмәси, мәктәбдә мөһкәм вә дүзкүн дахили низам гайдаларынын вә режимин олмасы, ушағын шәхсиййәтинә һөрмәт эдилмәси, мүәллимин йүксәк авторитети, ушаға гаршы һәрәкәт вә сөзләрдә мүәййән ардычыллығын олмасы, тәрбийәви тә'сирләрин бирлийи, ушаг коллективинин тәшкили, синифдән кәнар иш системасынын олмасы, мәктәбин тәрбийә ишләринә рәһбәрлик вә аилә илә әлагәдир. Бу тәдбирләрин һәр бири үзәриндә бир гәдәр даянаг.

1) **Йүксәк кейфиййәтли тә'лим—шүурлу интизам тәрбийәсинин әсасыдыр.** Чүнки шүурлу интизам башлыча олараг тә'лим процессиндә ярадылыр. Дәрсин мәзмунундаки идея-сияси истигамәт шүурлу интизам тәрбийәсинин әас мәсәләсидир. Дәрс нәинки өз мәзмуну, һәтта өзүнүн тәшкили, методлары илә интизам тәрбийәсинә бөйүк тә'сир эдир. Дәрсин һазырлыгсыз, марагсыз, өлкүн кечмәси, шакирдләрин дәрслә мараглапмамалары вә бундан асылы олараг дәрсдә башга ишлә мәшғул олмалары интизамын позулмасынын әсас сәбәбләридирләр. Бүтүн дәрс мүддәтиндә интизамы сахламаг үчүн дәрсин планлы олмасы, дәрсин мәгсәдинин ушаглара айдын олмасы, дәрсин мараглы олмасы вә дәрсдә бүтүн шакирдләрин мәшғул олмасы лазымдыр. Мүәллим дәрсдә мүстәгилл иш вердийи заман бә'зи ушагларын иши даһа тез гуртарачагларыны нәзәрә алмалы, онлары мәшғул этмәк үчүн әлавә ишләр һазырламалыдыр.

2) Педагожи принципләрә уйғун олараг тәртиб эдилмиш дахили низам гайдаларынын олмасы. Бу өлчү шүурлу интизам тәрбийәсинин мүһүмм чәһәтидир. Һәр бир мәктәбдә низам-интизам гайдалары вә режим дүзәлмәли, онлар шакирдләрә изаһ эдилмәлидирләр. Давраныш гайдаларыны ушаглар мөһкәм билмәлидирләр, һәм дә бу гайдаларын әһәмиййәтини вә еринә етирилмәси йолларыны билмәлидирләр. Чох заман шакирдин интизамсызлығы дәрсә лазыми дәрс васаити илә кәлмәмәләриндән доғур. Әхлаг гайдаларында шакирдин һәр бир вәзифәси айдын олараг көстәрилмәли вә изаһ эдилмәлидир.

Бу изаһат ушагларын яшларына вә мәнимсәмә габилиййәтләринә көрә дәйишмәлидир.

Юхары синифләрдә изаһат вермәк ишини, ушагларда мөһкәм ирадә, гәтилик, интизамлылыг вә башга әхлаги сифәтләр ашыламагла бирләшдирмәк лазымдыр. Тарих вә әдәбийят кими дәрсләрдә рәһбәрләрин образлары илә танышлыг, болшевикләри характеризә эдән әхлаги сифәтләри сөйләмәк, башга дәрсләрдә дә алимләрин биографиялары илә танышлыг, ади зәһмәт ишләриндә гәһрәманлыг көстәрән адамларын характерик сифәтләрини көстәрмәк вә саирәдән бу мәгсәд үчүн истифадә эдилмәлидир.

Режим—диггәтли вә дүзкүн ишләмәк вәрдиши верәрәк өзүнү мүтәшәккил идарә этмәйә өйрәдир. Мүәййән әхлаг вәрдишләринә саһиб олмаг үчүн мәшг этмәйин бөйүк ролу вардыр ки, бу да мәктәб режиминә вә мәктәбин дахили интизам гайдаларына рәайәт этмәк васитәсилә әлдә эдилир. Синфә мүтәшәккил кирмәк, лазым оланда аяға галхмаг, дәрсә лазым олан вәсаити вахтында һазыр этмәк, дәрсдә өзүнү мүтәшәккил апармаг вә гейри вәрдишләр дәрсдә ашыланыр-

лар. Бу да дәрсин тәшкилиндән, мүәллимин синфә саһиб олмаг бачарығындан, мүәллимин тәрбийә ишләри илә нә дәрәчәдә мәшғул олмасындан асылыдыр.

Мәктәбин дахили интизамы синифдән, мәктәбдән кәнар ишләрин тәшкил моментләринин вахтыны да көстәрир. Мүәллимләр һәр ердә шакирдләрдән мәктәбдә тә'йин эдилән тәләбләрә рәайәт эдилмәсини тәләб этмәли, бунларын еринә етирилмәси йолларыны көстәрмәлидирләр. Мүәллимләр өзләри мәктәб режиминә мөһкәм сурәтдә әмәл этмәлидирләр. Шакирдләрин тәнәффүс вахты үчүн тә'йин эдилмиш гайдалара әмәл этмәләри вә өзләрини мәдәни сурәтдә апармалары адәт һалына салынмалыдыр. Мәктәбдә ушагларын һәрәкәт этмәк, синифә кирмәк, зәнкдән сонра синифдән чыхмаг, коридорда кәзмәк (сағ янла кет) гайдасы низама салынмалыдыр. Бунлар биринчи бахышда әһәмиййәтсиз көрүнсәләр дә, ушаглары мүәййән һәрәкәтләринә саһиб олмаға өйрәтдийиндән чох мүһүммдүрләр. Анчаг ушаглара истираһәт вахты сәрбәст мәшғәлә сечмәк имканы верилмәлидир. Тәнәффүс заманы бош ерә ора-бура гачмагданса, пионер отаглары вә гейри васитәләрлә онлары һәр чүр оюн материаллары илә тәчһиз вә ойнамаларыны тәшкил этмәк лазымдыр, белә мүтәшәккил вахт кечирдикләри заман ушаглар даһа яхшы истираһәт эдир вә дәрсдә даһа интизамлы олурлар.

Ушағын интизамлы олмасы үчүн онун хүсусиййәтләрини өйрәнмәйин, онун шәхсиййәтинә гаршы дүзкүн мүнасибәт бәсләмәйин бөйүк әһәмиййәти вардыр. Унутмаг олмаз ки, ушагларын бир чох ерсиз, ганунсуз һәрәкәтләринин, надинчликләринин сәбәби онларын бу ишдәки пис чәһәтләри билмәмәләринин нәтичәсидир. Белә һалларда онларын хүсусиййәтләрини нәзәрә алараг, онлара гаршы мүәййән севки вә мәһәббәт һисс этдирәрәк изаһат сөһбәтләринин апарылмасы олдугча гиймәтлидир.

3. Мүәллимин нүмунә олмасынын, онун йүксәк авторитетә саһиб олмасынын интизам тәрбийәсиндәки әһәмиййәти чох бөйүкдүр. Мүәллим өз ишиндә интизамлылығын йүксәк нүмунәсини көстәрмәлидир.

Мүәллимин авторитети шакирдин активлийини вә мәктәбдә интизам бәрпа этмәк үчүн онларын гүввәсини сәфәрбәрлийә алмағы вә бу ишдә онлары һәвәсләндирмәйи нәзәрдә тутур.

Мүәллимин авторитети өз предметини, онун метод вә ни прийомларыны көзәл билмәсиндән, йүксәк кейфиййәтли дәрс вермәсиндән, өз ишинә мәс'ул вә севки илә янашмасындан, шакирдләрин фәрди хүсусиййәтләрини һесаба алараг онлара дүзкүн янашмағы бачара билмәсиндән, өз һәрәкәтләриндә об'ектив олмасындан асылыдыр.

4. Синифләрдә, мәктәбдә вә үмумиййәтлә мөһкәм коллектив ярадылан ерләрдә шүурлу интизамы даһа мүвәффәгиййәтлә һәята кечирмәк мүмкүндүр. Сағлам ичтимаи фикир ярадылан коллективдә интизамы позанларын һөрмәти олмур вә онлар өз ишләрини инкишаф этдирә билмирләр, чүнки шакирдләр коллективи беләләрини тагсырландырыр. Ичтимаи рә'йи тәшкил этмәк васитәси, синифә аид олан вә әләчә дә коммунист моралынын актуал мәсәләләрини синиф коллективиндә, мәктәб коллективиндә мүзакирә этмәк шүурлу интизам үчүн чох гиймәтлидир. Бу ичласларда Ленин, Сталин, Киров вә башга рәһбәрләрин һәятындан данышмалы вә әләчә дә кәнчләр барәдә мәгаләләр, бәдии әдәбиййатдан интизама аид олан бә'зи материаллар, вәтәндаш мүһарибәси гәһрәманлыгларына аид вә бир сыра башга фактлар мүзакирә эдилмәлидир. Шүурлу интизамын мөһкәмләндирилмәсиндә ушаг тәшкилатлары мүәллимә бөйүк көмәк көстәрә биләрләр.

5. Синифдән вә мәктәбдән харич ишләр вә буна аид мүәссисәләрлә мәктәбин әлагә сахламасы, бу мүәссисәләрин иши илә ушагларын марагларыны тә'мин этмәк интизам тәрбийәсиндә бөйүк рол ойная биләр. Мүәллим өз дәрсини дүзкүн гурарса вә ону мараглы апарарса, ушаглар арасында өз предметинә гаршы севки оядар вә һаман предмет әтрафында лазым олан синифдән вә мәктәбдән харич ишләри тәшкил эдә биләр ки, бунлар да өз нөвбәсиндә ушагларда интизам үчүн лазым олан сифәтләр ятратмыш оларлар. Чүнки шакирдләрин дәрнәкләрдә иштиракы онларда мүтәшәккиллийи артырыр, активлик вә шәхси фәалиййәт үчүн ән әлверишли шәраит ярадыр, онларын тәшкилатчылыг бачарығыны вә мәс'улиййәт һиссини инкишаф этдирир ки, бунлар шүурлу интизама тә'сир этмәйә билмәзләр.

6. Шүурлу интизам тәрбийәсиндә шакирдләрин күндәлик вәзифәләрини еринә етирмәләри үзәриндә чидди контрол тәшкил эдилмәлидир. Әкәр мүәллим эвә верилән тапшырығын еринә етирилмәсини бир дәфә йохламырса, икинчи дәфә шакирдләрин бир чоху тапшырығы еринә етирмәдән дәрсә кәлир. Әкәр мүәллим синифдә интизам позулмасынын кичик һалларынын гаршысыны өз вахтында алмазса, интизам позулмасы даһа кобуд формада тәкрар олуначагдыр. Интизам

мәсәләләриндә контролун йохлуғу интизамын даһа чох позулмасына көмәк эдир.

Кичик синифләрдә шакирдләрин өзләрини контрол этмәк бачарыглары лазымынча инкишаф этмәдийиндән ушаг мүәййән бир интизамсызлығы бир даһа тәкрар этмәйәчәйинә сөз верирсә дә лакин буну чох тез ядындан чыхарыр. Контрол ушағын өзүнү яхшы сахламасына көмәк эдир, ону фикирләшмәдийи һәрәкәтдән сахлайыр, өзүнү мүтәшәккил апармаг вәрдиши верир. Әхлага гиймәт вермәк әхлаг үзәриндәки бу контролун нәтичәсидир. Интизама гиймәт, дәрсләр үзрә олдуғу кими, рүбүн ахырында верилир, анчаг контролу даһа да артырмаг мәгсәдилә белә гиймәтин һәфтәдә бир дәфә дә верилмәсинин мүсбәт тә'сири олар, чүнки бу, интизамдан пис гиймәт алмыш шакирдә өз вахтында хәбәрдарлыгдыр. Шакирдин яхшы вә я пис билийинә көрә онун интизам үзрә олан гиймәтини дәйишмәк олмаз.

7. Социализм ярышы—коммунист тәрбийәси вә хүсусилә шүурлу интизам тәрбийәси ишиндә ән гүввәтли васитәләрдән бирисидир. Социализм ярышы ушағын раст кәлдийи чәтинликләрдән чыхмасы үчүн она көнүллү чалышмаға һәвәс верир, ушагларда дәрсләри үчүн коллектив гаршысында мәс'ул олмаг һиссини оядыр, йолдашлыг әлагәси вә гаршылыглы ярдым ишини инкишаф этдирир.

Шакирдләри социализм ярышына даһа яхшы чәлб этмәк мәгсәдилә соцярышын идея-сияси маһиййәтини вә тә'лим-тәрбийә ишләринин кейфиййәтини йүксәлтмәйә хидмәт этмәсини онларын анлаячағы формада изаһ этмәк лазымдыр.

Социализм ярышына чәлб эдилән шакирд гаршысында онун гүввәсинә уйғун, ишинин кейфиййәтини йүксәлдәчәк тәәһһүдләр гоюлмалыдыр. Бу тәәһһүдләр чәркәсинә шакирдин күндәлик ишләриндә, ондан тәләб олунан ади вәзифәләр дейил, бәлкә онларын хүсуси чалышмасыны вә ичтимаи характерли ишләрини әһатә эдән мәсәләләр салынмалыдыр.

Социализм ярышы үзрә олан тәәһһүдләр башлыча олараг дәрс кейфиййәтинин йүксәлдилмәси вә шүурлу интизамын мөһкәмләндирилмәси, ичтимаи ишләрдә иштирак, күлтур эһтиячларын тә'мин эдилмәси кими мәсәләләр әтрафында олмалыдыр.

Социализм ярышынын әһәмиййәтини шакирдләрин нәзәриндә даһа да йүксәлтмәк вә бу ярыш нәтичәсиндә иш кейфиййәтинин яхшылашмасыны ушагларын көзләри гаршысында нүмайиш этдирмәк үчүн тәәһһүдләрин еринә етирилмәсини вә систематик контролуну вә йохланмасыны тәшкил этмәк вә шакирдин мүвәффәгиййәтини коллектив гаршысында гейд этмәк лазымдыр. Тәәһһүдләрин еринә етирилмәси ишиндә шакирдә мүәййән көмәк дә тәшкил эдилмәлидир. Ярышын кедиши һәр айда йохланмалы, рүбүн ахырында исә она екун вурулмалыдыр. Социализм ярышы шакирдләр, синифләр, мәктәбләр, пионер дәстәләри вә гейри арасында апарылмалыдыр. Ярыш заманы шакирдләр арасында йолдашлығын, гаршылыглы ярдымын, коллектив гаршысында мәс'улиййәт һиссинин, дәрсдә керидә галан йолдашына көмәк этмәк тәшәббүсүнүн, синфин үмуми мүвәффәгиййәтини ашағы салан шакирдә йолдашлыг тә'сири көстәрмәк мейлинин әлдә эдилмәсинә чалышмаг лазымдыр.

Ярыш ишләрини мәктәбдә даһа яхшы инкишаф этдирмәк үчүн ярыша кирән шакирдләри рәғбәтләндирмәк, ишдә мүвәффәгиййәт көстәрәнләрә мүкафат вермәк, габагчыл синфи кечичи байрагла тәлтиф этмәк вә гейри кими васитәләрдән истифадә эдилмәлидир. Бурада ялныз ә'ла, яхшы охуян шакирдләри дейил, һәм дә чох чалышмаг вә сәбатлы, шүурлу ишләмәк нәтичәсиндә чәтин предметләр үзрә өзләринин пис яхуд орта гиймәтини ләғв эдән шакирдләри дә һәвәсләндирмәк лазымдыр.

ИНТИЗАМЛАШДЫРМАНЫН ХҮСУСИ ӨЛЧҮЛӘРИ

Юхарыда сайдығымыз интизам тәдбирләринин көзләнилмәдийи вә лазыми шәраитин яранмадығы заман интизамын позулмасы һаллары олачагдыр ки, белә тәсадүфләрдә мәктәб мүәййән интизамлашдырма өлчүләринә мүрачиәт этмәлидир. Бу өлчүләр башлыча олараг дөрддүр: 1) Инандырма. 2) Өйрәтмәк вә я адәт этдирмәк. 3) Марагландырма. 4) Чәзаландырма.

1. **Инандырма.** Инандырма шүурлу интизам үчүн олдугча мүһүммдүр. Интизамын позулмасы һалларында ушагла сөһбәт этмәк, онун һәрәкәтләринин дүзкүн олмамасыны вә нә чүр һәрәкәт этмәйин лазым олмасыны она инандырмаг олдугча лазымдыр.

Инандырма өлчүләри сырасына: а) изаһ этмә ишинин мүхтәлиф нөвләри, б) нүмунәләрдән истифадә этмәк, в) шакирдләрин ичтимаи рә'йини әлдә этмәк вә г) ата-аналарла мүсаһибә дахилдир.

а) **Изаһат.** Шакирдләр шүурлу интизамын тә'лим иши вә социализм гурулушу үчүн олан әһәмиййәтини, нәйи эт-

мәйин яхшы вә нәйи этмәйин пис олмасыны мүәллимин изаһаты васитәсилә өйрәнмәлидирләр. Нәйи этмәйин яхшы вә лазым олмасыны изаһ этмәк, нәйи этмәйин пис вә лазым олмадығыны көстәрмәкдән даһа әлверишлидир.

Мәктәбләрдә тәртиб эдилән дахили интизам гайдаларында нәйи этмәк лазым олдуғу, нәйин гадаған эдилдийи айдын көстәрилмәли, бу гайдалар ушаглара етирилмәли, онлар мотивләндирилмәли (йә'ни бу вә я башга чүр һәрәкәт этмәйин нә үчүн лазым олдуғу вә нә үчүн лазым олмадығы әсасландырылмалы) вә бу гайдалара риайәт олунмасы чидди контрол эдилмәлидир.

Беләликлә инандырма өлчүләри шакирдин интизамы поздуғу заман она тә'сирин биринчи вә мәчбури пилләсидир. Бу изаһат иши мүсаһибә формасында апарылыр, мүсаһибә заманы һаман һәрәкәтин интизамсызлыг олмасы ушаға изаһ эдилир вә ушаг буна инандырылыр, бу һәрәкәтин тәкрар эдилмәмәси һагда ушагдан вә'д алыныр.

Белә мүсаһибәләр заманы бә'зи моментләри унутмаг олмаз: ушаға «нийә, нә үчүн сән белә этдин?» суалы вермәк лазым дейил, чүнки ушаг чох вахт нә үчүн этдийини өзү дә билмир, белә һалларда о бизим суалымыздан истифадә эдәрәк өз интизамсызлығыны даһа да әсасландырмаға чалышачагдыр. Биз өз мүсаһибәмизи һаман һәрәкәтин интизамсызлыг олмасындан, онун коллектив, чәмиййәт үчүн зәрәриндән башлаяраг, нечә һәрәкәт этмәк лазым олдуғуну она изаһ этмәлийик.

Мүсаһибә заманы ушаға э'тибарла янашмаг лазымдыр, йә'ни ушаға, онун тамамилә дүзәлә биләчәйини вә дүзәләчәйини һисс этдирмәк лазымдыр **(әксинә йох!).**

Мүсаһибәни чох узатмаг, узун-узады данышмаг лазым дейил, белә мүсаһибә ушағы чох тез йорур, ушаг бу мүсаһибәдән хилас олмаға чалышыр вә она артыг гулаг асмыр. Мүсаһибәдә практики нүмунәләр, фактлар вә мүгайисәләрдән истифадә этмәк олар. Юхары синифләрдә интизам позулмасынын ичтимаи-сияси чәһәтләриндән белә данышмалыдыр. Мүсаһибәдә ушағы тәһгир этмәйә, ону алчалтмаға, ондан интигам алмаг үчүн чалышмаға гәти йол верилмәмәлидир.

б) Яхшы нүмунәләрдән истифадә олунмасы да олдугча мүһүмдүр. Нүмунә ушаға олдугча дәрин тә'сир эдир.

Өз ишинә вахтында кәлән, дәрсинә яхшы һазырлашан, өз ишиндә сәлигәли вә дәгиг олан, гоюлмуш режимә риайәт эдән, өз рәфтарында нәзакәтли вә тактлы мүәллим ша-

кирдләр үчүн нүмунә олур, шакирдләр ону тәглид этмәйә чалышырлар.

Мүәллимин һөрмәти, онун авторитети чох олдугча шакирдләрин тәглиди дә даһа дәрин олур.

Ушағын өз йолдашларынын да нүмунә олмасы интизама мүсбәт тә'сир эдир. Одур ки, синиф рәһбәри һәлә тәдрис илинин әввәлиндә вә эләчә дә бүтүн тәдрис или бою кимин кимлә отурмасына хүсуси диггәт вермәлидир.

Шүурлу интизам үчүн совет ушагларынын гәһрәман һәрәкәт вә ишләриндән нүмунә кәтирилмәлидир.

в) **Шакирдләрин ичтимаи рә'йи.** Коллективин бөйүк тәрбийәви тә'сирини юхарыда көстәрдик. Бурада буну гейд этмәк лазымдыр ки, мүәййән интизамсызлыг эдәнләрин һәрәкәтләрини ичласларда мүзакирә этмәк, лазыми гәрара кәлмәк вә шакирдә мүәййән тапшырыглар вермәк, даһа доғрусу интизамсызлыға гаршы ушаг коллективинин өзүнү галдырмаг олдугча гиймәтлидир. Чүнки ушаглар коллетивин рә'йини гиймәтләндирир вә она һөрмәт эдирләр. Белә ичласлар ушаға тәнбеһ вермәк мәгсәдини йох, бу интизамсызлығын сәбәбләрини ачмаг, һаман интизамсыз һәрәкәти писләмәк, интизамы позан шакирди бу ишин пис олмасына инандырмаг вә ону дүзәлтмәкдә көмәк тәшкил этмәк мәгсәдини дашымалыдырлар.

г) **Ата-аналарла сөһбәт.** Ата-аналарын көмәйиндән дүзкүн истифадә этмәк лазымдыр. Бә'зи мүәллим вә синиф рәһбәрләри ата-аналары чағыртдырараг ушагдан онлара шикайәт эдирләр. Белә шикайәтләр ушағын янында мүәллими һөрмәтдән салыр. Бә'зи ата-аналар бу шикайәтин нәтичәсиндә ушаға гаршы физики чәза тәтбиг эдир, бә'зиләри исә һагсыз олараг ушағы мүдафиә эдәрәк мүәллими тәгсирләндирирләр ки, бунларын һәр икиси зәрәрли шейләрдир.

Ата-аналарла апарылан мүсаһибәләр ушаглары даһа мөһкәм инандырмаг үчүн истифадә эдилмәлидир.

2. **Өйрәтмәк вә я адәт этдирмәк.** Ушаглары интизама өйрәтмәк, онларда яхшы интизам вәрдишләри яратмаг шүурлу интизам үчүн олдугча мүһүмдүр. Бу мәгсәдлә мүмарисәләрдән, тәбии тә'сирләрдән, өйүд-нәсиһәтдән вә тапшырыглардан истифадә эдилмәлидир.

а) **Мүмарисә.** Ашағы синифләрдән башлаяраг ушагларда мүхтәлиф вәрдишләр яратмаг мәгсәдилә онлары мүмарисә этдирмәк лазымдыр.

Културлу яшайыш, әмәк вә ичтимаи давранышы вәрдишләри әсас э'тибарилә узун мүддәтли мүмарисәләрин нәтичәсиндә яранырлар.

Мүәллим яратмаг истәдийи вәрдишләри систематик йохлама вә контрол васитәсилә мөһкәмләтмәлидир.

б) **Тәбии тә'сирләр.** Тәбии тә'сир дедикдә мүәллим тәрәфиндән ушағын мүәййән һәрәкәтләринин өз еринде, дәрһал дүзәлдилмәсини баша дүшмәк лазымдыр. Белә тәбии тә'сирләр сырасына мисал олараг бу ашағыдакиләри дахил этмәк олар: Шакирд синифдә вә я коридорда кағыз парчаларыны чырараг ери зибилләйирсә, мүәллим ону чағыртдырыб, мүәййән изаһат вермәкдән башга зибилин йығышдырылараг зибил ешийинә атылмасыны тәләб этмәк, өз язы ишләрини сәлигәсиз һалда еринә етириб мүәллимә верән шакирдин дәфтәри гайтарылараг ишин енидән көрүлмәсини таклиф этмәк, күндәлик дәрсә һазырланмаяраг синифдә чаваб вермәйән шакирди дәрсдән сонра сахлаяраг дүнәнки тапшырығын еринә етирилмәсини тәләб этмәк вә ц. а.

Бу өлчүләр систематик оларса ушагларда мүәййән мүсбәт вәрдишләр ярадар вә онлары мүәййән гайдая өйрәдәр.

в) **Өйүт-нәсиһәт.** Мүәллим шакирдин мүәййән һәрәкәтиндән наразы олдуғу заман өз наразылығыны һисс этдирмәкдән башга, ушаға өз һәрәкәтини нечә тәшкил этмәйи дә көстәрмәлидир. Белә өйүт-нәсиһәтләр адәтән интизамын чүз'и позулдуғу тәсадүфләрдә тәтбиг олунурлар.

Чох вахт мәктәбин дахили низам-интизам гайдаларынын позулмасы ушаглар тәрәфиндән бу ганун-гайдаларын һәлә тамамилә мәнимсәнмәмәси вә мөһкәмләнмәмәси илә изаһ олунур. Өйүт-нәсиһәт бу ганун-гайдаларын даһа мөһкәм мәнимсәнмәсинә вә мөһкәмләнмәсинә көмәк эдир. Лакин бу өйүднәсиһәтләри чох узатмаг вә бу һалларда ушаға гаршы мүәййән чәза өлчүләри тәтбиг этмәк лазым дейил.

г) **Тапшырыг.** Интизама өйрәтмәк вә адәт этдирмәк мәгсәдилә ушаглара мүәййән тапшырыгларын верилмәси чох мәсләһәтдир, лакин бу тапшырыглар ушагларын күчү вә имканлары дахилиндә олмалыдыр. Белә тапшырыглар фәрди вә коллектив ола биләрләр (синиф вә мәктәб нөвбәтчилийи, синифдән кәнар ишләр үзрә ушаг тәшкилатлары хәтти илә мүәййән тапшырыглар). Бу тапшырыгларын еринә етирилмәси ушагларда мәс'улиййәт һисси оядыр, онлары мүтәшәккиллийә өйрәдир, ичтимаи иш вәрдишләри тәрбийә эдир.

3. **Һәвәсләндирмә.** Бунун маһиййәти ушағын кәләчәкдә даһа яхшы чалышмасы вә мүвәффәгиййәт газанмасы мәгсәди илә онун давранышында вә тәһсилиндә мүәййән мүсбәт чәһәтләрини гейд этмәкдән ибарәтдир. Буржуазия педагогикасында бу, эгоизм вә шөһрәт дүшкүнлүйү етишдирмәк васитәсинә чеврилмишдир. Буржуа мәктәбиндә һәвәсләндирмә рәгабәтчилийә, башгасыны өтүб кечмәйә, башгасыны сыхышдырмаға, даһа доғрусу кар'еризмә хидмәт эдир.

Совет мәктәбиндәки һәвәсләндирмә өзүнүн мәзмун вә формасы э'тибарилә белә һәвәсләндирмәдән тамамилә фәргләнир.

Ушагларын мүвәффәгиййәтләринин вә яхшы һәрәкәтләринин мүәллим вә ата-аналар тәрәфиндән бәйәнилмәси вә тә'рифләнмәси бу һәрәкәтләрин мүсбәт ичтимаи гиймәтини көстәрир ки, бу да шакирддә өз гүввәсинә инанмаг вә өз мүвәффәгиййәтләрини мөһкәмләндирмәк арзусу ярадыр.

Һәвәсләндирмә мәктәбдә мүхтәлиф йолларла һәята кечирилир. Әсас олараг мүәллимин дәрс кедишиндә шакирдин ишиндәки мүсбәт тәрәфи онун нәзәринә чарпдырмагдыр. Һәр дәфә шакирд яхшы чаваб верәркән, эв тапшырығыны көзәл еринә етирәркән мүәллим бә'зән садәчә олараг, башыны тәрпәтмәси илә иши бәйәнмәсини һисс этдирир. Чари дәрс просессиндә пис охуян вә өзүнү пис апаран шакирд өзүнү яваш-яваш дүзәлтдийи заман белә васитәләрдән истифадә эдилмәси хүсусилә лазымдыр. Бу, шакирдин илк мүвәффәгиййәтләрини мөһкәмләндирмәк вә кәләчәкдә өз мүвәффәгиййәтләрини даһа да артырмаг үчүн ону һәвәсләндирир.

Һәвәсләндирмә шакирдә көстәрилән э'тибары гейд этмәк мәгсәди илә дә ола биләр. Интизам гайдаларыны позан, лакин тәшәббүслү, тә'кидли олан шакирдләрә ичтимаи иш тапшырмагла онлары дүзәлтмәк олур, чүнки бу э'тибар онлары һәвәсләндирир, тапшырылан вәзифәни шәрәфлә еринә етирмәйә мәчбур эдир. Анчаг белә ушаглара ичтимаи иши, бу иши еринә етирмәк үчүн лазыми әсасларын олдуғу заман тапшырмаг лазымдыр. Белә ки, бә'зән интизамы чох позан вә чәтин дүзәлә билән шакирдләр үчүн белә ичтимаи иш бир нөв мүкафат характери дашыя биләр.

Һәвәсләндирмә, бүтүн коллективин тә'рифи, фәхри вәрәгә вә мүкафат формасында да ола биләр. Әсас предметләр вә интизам үзрә ә'ла гиймәт алан шакирдләрә белә мүкафатлар верилмәлидир. Бу мүкафатлардан башга интизамлы, тә'лимә шүурлу әлагә бәсләйән вә ичтимаи активлик көстәрән шакирдләрә мүкафат олараг китаблар, портретләр вә гейри ве-

рилмәлидир. Мәктәбин зәрбәчиләри ичласларда, дивар гәзетләриндә, зәрбәчиләр тахтасында вә гейрәдә гейд эдилмәлидирләр.

4. **Чәзалар.** Буржуазия педагогикасында чәза әвәз алмаг фактору вә я эдилән пис һәрәкәтә гаршы шакирддән интигам алмаг фактору кими көтүрүлүр. Буржуазия мәктәбиндә әвәз алмаг вә горхутмаг, кор-коранә итаәт интизамы үчүн ән мүһүмм васитә һесаб олунур.

Совет мәктәбиндә чәзалара олан мүнасибәт нәдән ибарәтдир? Шүурлу интизам тәрбийәсиндә чәзалар икинчи дәрәчәли ер тутур, йә'ни юхарыда көстәрдийимиз өлчүләр көмәк этмәдийи заман, биз чәзая мурачиәт эдирик. Чәзанын мәгсәди бүтүн синфин коллективини һәм дә шакирдин хүсуси мәнафеини тә'мин этмәк, шакирдин дүзкүн олмаян һәрәкәтләрини даяндырмаг вә дикәр тәрәфдән тәк-тәк адамларын мәнафеинин синиф, аилә вә чәмиййәт мәнафеи илә разылашмасы зәруриййәтини көстәрмәкдир.

Чәза мәсәләсини нә чүр һәлл этмәйи биз дөврүмүзүн етишдирмиш олдуғу бөйүк педагог Макаренкодан өйрәнмәлийик. Макаренко интизам тәрбийәсиндә дүзкүн гоюлмуш чәзанын бөйүк әһәмиййәтини көстәрир. Макаренко бә'зи тәсадүфләрдә чәзасыз интизам тәрбийәсинин һәтта мүмкүн олмадығыны белә гейд эдир. Макаренко исбат эдир ки, чәза өлчүләри айры-айры шакирдләри коллектив ишә табе этмәйин васитәләриндәндир.

Биздә чәза тәдбирләри ушаглар үзәриндә мә'нәви тә'сир васитәси олмалы вә шакирдләрин пис һәрәкәтләринин принцип э'тибарилә дүзкүн олмамасына, артыг дәрәчәдә зиянлы олмасына онлары инандырмалыдыр.

Совет мәктәбләриндәки чәза тәдбирләри әсасына инандырма вә инадлы тәрбийә ишләри гоюлмалыдыр. Әкс тәгдирдә чәза ушағы мүәййән һәрәкәтләрдән сахласа да тәрбийәви тә'сир көстәрмәз.

Бизим мәктәбдә тәтбиг олунан чәза тәдбирләри сырасына а) наразылығы изһар этмәк, б) көстәриш вермәк, в) хәбәрдарлыг этмәк, г) писләмәк, ғ) төһмәт, д) ерини дәйишдирмәк, е) синифдән кәнар һәззверичи ишләрдә иштирак этмәк һүгугуну мәһдудлашдырмаг, ә) башга синифә көчүрмәк, ж) дәрсдән харич этмәк, з) интизам гиймәтини азалтмаг вә нәһайәт и) мәктәбдән харич этмәк дахилдир.

а) Мүәллим һәр шейдән әввәл шакирдин дүзкүн олмаян һәрәкәтинә гаршы өз наразылығыны, ону бәйәнмәдийини из-

һар этмәлидир. Буну исә о, жест, ишарә вә бахышы илә һисс этдирмәлидир. Бә'зән буну гыса чүмләләрдә дә изаһ этмәк олар: «Сән гулаг асмырсан», «Сән башга ишлә мәшғулсан», «Сән гайда-гануну позурсан» вә и. а. Лакин бунлара чох да йол вермәк олмаз, чүнки бу, дәрсин нормал кедишинә манс олар. Шакирдләрин һәрәкәтләринә гаршы белә мүнасибәт мүәййән эдилмиш гайданын позулмасыны онларын нәзәринә чатдырыр. Дәрсдә чох данламаг ән гиймәтли иш вахтыны ала билләр.

б) **Көстәриш** мүәллимин бәйәнмәмәсинин даһа үмуми вә даһа гәти изһар эдилмәси формасыдыр. Бунун даһа йүксәк формасы йығынчаг (синиф вә я дәстә) гаршысында эдилән мәзәммәтдир. Белә мәзәммәт кифайәт дәрәчәдә сакитликлә, мөһкәм вә гәти формада, гейд эдичи вә айдын ифадә эдилмәлидир. Мәзәммәт язылы сурәтдә олдугда даһа тә'сирли олур ки, бу мәгсәдлә шакирдин күндәлийиндән, синиф журналындан истифадә эдилмәлидир. Күндәлийә синиф рәһбәри, синиф журналына исә һаман синифдә дәрс апаран мүәллимләр гейд эдирләр. Мүәллимин этдийи мәзәммәтләр һаггында синиф рәһбәрләринә хәбәр верилмәси чох мәсләһәтдир.

в) **Хәбәрдарлыг.** Көстәришлә бир ердә белә һалларын тәкрары заманы даһа чидди тәнбеһ өлчүләри тәтбиг эдиләчәйи шакирдә әввәлчәдән хәбәр верилир. Белә тәсадүфләрдә мүәллимин ардычыл олмасы, даһа доғрусу хәбәрдарлыг этмиш олдуғу тәнбеһи тәтбиг этмәси чох мүһүммдүр. Хәбәрдарлыг гыса, конкрет, садә вә чидди формада олмалыдыр. Синифдә интизам яратмаг үчүн гарәндашла столу дөймәкдән вә яхуд әл вурмагдан истифадә этмәк дүзкүн һесаб олуна билмәз. Сәскүйлү синифдә мүәллимин даһа бәркдән гышгырмасы чох аз мүддәт үчүн көмәк эдә биләр. Белә һалларда мүәллим сәсини учалтмадан шакирдләрә мурачиәтлә «Сизин һәрәкәтиниз дәрсә мане олур» десә вә яхуд сакит һалда бир гәдәр даянса интизамы даһа тез бәрпа эдә биләр.

г) **Писләмә.** Шакирдин мүәййән һәрәкәтини бәйәнмәмәклә бәрабәр, белә һәрәкәти писләмәк дә лазымдыр. Писләмәк, көстәриш вә хәбәрдаглыгдан сонра тәсдиг эдилмәли вә лазыми һалларда журнала белә гейд эдилмәлидир. Белә писләмәк һәмишә сакит формада дейил, бә'зән чидди вә кәскин формада да эдилмәлидир. Шакирд өз интизамсызлығыны тәкрар эдәрсә әмрә вә гадаған этмәйә белә мурачиәт этмәк лазымдыр. Үмумиййәтлә ушаға гаршы тәләбкар олмаг, ушаға верилмиш дүзкүн әмрин ериинә етирилмәсинә наил олмаг ин-

тизам үчүн чох әһәмиййәтлидир. Макаренко ушаға гаршы һәмишә күзәшт эдилмәсинин тәрбийә үчүн зәрәрли олдуғуну гейд эдәрәк тәрбийәчинин тәләбкар олмасыны ән мүһүмм мәсәләләрдән бири кими ирәли атыр. Әмр вә гадаған этмәгыса, айдын, һеч бир э'тираза йол вермәдән, әсасландырылмадан вә бә'зән тамамилә кәскин тонда олмалыдыр. Лакин булардан надир һалларда истифадә этмәк лазымдыр.

г) **Төһмәт.** Көстәриш, мәзәммәт, хәбәрдарлыг вә писләмәк шакирдин интизамынын яхшылашмасына көмәк этмәдийи һалларда мүәллим вә мәктәбин администрациясы даһа гәти тәдбир олан төһмәти тәтбиг этмәлидир. Төһмәти тәкликдә, синиф вә мәктәб гаршысында вермәк олар. Интизамсызлығын характерини вә шакирдин фәрди хүсусиййәтләрини нәзәрә алараг, төһмәтин формаларыны сечмәк лазымдыр.

Төһмәти мүәллим, синиф рәһбәри, директор верә биләр, бә'зән төһмәти даһа чидди чәзаларын тәтбиг эдиләчәйи һаггындакы хәбәрдарлыгла да бирләшдирмәк лазымдыр.

Төһмәтдән сонра мүәллим шакирдә гаршы даһа диггәтли олмалыдыр.

Шакирд синфин вә я мәктәбин нормал ишини поздуғу заман она төһмәт вермәк олар. Шакирдин интизамы яхшылашдығы заман бу төһмәти кери көтүрмәк дә олар. Бә'зән төһмәтлә бирликдә шакирдин мәктәбдән харич эдиләчәйи һаггында хәбәрдарлыг да вермәк олар. Шакирдә төһмәт верилдикдән сонра мүәллим, синиф рәһбәрләри вә директор һаман шакирдин интизамыны яхшылашдырмаг үчүн бүтүн педагожи тә'сир тәдбирләриндән истифадә этмәлидирләр ки, онун мәктәбдән харич эдилмәси зәруриййәти мейдана кәлмәсин.

д) **Ерини дәйишдирмә.** Бә'зән интизамы позан шакирди онун йолдашларындан айырмаг лазымдыр. Лакин бунун анчаг ашағы синифләрдә эффектли олмасыны көстәрмәк лазымдыр. Бә'зи мәктәбләрдә «чәримә скамяларынын» яранмасыны һеч дә дүзкүн һесаб этмәк олмаз. Чүнки бу, ушағын шәхсиййәтини тәһгир эдир.

е) **Синифдән кәнар ишләрдә иштирак этмәк һүгугуну мәһдудлашдырмаг.** Систематик олараг интизамы позан бә'зи шакирдләри мүвәггәти вахт үчүн синифдән кәнар ишләрдән айырмаг вә беләликлә ону бә'зи ләззәтләрдән мәһрум этмәк яхшы нәтичә верир. Лакин бундан надир һалларда истифадә этмәк лазымдыр.

ә) **Дәрсдән харич этмәк.** Мүәллим дәрсдә бүтүн өлчүләрдән истифадә этдикдән сонра шакирд енә дә өз интизамсызлығыны давам этдирәрсә вә дәрсин нормал кедишинә мане оларса ону дәрсдән харич этмәк мүмкүндүр. Лакин бу чидди чәза өлчүсүнә аз мүрачиәт этмәк лазымдыр. Шакирди синифдән харич эдән заман мүәллим һиссиййатына дейил, мүһакимәсинә әсасланмалыдыр. Й'ә'ни, шакирд мүәллими ачыгландырдығы заман йох, дәрсин кедишинә мане олдуғу заман синифдән чыхарылмалыдыр.

ж) **Башга синифә көчүрмәк.** Бә'зән бир синифдә олан ушагларын тә'сири нәтичәсиндә шакирдин интизамы позуларса, ону даһа яхшы тәшкил эдилмиш синифә көчүрмәк мәсләһәтдир. Белә чәза өлчүсү чох вахт яхшы тә'сир бурахыр.

з) **Интизам үзрә верилән гиймәти азалтмаг.** Бу, чох чидди чәза тәдбирләриндән бирисидир. Буну рүбүн ахырында, бүтүн мүәллимләрин разылығы илә этмәк лазымдыр. Белә өлчүнү шакирд чох кобуд интизамсызлыг этдийи вә буну чох тәкрарладығы заман тәтбиг этмәк лазымдыр.

и) **Мәктәбдән харич этмәк.** Бу, чәза өлчүләринин ән сон тәдбиридир. Шүурлу интизам тәрбийәсинин юхарыда көстәрилән бүтүн методлары мүвәффәгиййәтсиз олдугу заман тәдрис ишини позан, өз анти-ичтимаи һәрәкәтләри илә мәктәбин башга шакирдләринә мәнфи тә'сир көстәрән, мәктәб әмлакыны корлаян, мүәллимләри тәһгир эдән шакирдләр башга мәктәбә дахил олмаг һүгугундан мәһрум эдилмәк шәртилә бир илдән үч илә гәдәр мәктәбдән харич олунурлар. Бу хүсусда ҮИК(б)П МҚ-нын 25-VIII—32-чи ил тарихли гәрарында айдын көстәриш верилмишдир.

Бу гәрарда көстәрилир ки:

«Ислаһ олунмаян, хулиганлыг эдән, мүәллимләри тәһгир эдән, мүдириййәт вә мүәллимләрин әмрини вә мәктәб режимини позанлары бир илдән 3 илә кими мәктәбә дахил олмаг һүгугундан мәһрум эдәрәк, мәктәбдән харич этмәли».

Шакирдин мәктәбдән харич эдилмәси педагожи советиндә мүзакирә эдилдикдән сонра мүәййән гәрар чыхарылмасы вә бу гәрарын директор тәрәфиндән вә сонра бунун әсасында район маариф шө'бәси тәрәфиндән тәсдиг эдилмәсиндән сонра кечирилә биләр.

Шакирдләрә гаршы тәтбиг эдилән бу вә я башга чәза тәдбирләринин даһа яхшы тә'сир этмәси үчүн бу чәзалар этрафында коллектив рә'йинин топланмасы, бу чәзанын коллектив тәрәфиндән верилмәси вә верилмиш чәзанын коллектив тәрәфиндән бәйәнилмәси интизам мәсәләсиндә мүһүмм бир чәһәт кими гиймәтләндирилмәлидир.

Совет мәктәбиндә физики чәза тәдбирләри тәтбиг олуна билмәз. Интизам тәрбийәсиндә физики чәза тәдбирләриндән истифадә эдән мүәллимләр мәһкәмә мәс'улиййәтинә алынырлар. Бундан әлавә анти-гигиеник тәдбирләрдән (емәксиз сахламаг вә гейри), ушағын шәхсиййәтинә тохунан вә онлары тәһгир эдән тәдбирләр дә тәтбиг эдилә билмәз.

Бә'зи мәктәбләрдә шакирди бир нечә күнлүйә мәктәбдән чыхарырлар ки, бу һал шакирдин дәрсдән даһа да кери галмасына сәбәб олдуғу кими, һеч бир мәнфәәт дә вермир. Шакирдин китаб вә башга дәрс васитини әлиндән алмаг, мүәллимин ачыг эдәрәк дәрсдән кетмәси педагожи нөгтейи-нәзәрдән дүзкүн һесаб эдилә билмәз, чүнки бу, бир тәрәфдән мүәллимин гүввәсизлийини көстәрир, дикәр тәрәфдән мүәллим өз вәзифәсини гоюб кедир ки, бу да дөвләт иши интересләринә зиддир. Бундан әлавә белә һәрәкәт мүәллимин нүфузуну олдугча азалдыр.

Юхарыда гейд олунан чәзалары тәтбиг эдәркән бүтүн бу тәдбирләрин тәрбийә васитәси олдуғуну ядда сахламаг лазымдыр. Яхшы мүәллимләр, чәзалардан аз истифадә эдирләр. Чүнки белә мүәллимләр өз дәрсини көзәл вә мараглы тәшкил этдикләриндән, шакирдләрин гайғысына галдыгларындан белә чәза тәдбирләринә дә чох аз эһтияч һисс эдирләр.

Чәзалар пис һәрәкәтин характеринә мувафиг олмалыдырлар. Чәза вердикдә шакирдин фәрди хүсусиййәти нәзәрә алынмалыдыр. Бә'зи шакирдләрә садә бахмаг вә я онун адыны чәкмәк кифайәт этдийи һалда, башгаларына бу кифайәт дейил, онлар һаггында даһа чидди өлчү вә тәдбирләр көтүрүлмәлидир.

Шүурлу интизам тәрбийәсиндә бә'зи үмуми методик тәләбләри әсас тутмаг лазымдыр. Белә ки, интизам тәрбийәсиндә тәтбиг эдилән өлчү вә тәдбирләр ардычыл, чидди вә инадлы олмалыдыр. Бу чәзалар ушагларын гүввәсинә мувафиг олмалы, мүәййән бир шей тәләб этмәли, бир мә'налы вә дәйишилмәз олмалыдыр.

Мәктәбдә интизам үчүн педагожи тә'сирләрин тәтбигиндә мүәллим, комсомол, пионер вә ушаг тәшкилатларынын ишләриндә мүәййән разылыг вә бирлик олмасы шәртдир.

Шүурлу интизам тәрбийәси әтрафында бүтүн ушаг коллективини топламаг, бу мәсәлә илә бүтүн ушаглары марагландырмаг вә нәһайәт верилән чәзаларын истәнилән тә'сир бағышламасы ишиндә мәктәбин комсомол, пионер тәшкилатларынын вә эләчә дә шакирдләр комитетинин ролу олдугча бөйүкдүр. Истәр комсомол, истәр пионер вә истәрсә шакирдләр тәшкилатында интизама аид мәсәләләрин гоюлмасы вә бу саһәдә мүәййән ишин апарылмасы интизам мәсәләсиндә мүһүм чәһәтләрдәндир.

ШҮУРЛУ ИНТИЗАМ ТӘРБИЙӘСИНДӘ АИЛӘНИН РОЛУ

Шүурлу интизам тәрбийәсиндә аиләнин ролу олдугча бөйүкдүр. Мәктәб ушагларын дүзкүн тәрбийә олунмасыны ата-аналардан тәләб этмәклә бәрабәр һәм дә аиләйә мәсләһәтләр, көстәришләр вермәлидир. Ушағын мәктәбдә олдуғу кими аиләдә дә режими олмалыдыр. Ушағын интизамлы олмасы бу режимдән чох асылыдыр. Бу режимдә шакирдин нормал ятмаг мүддәти тә'йин эдилмәли, эвдә тапшырыгларын еринә етирилмәси вахты, бош вахтдан истифадә гайдасы көстәрилмәлидир.

Ата-аналар ушагларын вахтында ятмаларыны, ишләрини өз вахтында көрмәләрини, вахтында мәктәбә кетмәләрини тә'мин этмәли, ушағын тә'лими үчүн лазым олан бүтүн шейләри алмалы, ушагларын эв тапшырыгларыны еринә етирмәләринә нәзарәт этмәлидирләр. Мәктәбдә вә эләчә дә мәктәбин харичиндә шакирдләрин шүурлу интизамы үчүн мәктәблә аиләнин әмәкдашлығы ән мүһүм шәртләрдәндир.

V ФӘСЛ.

ӘМӘЙӘ ВӘ ИЧТИМАИ МҮЛКИЙЙӘТӘ КОММУНИСТ МҮНАСИБӘТИ ТӘРБИЙӘСИ

Әмәйә вә ичтимаи мүлкиййәтә коммунистчәсинә мүнасибәт бәсләмәк коммунист моралынын мүһүм мәсәләләриндән бирисидир. Сталин Конституциясы әмәйи һәр бир совет вәтәндашынын шәрәфли борчу э'лан этмишдир. Социализм гурулушунда әмәк капитализм чәмиййәтиндәки бүтүн чиркинликләрини вә икрәнч чәһәтләрини итирәрәк яваш-яваш инсан организминин зәрури тәләбләри сырасына кечир.

Етишән нәсилдә әмәйә бир шәрәф мүнасибәти тәрбийә этмәк, әмәйи онлара севдирмәк, ичтимаи мәһсулдар әмәйин бүтүн саһәләриндә—истәр зеһни вә истәрсә физики әмәкдә һәвәслә иштирак этмәк мейли яратмаг совет мәктәби гаршысында дуран мүһүм вәзифәләрин бирисидир.

Әмәйә коммунист мүнасибәти, социализм чәмиййәтинин интересләринә олараг әмәйин мәһсулдарлығыны һәр чүр

инкишаф етдирмәйә чалышмағы тәләб едир. Шакирдләр өз әмәкләринин бөйүк гурулуш ишиндәки гиймәт вә әһәмиййәтини билмәлидирләр. Мәктәб ушаглары әмәйә ялныз мә'нәви һөрмәт бәсләмәк руһунда тәрбийә етмәк дейил, ейни заманда онлары чалышмаға, әмәйин өзүнү севмәйә алышдырмалыдыр. Чүнки өлкәмиздә һәм шәхси һәятын севинчи, һәм дә вәтәнимизин гүдрәти әмәйә бағлыдыр. Әкәр капитализм чәмиййәтиндә әмәк хүсуси характер дашыйырса, бизим өлкәмиздә әмәк ичтимаи характер дашыйыр. Һәр кәс, ишләдийи саһәдән вә көрдүйү ишдән асылы олмаяраг өзүнү ичтимаи бир ишчи кими һисс едир.

Шүбһәсиз, бизим ушагларымыз әмәйи, өлкәмизин, халгымызын таныдығы әмәк гәһрәманларыны севирләр. Тәдрис, бизим мәктәблиләримизин әсас әмәйидир. Шакирдләрдә тә'лими, мәктәби севмәк, өз әмәйинин энтузиасты олмаг һәвәси яратмаг, өз ишиндә һәмишә йүксәк әмәк мәһсулдарлығы вермәк мейли, ишдә дәгиглик, сәлигәлилик, өз вәзифәләрини вичданла еринә етирмәкдә мәс'улиййәт һисси тәрбийә етмәк лазымдыр. Лакин бу, һеч дә о демәк дейил ки, совет ушагларынын әмәйи анчаг тә'лимлә кифайәтләнмәлидир. Бизим совет ушаглары тә'лим ишинин зәрбәчиси олдуглары кими, онлар ев ишләриндә дә иштирак етмәли вә ата-аналарына көмәк көстәрмәлидирләр. Чох тәәссүф ки, сон заманларда ушаглар ичәрисиндә бә'зиләри вардыр ки, тә'лим ишиндә ирәлиләмә илә бирликдә һәр чүр ев ишиндән боюн гачырыр, һәтта бир стакан суюн да она башгасы тәрәфиндән верилмәсини тәләб едирләр.

Москва мәктәбләриндән бириндә чағырылмыш ата-аналар йығынчағында бир ушағын анасы чыхыш едәрәк һаглы олараг демишди ки:

«Бизим ушагларымыздан бә'зисинин кечмиш гимназистләр кими ишдән гачмасы мәни һеч дә разы етмир. Онлар евдә һеч бир иш көрмүрләр; истәйирләр ки, һәр шей һазыр олсун, һәр бир шей габагларына кәтирилсин, ейләнчәләрдән башга әлләрини ағдан гарая вурмаг истәмәйирләр, белә ушаглар һеч бир шейин гәдр - гиймәтини билмирләр, чораблары йыртылырса, көзәмәйиб туллайыр вә тәзәсини истәйирләр, өзләри һеч бир иш бачармыр, һәм дә иш көрмәк истәмирләр. Һәтта бир дүймәни дә тикә билмирләр. Онлара бир иш көрдүрмәк истәдикдә һәр бир ишдән тамамилә боюн гачырырлар».

Бу садә сөзләрдә әмәйин мүәййән саһәсинә гаршы совет ушагларынын бир һиссәси ичәрисиндә дүзкүн олмаян мүнасибәт көстәрилмишдир. Одур ки, аилә вә мәктәб ушагларда әмәйин бу саһәсинә дә дүзкүн мүнасибәт тәрбийә етмәлидирләр.

Әмәк бүтүн мадди вә културу сәрвәтләрин мәнбәи, ичтимаи һәятын вә ичтимаи процессин әсасыдыр.

Әмәйин шәрәф, шә'н, гәһрәманлыг ишинә чеврилдийи социализм шәраитиндә, ени инсандан тәләб олунан хасиййәт вә сифәтләр яраныр. Коммунизм чәмиййәти өз үзвләринин йүксәк әмәк мәһсулдарлығыны вә әмәк севкисини тә'мин едир.

Әмәйә гаршы севки вә коммунист мүнасибәти фитри габилиййәт дейилдир, бу, бизим дүзкүн тәрбийәмизин нәтичәсидир. Ленинә көрә шүурлу вә интизамлашдырылмыш әмәк процесси ән яхшы тәрбийә васитәләриндән бирисидир. Буна көрә дә Ленин кәнчләрин мүәййән практики иш көрмәләрини тәклиф едирди.

Бә'зи ата-аналар исә ушаг үчүн һәр шейи едир, амма ушагдан һеч нә тәләб етмирләр. Ана истеһсалатда ишләмәкдән башга ев иши илә дә мәшғул олур; тикир, ююр, емәк һазырлайыр, амма бә'зи ушаглар исә нәинки һәр чүр көмәкдән боюн гачырыр, һәтта она әмр едирләр.

Һәлә мәктәбә гәдәр яшдан башлаяраг бүтүн мәктәбдәки тә'лим боюо ушағы мүәййән әмәк ишләринә алышдырмалы, онда мүәййән әмәк вәрдишләри яратмалыдыр.

Ушағы өз ишләдийи ердә тәмизлик сахламаға, краватыны йығышдырмаға, өз тәмизлийинә фикир вермәйә, сүпүрмәйә, юмаға, өз палтарыны ямамаға, мүхтәлиф ев ишләриндә ата-аная көмәк етмәйә өйрәтмәк лазымдыр.

Бу мәгсәдлә аилә вә мәктәб ушагларын әмәк вә истираһәт режимини дүзкүн тәшкил етмәйә, һәмин режимә дүзкүн риайәт олунмасына әһәмиййәт вермәлидирләр.

Әмәйә коммунист мүнасибәти тәрбийәси совет ушаглары тәрәфиндән әмәйин социалист методларына өйрәдилмәсини вә алышдырылмасыны тәләб едир. Һәлә мәктәб скамяларында шакирдләр шәхси тәнгид, социализм ярышы, зәрбәчилик кими әмәйин социалист методларына саһиб олмалыдырлар. Әмәйә гаршы белә мүнасибәтин тәрбийә едилмәсиндә әмәк гәһрәманларынын, стахановчуларын иш методлары вә гайдалары һаггында сөһбәтләр тәшкилинин бөйүк әһәмиййәти вардыр. Дикәр тәрәфдән, ушагларын ичтимаи ишдә иштирак етмәләри әмәйә коммунист мүнасибәтинин тәрбийәсиндә олдуг-

ча мүһүммдүр. Чүнки ичтимаи иш шакирдләрдә ичтимаи шүуру вә коллективизм иш вәрдишләрини инкишаф этдирир. Онларын шәхси интересләрини коллективин вә чәмиййәтин һәят вә интересләрилә бағлайыр, онларда ичтимаи әмәйин илк вәрдишләрини ярадыр.

Әмәйә олан бу мүнасибәт һәм дә ичтимаи мүлкиййәтә дүзкүн мүнасибәт тәрбийәсини тәләб эдир. Социализмә, вәтәнимизә, халгымыза олан сәдагәт социализмин әсасы олан ичтимаи мүлкиййәтә тамамилә ени мүнасибәтин тәрбийә эдилмәсини тәләб эдир.

Сталин Конституциясы ичтимаи мүлкиййәти мүгәддәс вә тохунулмаз э'лан этди. Шакирдләр социализмин әсасы олан бу ичтимаи мүлкиййәти, бу халг сәрвәтини, халгын варлы, културлу, хошбахт һәятынын мәнбәини севмәли, она гаршы эһтиятлы рәфтар этмәли вә ону башгаларындан мүдафиә этмәлидирләр.

Мәктәбдә исә онлар скамялара, дәрсликләрә, тәдрис ләвазыматына, мәктәб бинасына гаршы эһтиятлы мүнасибәт бәсләмәлидирләр. Скамялары кәсмәк, диварлары язмаг, шүшәни сындырмаг вә башга мәктәб ләвазыматыны корламаг, ичтимаи мүлкиййәтә дүзкүн олмаян бир мүнасибәт кими, совет мәктәбиндән вә мәктәблиләрин ичәрисиндән говулмалыдыр. Бу мәгсәдлә ушаглар ичтимаи мүлкиййәт һаггында Сталин Конституциясынын көстәришләрини билмәлидирләр. Ушаглара изаһ олунмалыдыр ки, ичтимаи мүлкиййәти корламаг бүтүн мәктәбин ичтимаи рә'йи тәрәфиндән мәзәммәт эдилир. Белә мүнасибәт һәм дә башгасынын әшясына аид олмалыдыр. Чүнки башгасына аид олан шей башгасынын әмәйи нәтичәсиндә әлдә эдилмишдир, ону оғурламаг, ондан истифадә этмәк башгасынын әмәйини оғурламаг вә ондан истифадә этмәк демәкдир.

Ушаглар билмәлидирләр ки, совет дөвләтинин хүсуси гәтнамәсинә көрә 12 яшдан юхары ушаглар оғурлуг, исраф этдикләри һалда мәһкәмә мәс'улиййәтинә чәлб эдилирләр. Ушагларын белә ишләрлә мәшғул олмамалары, онларын әмәйә вә ичтимаи мүлкиййәтә коммунистчәсинә мүнасибәти мәктәбин, аиләнин тәрбийә ишиндән асылыдыр.

Бүтүн мәктәб, һәр бир мүәллим дәрсдә, дәрс харичиндә, хүсуси сөһбәтләр процессиндә мәктәбин комсомол, пионер вә шакирд тәшкилатлары ушагларда бу мүһүмм сифәтләри тәрбийә этмәйә чалышмалыдырлар.

VI ФӘСЛ

ДОСТЛУГ ВӘ ЙОЛДАШЛЫГ ТӘРБИЙӘСИ

Совет мәктәби өз гаршысында социализм вәтәнинин ваһид аиләсини тәрбийә этмәк мәгсәдини гоймушдур. Бу мәгсәд вә идеал—коммунизм чәмиййәтини гурмагла руһланмыш бөйүк совет халглары арасындаки сағлам достлуг вә мөһкәм йолдашлыг әлагәләри кет-кедә йүксәлир вә инкишаф эдир. Коммунист тәрбийәсини мәгсәд гоймуш совет мәктәбләри белә, һәгиги инсанлыг достлуғуну да кәнч нәслә ашыламалыдыр, чүнки һәгиги достлуг вә йолдашлыг сифәтләри коммунист әхлагынын көркәмли чәһәтләридир. Кәнч нәслдә белә сифәтләри тәрбийә этмәк үчүн өлкәмиздә бүтүн имкан вә шәраит вардыр.

Вәтәнимиздә инсанын инсан тәрәфиндән истисмарынын тамамилә йох эдилмәси, истисмарчы синифләрин арадан көтүрүлмәси, бүтүн совет вәтәндашларынын коммунизмин гуручуларына чеврилмәси, халгларымызын арасында мөһкәм сияси-морал вәһдәти әмәлә кәлмәси, онларын ваһид мәгсәди—коммунизм чәмиййәти гурмаг иши әтрафында әлбир мүбаризә этмәләри кәнч нәсл арасында һәгиги инсанлыг достлуғуну вә йолдашлығы тәрбийә этмәк үчүн ән яхшы васитә вә шәраитдир. Бунсуз һәгиги достлуг мүмкүн дейил. Белә бир шәраит харичиндәки «достлуг» һәгиги олмаяраг риякарлыг вә ялтаглыгдан ибарәтдир.

Достлуг вә йолдашлыг һансы әсас вә принципләр үзәриндә гурулмуш вә онун мәзмуну нәдән ибарәтдир?

1. **Социализм һуманизми—достлуг вә йолдашлыг тәрбийәсинин әсасыдыр.** Совет мәктәбләринин шакирдләри арасында достлуг вә йолдашлыг тәрбийәси марксизм-ленинизм классикләринин социализм һуманизми һаггындаки нәзәриййәсинә сөкәнир.

Марксизм-ленинизм классикләри көстәрмишләр ки, инсанлар арасында һәгиги инсанлыг мүнасибәтләринин яранмасы, инсанын инсан тәрәфиндән истисмарынын мәһви вә үмумиййәтлә капитализмин девирилмәсиндән сонра мүмкүндүр.

Маркс вә Энгелс көстәрмишләр ки, «һәгиги инсанлыг әлагәләри яратмаг үчүн, инсаны алчалдан, гул эдән, ишини ағырлашдыран, ону нифрәтләнмиш варлыг эдән мүнасибәтләри девирмәк лазымдыр».*)

Һәгиги инсанлыг әлагәләри—социализм һуманизми илә ифадә олунур. Социализм һуманизми исә бүтүн әмәкчиләрин

*) Маркс—Энгелс, әсәрләри, ч. I, сәһ. 406, 1929-чу ил.

капитализм зүлмүндән хилас олмалары, коммунизм чәмиййәти уғрунда мүбаризәйә садиг олмалары вә дүнйада ән гиймәтли капитал олан зәһмәткеш инсана гаршы диггәтли, һәссас олмагдыр. Социализм һуманизми, зәһмәткеш инсанлара гайғы бәсләмәк, сәбрлә онлары етишдирмәк, халгын дүшмәнләринә гаршы онларда нифрәт вә гәзәб тәрбийә этмәкдир.

Сталин йолдаш өзүнүн 4/V—1935-чи ил тарихли нитгиндә революциядан габаг инсанлара гаршы олан гейдсиз мүнасибәтләрин ийрәнчлийини көстәрән вә өзүнүн шаһид олдуғу ашағыдаки факты мисал чәкир:

«Бир заман сүркүндә олдуғум Сибирдәки бир һадисәни ядыма салырам. Бу һадисә язда, дашгын вахты олмушду. Отуз нәфәрә гәдәр адам, чошмуш бөйүк чайын апардығы дирәкләри тутмаг үчүн кетмишди. Ахшам үстү онлар кәндә гайытдылар. Лакин йолдашларындан бири йох иди. Бәс отузунчунун һарада олдуғу суалына онлар гейдсизликлә чаваб вердиләр ки: «Отузунчу орада галды» Мәним «нечә йә'ни галды» суалыма онлар эйни гейдсизликлә чаваб вердиләр: «Даһа сорушмаг нәйә лазым, демәли боғулду». Орадача онлардан бири һарая исә тәләсәрәк деди ки: «Кедиб, мадяны сувармаг лазымдыр». Мән мәзәммәт шәклиндә, онларын чаны һейвана адамлардан даһа чох яныр дедикдә, онлардан бири галанларынын һамысынын бәйәнмәси илә чаваб верди ки: «Адамлара нә үчүн чанымыз янмалы. Адамлары биз һәр заман төрәдә биләрик. Мадяны исә... кәл мадяны төрәт көрүм, нечә төрәдәчәксән».*)

Беләликлә, Сталин йолдаш көһнә гурулушун «һуманизмини» ифша эдир, ени гурулушумузун үзвләринә гаршы ени әлагә, гайғы бәсләмәйи тәләб эдир. Онлары сәбрлә етишдирмәйи гаршыя гоюр, онун әһәмиййәтини көстәрир.

«Нәһайәт, анламаг лазымдыр ки, дүнйада олан бүтүн гиймәтли капиталлардан ән гиймәтли вә ән һәлледичи капитал адамлардыр, кадрлардыр».**)

Сталин Конституциясы ССРИ-дә социализм һуманизми принципләринин кениш өлчүдә һәята кечирилмәсини, инсан шәхсиййәтинин инкишафынын мөһкәмләнмәсини көстәрән тарихи бир документдир.

Социализм һуманизми достлуг вә йолдашлыг тәрбийәсинин әсасыны тәшкил эдир. Чүнки инсанлар арасында бир-

*) Сталин, «Ленинизм мәсәләләри», сәһ. 561—562. Азәрнәшр, 1939-чу ил.
**) Енә орада, сәһ. 562.

биринә дәрин гайғы, бир-биринин гейдинә галмаг истәйи олмайынча онларын арасында һәгиги достлуг мүмкүн дейил.

2. **Достлуг вә йолдашлыг, коллективизм үзәриндә инкишаф эдир.** Марксизм-ленинизм классикләри көстәрмишләр ки, фәрд өз габилиййәтләрини анчаг коллектив ичәрисиндә инкишаф этдирә биләр.

«Индивид, она бачарыг нишанәләрини һәртәрәфли инкишаф этдирмәк имканыны верән васитәләри анчаг коллективдә алыр вә демәк шәхси азадлыг коллективдә мүмкүндүр».*)

Марксизм-ленинизм классикләри коллективи индивидә гаршы гоймурлар. Буржуа бошбоғазларынын фикринчә, куя марксизмин коллектив һаггындакы теориясы индивидләрин интересләрини унудур, ону инкар эдир. Сталин йолдаш Уэллс илә олан сөһбәтиндә бу чүр бошбоғазлығын ифтирадан ибарәт олдуғуну исбат эдәрәк көстәрир ки: «коллективизм фәрди мәнафеи инкар этмәк дейил, ону коллективин мәнафеи илә бирләшдирир вә инсанын мәнафеини ән чох тә'мин этмәйи анчаг социализм чәмиййәти бачарыр».**)

Беләликлә коллективизм индивидин интересләрини өзүндә, өз интересләри ичәрисиндә әкс этдирир вә онун тә'мин олунмасы үчүн әлверишли шәраит ярадыр.

Сталин йолдаш, коллективизмдәки бәрабәрлийи, индивидләрин бүтүн тәләбләринин вә мәнафеинин бәрабәрлийиндән ибарәт билән «теориячыларын» сахталығыны вә бөһтанчылығыны да чох яхшы ифша эдир. Сталин йолдаш XVII партия гурултайындаки мә'рузәсиндә көстәрмишдир ки: марксизмә көрә «...нә социализм дөврүндә, нә дә коммунизм дөврүндә инсанларын зөвг вә тәләбләри кейфиййәт вә я кәмиййәтчә эйни вә бәрабәр олмур вә ола да билмәз. Бәрабәрлийи марксистчәсинә анламаг будур».***)

Йолдаш Сталин һәмин бу мәсәләйә даир Ленинин дә фикрини орада көстәрир.

«Биз синифләри мәһв этмәк истәйирик, бу чәһәтдән биз бәрабәрлик тәрәфдарыйыг. Лакин бизим бүтүн адамлары бир-биринә бәрабәр эдәчәйимиз иддиасында олмаг, ән бош сөз вә сарсаг интеллигент уйдурмадыр».****)

*) Маркс вә Энгелс, әсәрләри, ч. IV, сәһ. 65.
**) Сталин, «Ленинизм мәсәләләри», Азәрнәшр, 1939-чу ил, сәһ. 502.
***) Енә орада, сәһ. 539.
****) Енә орада сәһ. 539

Беләликлә марксизм-ленинизм классикләри, индивидләрин коллективдә бәрабәрлийини, онларын һеч дә интерес вә габилиййәтләринин бәрабәрлийиндән ибарәт билмирләр. Онлара көрә бу бәрабәрлик, һәр шейдән әввәл синифләрин мәһвиндән ибарәтдир.

Совет мәктәби шакирдләрдә коллективизм һисси доғурмалы, индивидләрин өз мәнафеини коллективин мәнафеинә бағламаг, она табе эдә билмәк мейлини яратмалыдыр. Коллективизм әсасында ушаглар арасында сағлам достлуг вә йолдашлыг әмәлә кәлир вә мөһкәмләнир. Шакирдләр арасында коллективизмин маһиййәтини Н. К. Крупская йолдаш белә көстәрмишди:

«Ушагларын бүтүн һәятларыны элә тәшкил этмәк лазымдыр ки, онлар бир-бирини инчитмәдән коллективлә яшамағы өйрәнсинләр, һәр шейдә бир-биринә көмәк этмәйи бачармагла, йолдашларынын сакитлийи, раһатлығы вә истәкләрилә һесаблашсынлар».

Белә бир дуйғу шүбһәсиз ки, ушагларда достлуг вә йолдашлыг әлагәсини яратмая билмәз.

Достлуг вә йолдашлығын маһиййәти нәдир? Бу, инсанларын мүштәрәк мәнафеләриндән доған, онларын бир-биринә гаршы эһтирам вә симпатиясына сөкәнән әлагәләриндән ибарәтдир. Достлуг вә йолдашлыг үмуми иши мүштәрәк бир шәкилдә еринә етирмәйә хидмәт эдир.

Биздә достлуг вә йолдашлығын әсас һәрәкәт этдиричи гүввәси коммунизм гурулушу уғрунда мүбаризәдир.

3. Достлуғун доғмасы сәбәбләри. Достлуғун вә йолдашлығын, социализм һуманизми вә коллективизминдән доғмасы вә инкишаф этмәсиндән башга, ушагларын мәнафеинин, мейл вә истәкләринин мүхтәлифлийиндән асылы олараг, онларын арасында достлуғун да мүхтәлиф сәбәбләри олдуғуну гейд этмәк лазымдыр.

Мәктәб яшынын мүхтәлиф дөврләриндә бу достлуг вә йолдашлығын көкләри нәдән ибарәтдир?

Мәктәбин кичик яшлы ушаглары арасындаки достлуг онларын бир мәһәлләдә яшамаларындан, мәктәб йолларынын бир олмасындан, ата-аналарынын танышлығындан, узун мүддәт бир скамьда отурмаларындан, бир ердә пионер тәшкилатына кирмәк үчүн һазырланмаларындан вә һ. б. әмәлә кәлә биләр.

Орта яшлы ушаглар арасында исә бир ердә спорт, техника илә марагланмагдан, бир ердә дәрс өйрәниб бир-биринә

көмәк этмәкдән, ичтимаи ишә даир тапшырығы бир ердә ичра этмәкдән, пионер тәшкилатында бирликдә ишләмәкдән, комсомола кирмәк үчүн бир ердә һазырлашмагдан вә һ. б. әмәлә кәлә биләр.

Орта яшлы ушаглар арасындаки достлуг интересләринин нисбәтән дәрин вә сабит олмасы нәтичәсиндә бу достлуг даһа узун мүддәтли олур.

Мәктәбин юхары яшларында, кәнчләрин интеллектуал вә эмоционал интересләри чох инкишаф этдийиндән, онларда өзләринә кәләчәк профессия сечмәк, кәләчәк практики һәята һазырлашмаг вә ичтимаи вәзифәләри еринә етирмәк интересләри әмәлә кәлир. Онларда шейләрә гаршы мүстәгилл бахышлар яраныр, идеаллары формалашыр.

Бүтүн бунлар вә эйни заманда онларын комсомол вә пионер тәшкилатында, мәктәб дәрнәкләриндә, пионер эвләри, ушаг техники станциялары вә башгаларында чалышмалары, кәнчләр арасында бир-биринә симпатия оядыр, достлуг вә йолдашлыг әлагәләрини әмәлә кәтирир вә мөһкәмләндирир.

Инсанлар арасындаки достлуғун узун мүддәтли вә мөһкәм олмасы үчүн онларын инам вә фәалиййәтләринин вәһдәти мүһүм шәртләрдәндир.

Буну бизә бир чох тарихи фактлар исбат эдә биләрләр.

Мәсәлән: Марксла Энгелс арасында олан достлуг, Лафаргын дедийи кими грек язычыларынын тәсвир этдикләри достлугларын һамысыны өтүб кечмишди. Бунун сәбәбини онларын анчаг бир-биринә олан симпатияларында ахтармаг доғру дейил, бурада шәхси симпатиядан башга даһа мүһүм сәбәб олараг онлардакы мәгсәд вәһдәтини, инам бирлийини — пролетариатын галиб кәләчәйинә инанмаг вә бу йолда эйни фикир вә гәтиййәтлә мүштәрәк фәалиййәтләрини дә көстәрмәк лазымдыр.

Ленинлә Сталин арасында олан достлуг да бунун кимидир. Мәгсәд бирлийи вә революцион фәалиййәт вәһдәти онлары бир-бирини шәхсән һәлә танымадан белә дост этмишди. Кәнч нәсл гаршысында ибрәтамиз бир нүмунә олан бу тарихи достлуг пролетар революциясынын галиб кәлмәси ишиндә өзүнүн тарихи ролуну көстәрди.

Социализм гурулушунун етишдирдийи ени инсанлар арасында һәгиги достлуг вә йолдашлыг нүмунәләри чох-чохдур. Фурмановла Чапаев, Чкаловла Байдуков вә Беляков, Папанинлә папанинчиләр вә һ. б. арасында олан достлуг кәнч нәсл үчүн ән көзәл нүмунәләрдир.

Тарихин прогрессив адамлары арасында да мәгсәд бирлийи әсасында яхшы достлуг нүмунәләри олмушдур. Герценлә Огаревин, Чернышевскилә Добролюбовун, Мирзә Фәтәли Ахундовла мәшһур эрмәни халг язычысы Абовянын вә һ. б. достлуғу чох ардычыл вә мөһкәм характер дашымышдыр.

Достлуг вә йолдашлыг тәрбийәсиндә мәктәб вә мүәллимин вәзифәләри. Ушаглар арасында мөһкәм вә сәмими достлуг яратмаг үчүн мәктәбдә мүәллим ашағыдакиләри һәята кечирмәлидир:

1. Мәктәб вә мүәллим биздәки достлуғун вә йолдашлығын принципиаллығыны айдынлашдырмалы вә ушаглара баша салмалыдыр. Мәктәбли айдын этмәлидир ки, әкәр мәним ән яхшы достум социализм үчүн зиянлы бир иш тутурса о, мәним дүшмәним олур. Һәгиги вә сағлам достлуғун принципиаллығы бундан ибарәтдир.

2. Мүәллим, хәбәрчилик вә бөһтанчылыг фактларилә мүбаризә этмәлидир. Лакин шакирдин өз йолдашларыны тәнгид этмәси ичтимаи мәнафедән доғдуғу вә шәхси моментләрдән узаг олдуғу заман мүәллим тәрәфиндән гиймәтләндирилмәлидир.

3. Мәктәбдә педагожи коллектив, комсомол тәшкилатчысы вә пионер рәһбәри арасындаки сәмими йолдашлыг мүнасибәти ушаглара да яхшы тә'сир эдир вә нүмунә олур.

4. Мүәллим оғланлар вә гызлар арасында бә'зән баш верән «сәмимиййәтсизлик» фактларыны арадан көтүрмәлидир. Мүәллим тә'кид вә сәбрлә синифдә үмуми йолдашлыг атмосферасы дүзәлтмәли, гадынын чәмиййәтдә ролу вә ССРИ-дә она мөһкәм гайғы көстәрилдийини фактларла айдынлашдырмалыдыр.

5. Мүәллим достлуг, йолдашлыг вә коллективизм тәрбийәсиндә гаршысына чыхан чәтинликләрдән горхмамалы вә онлары тә'кидлә рәф этмәлидир. Белә чәтинликләрдән башлыча олараг бунлары көстәрмәк олар:

а) Синифдә бә'зән ушаглар арасында «группалашма»я тәсадүф этмәк олур. Бир-бирилә чох достлашан бир ушаг группасы өзүнү коллективә гаршы гоюр вә өзүнү коллективдән кәнара чәкмәйә, ондан узаглашмаға чалышыр.

б) Мәктәбдә ушаглар арасындаки достлуг, бә'зән коммунист моралына уйғун олмаян принципләр үзәриндә гурулур. Мәс.: мәктәбин низамыны позан йолдашыны «әлә вермәмәк», дәрсини билмәйән шакирдә «пычылдамаг» вә һ. б. Мүәллим тә'кид вә сәбрлә белә достлуғун сахта олмасыны, онун зияныны айдынлашдырмалы вә достлуг үчүн олан бу «фәдакарлығын» ярамаз нәтичәләрини онлара билдирмәли, бунун көһнә мәктәбдән мирас галдығыны өйрәтмәлидир.

в) Шакирдләр арасындаки дүзкүн олмаян достлуғун бир нөвү бу достлуғун тә'лим иши вә я ичтимаи фәалиййәт үзәриндә дейил, истираһәт вә һәзз алмаг әсасында гурулмасыдыр.

Бу һаллары арадан көтүрмәк үчүн һәр шейдән әввәл достлуг вә йолдашлыг тәрбийәсинә лазыми гиймәт вермәмәк һаллары илә мүбаризә апарылмалыдыр.

Ишә чидди янашыб вә ашағыдакы бир сыра методлар тәтбиг олунарса коммунист әхлагынын бир һиссәси олан достлуг, йолдашлыг тәрбийәсини дә мүвәффәгиййәтлә еринә етирмәк олар. Буна көрә дә мүәллим бу ишә чидди янашмалы вә бу ишин методларыны өйрәнмәлидир.

ДОСТЛУГ ВӘ ЙОЛДАШЛЫГ ТӘРБИЙӘСИНИН МЕТОДЛАРЫ

Достлуг вә йолдашлыг тәрбийә этмәк үчүн мәктәбдә мүхтәлиф методлардан истифадә олунур.

1. Ушагларын бир-биринә гаршы достлуг мүнасибәтләри, социализм һуманизми вә коллективизм һиссләри һәр шейдән әввәл тә'лим процессиндә ашыланыр.

Әдәбиййат дәрсләри үзрә классик язычыларын әсәрләриндәки образлары тәһлил эдәркән, бу әсәрләр онларын яратмыш олдуглары мүсбәт инсанпәрвәр гәһрәманларын өз йолдашларына, аиләсинә, ата-анасына гаршы әлагәләринин анализи бу мәгсәд үчүн түкәнмәз бир хәзинәдир.

Мәсәлән: Горкинин бөйүк бир һуманист олмасы, мәшһур «Ана» әсәриндә Павел Власовун анасына гаршы мәһәббәти достлуг тәрбийәси үчүн чох әлверишли материалдыр. Белә мисаллар әдәбиййат дәрсләриндә олдугча чохдур.

Бу мәгсәд үчүн тарих дәрсләриндән дә кениш истифадә олунмалыдыр.

2. Мәктәбдә ушаг коллективинин тәшкили дә достлуг, йолдашлыг вә коллективизм тәрбийәси үчүн гиймәтли бир васитәдир. Мәктәбдә һәр бир синиф коллектив һесаб олунур. Синиф рәһбәри вә айры-айры мүәллимләр, синфин шакирдләри арасында онларын вәзифәләрини дүзкүн бөлмәли, һәр бир шакирдин, она тапшырылан вәзифәнин еринә етирилмә-

синдә коллектив гаршысындаки мәс'улиййәт һисс этмәсини тәрбийә этмәлидирләр.

Синиф рәһбәри шакирдләрин үмуми йығынчағында бу барәдә айдын фактлар үзәриндә даянмалы, онларла сөһбәтләр апармалы, ушагларын диггәтини достлуг вә йолдашлығын һәм мүсбәт һәм дә мәнфи фактларына чәлб этмәли, белә йығынчагда шакирдләрин өзләринин чыхышларыны тәшкил этмәлидир.

3. Ушаглар арасында достлуг вә йолдашлыг яратмаг вә ону мөһкәмләтмәк үчүн синифдән харич ишләрин чох бөйүк әһәмиййәти вардыр. Мәктәбин тәһсил ишләрилә әлагәдар апарылан дәрнәк ишләри, мә'рузәләр сечмәк, она һазырланмаг, ону тәшкил этмәк, ушаглар арасында достлуг яратмаг вә ону мөһкәмләндирмәк нөгтейи-нәзәриндән дә чох файдалыдыр.

4. Шакирдләрин бир ердә киноя, театрлара кетмәләри, сонра өз тәәссуратларыны бир-биринә данышмалары да онларын йолдашлыг вә достлуғуну яхынлашдырыр.

5. Достлуг тәрбийәсинин бир методу да мәктәб ичәрисиндә чыхарылан дивар гәзети вә журналларыдыр ки, бунлар да достлуг тәрбийәсиндә бир васитә кими истифадә олунмалыдырлар.

Мәктәбин мәтбуатында шакирдләр арасында баш верән индивидуализм фактлары, йолдашлыға ярамаян мәнфи һәрәкәтләри тәнгид эдилмәли вә мүсбәт нүмунәви достлуг һәрәкәтләри гиймәтләндирилмәлидир.

6. Бу барәдә чох файдалы васитәләрдән бири дә экскурсия вә хүсусән узаг ерләрә тәшкил эдилән экскурсиялардыр.

7. Комсомол вә пионер тәшкилатлары, шакирдләр арасында достлуг мүнасибәтләринин әмәлә кәлмәси вә мөһкәмләнмәсинә чох яхшы көмәк эдә биләрләр.

«Болшевикин әхлаги сифәтләри нәдир», «достлуг, йолдашлыг нәдир» кими темаларда тәшкил олунан сөһбәтләр, бир чох мәктәбләрин тәчрүбәләринә көрә чох файда верир.

8. Мүәллимин өзүнүн нүмунә олмасы да бу мәгсәд үчүн чох гиймәтлидир. Синфин мүәллимләри арасында, мүәллимләрлә комсомол тәшкилатчысы, пионер дәстә рәһбәри арасындаки достлуг ушаглара яхшы тә'сир эдир.

9. Нәһайәт, бу ишдә аилә илә мүәллимләрин әлбир олмалары вә бири-биринә көмәк көстәрмәләри лазымдыр.

VIII ФӘСЛ
ЭСТЕТИК ТӘРБИЙӘ

Эстетик (бәдии) тәрбийә һәртәрәфли инкишафын ән мүһүмм чәһәтләриндән бириси, коммунист тәрбийәсинин үзви һиссәсидир. Синфи чәмиййәтдә эстетик тәрбийә һаким синифләрин мәнафеинә хидмәт этмиш вә этмәкдәдир. Көләлик чәмиййәтиндә эстетика көлә саһибләринин мәнафеинә хидмәт этмиш вә капитализм чәмиййәтләриндә исә эстетика буржуазиянын мәнафеинә хидмәт эдир.

Синфи чәмиййәтдә эстетик һәят—инчәсәнәтләр һаким синифин монополиясы алтында олмуш, әмәкчи синифләр исә ондан тамамилә мәһрум эдилир. «Һаким синфин варлығы сәнәеин мәһсулдар гүввәләринин вә эйнилә онун кими элм вә сәнәтләрин вә хүсусилә үмуми яшайышын културу формаларынын инкишафына күндән-күнә даһа бөйүк мәманиәт олур».*)

Маркс капитализм чәмиййәтиндә хүсусилә инчәсәнәтләрин инкишаф эдә билмәмәсини көстәрир: «...капитализм истеһсалаты мә'нәви истеһсалатын инчәсәнәт вә поэзия кими бә'зи саһәләринә дүшмәндир».**) Анчаг пролетар революциясындан сонра, инсанын инсан тәрәфиндән истисмарынын арадан галдырылмасы, инсан шәхсиййәтинин бүтүн габилиййәтләринин мәманиәтсиз инкишаф этмәси шәраитинин әлдә эдилмәсиндән сонра инчәсәнәтләр халгын малы вә онун хошбахт һәятынын айрылмаз бир һиссәси олур.

Инчәсәнәтләрин буржуазия монополиясындан хилас олмасы етишән нәслин дә кениш эстетик тәрбийәси үчүн шәраит ярадыр вә совет мәктәбиндә мүһүмм бир ер тутмасына имкан верир. Эстетик тәрбийә шакирдләрин тәбиәтдәки, чәмиййәтдәки вә инчәсәнәтләрдәки көзәлликләри гаврая билмәк габилиййәтләрини, эмоцияларыны вә мүһакимәләрини инкишаф этдирир, онлары көзәлликләр аләминә салыр, бу көзәлликләрин маһиййәтини онларын гаршысында ачыр вә бу көзәлликләри яратмаг үчүн онлары һазырлайыр. Беләликлә, эстетик тәрбийә инсанын тәбиәтини тәкмилләшдирир, онун эмоционал һәятыны зәнкинләшдирир. Тамамилә айдындыр ки, эстетик тәрбийә мәктәбин тәһсил вә тәрбийә ишиндән айрыла билмәз. Эстетик тәрбийә бүтүн мәктәб ишинин мүһүмм мәсәләләриндән бириси олараг Маркс—Ленин дүнякөрүшлү адамларын һазырланмасына хидмәт этмәлидир.

*) Маркс—Энгелс, әсәрләри, чилд XV, сәһ. 13.
**) Маркс—Энгелс, әсәрләри, чилд I, сәһ. 247.

Совет мәктәбиндә эстетик тәрбийә шакирдләрин һисс узвләрини, гаврайышларыны вә бу әсасда онларын эмоционал һәятларыны инкишаф етдирмәлидир. Эмоцияның инкишафы гаврамаларын инкишафилә яхындан бағлыдыр. Лакин бу эмоцияларын инкишафы үчүн әлверишли шәраит ярадылмалыдыр. Маркса көрә ялныз ади беш дуйғу дейил, руһи һиссләр, практики һиссләр дә (ирадә, мәһәббәт вә башгалары) онларын предметләри олдуғуна көрә ранырлар. Мәһз буна көрә дә суб'ектив инсан һиссийятынын зәнкинлийи, мусигини анламағы бачаран гулаг, формалар көзәллийини анламағы бачаран көз яраныр. Беләликлә зөвгләнмәйи бачаран инсан һиссләри, бу һиссләрин предмет варлыгларындан асылы олараг яраныр вә яхуд да инкишаф эдирләр. Әкәр биз һисс узвләримизи даими олараг ишләтмәсәк, онлары инкишаф етдирмәсәк, диггәтимизи топламасаг, өзүмүзү мә'налы вә актив гаврамаға өйрәтмәсәк, бизим гаврамамыз да тәкмилләшмәмиш олачагдыр. Чүнки, көзәлликдән—бәдии рәсмләрдән, мусигидән вә я әдәби әсәрләрдән биз өз һисс органларымыз васитәсилә зөвг алырыг. Бу вә я башга предметә вә һадисәйә бизим һисс органларымыз нә гәдәр инчә янашсалар, һаман предмет вә һадисәләрин гавранмасы да о гәдәр там вә һәртәрәфли олур. Һисс узвләримизин зәифлийи вә бундан доғараг гаврайышымызын зәифлийи вә я биртәрәфлийи, эстетиканын әсасы олан сәс, рәнк вә ишығын шүура лазыми гәдәр етишмәмәсинә сәбәб олур. Беләликлә гаврайышын инкишафы, инчәсәнәт вә бүтүн эстетик аләмә кирмәк үчүн зәрури шәртдир. Шакирдләрин рәсмдән вә я мусигидән һәзз алмалары үчүн онларда аз көзә чарпан вә аз һисс олуна билән рәнкләри вә сәсләри айыра билмәк бачарығы ятратмаг лазымдыр. Буна исә биз тә'лим процессиндә, һисс органларынын мүмарисәси васитәсилә наил ола биләрик, чүнки бурада ушаглар өз көрмә вә эшитмә габилиййәтләриндән мә'налы сурәтдә истифадә этмәйи өйрәнирләр.

Бу мүмарисәләр эстетиканын һисси әсасларына—сәс вә рәнкләрә малик олманы тә'мин эдир.

«Рәнк һисси исә үмумиййәтлә эстетик һиссин популяр формасыдыр»*)

Эстетик аләмин инчәликләриндән зөвг алмаг, онун яшамаг идракының актив фәалиййәтилә яхындан бағлыдыр. Инчәсәнәт һадисәләринә гаршы гүввәтли эмоционал реакция һәлә эстетик зөвг вә һал дейилдир.

*) Маркс, әсәрләри, ч. XII, һиссә I, сәһ. 138.

Көзәллийи, инчәлийи анламаг үчүн ялныз онун гаршысында дурмаг, она бахмаг һеч дә ону һисс этмәк, анламаг вә севмәк үчүн шәрт дейилдир. Эстетик мүһакимәси инкишаф этмәйәнләр эстетик көзәллийи анлая вә һисс эдә билмәкдән һәлә чох узагдадырлар. Бунун үчүн дә мәктәб, мүхтәлиф васитәләрлә бу эстетик мүһакимә габилиййәтини инкишаф етдирмәлидир. Эстетик тәсәввүрләр системасынын тамлығындан, дүзлүйүндән асылы олараг эстетик мүһакимәләр дәрин вә эстетик гаврайышлар мүкәммәл олурлар. Онун үчүн дә эстетик тәрбийә шакирдләри инчәсәнәт әсәрләрини баша дүшмәйә, гиймәтләндирмәйә вә онлар һаггында мүһакимә йүрүтмәйә өйрәтмәлидир.

«Әкәр сән инчәсәнәтләрдән һәзз алмаг истәйирсәнсә сән бәдии тәһсилли адам олмалысан».*)

Инчәсәнәт һаггында теоретик мә'лумат бәдии һадисәләри баша дүшмәйи кенишләндирир вә дәринләшдирир. Инчәсәнәтләрин практики билникләри исә белә әсәрләрин бир чох чәһәтләрини даһа дәриндән өйрәнмәк вә сәнәтдәки мәһарәти дүзкүн гиймәтләндирмәк үчүн шәраит ярадыр. Бәдии практика инчәсәнәт лабораториясына йол ачыр. Һәр һансы бәдии бир әсәрә олан мүнасибәт, онун ичтимаи гиймәтиндән, ондакы фикрин эмоционал олараг бизә нә гәдәр яхын олмасындан асылыдыр.

Беләликлә бәдии тәрбийә шакирдләри әдәбиййат, мусиги, нәғмә вә рәсм саһәсиндә теоретик билникләрлә силаһландырмалыдыр. Шакирдләр инчәсәнәтләрин һәм кечмишин һәм дә һал-һазырки баш әсәрләри илә таныш олмалы, бу әсәрләрдән шакирдләрин эстетик тәрбийәси үчүн истифадә эдилмәлидир.

Совет инчәсәнәти бизим идеяларымызы, бизим принципләримизи вә бизим көрүшләримизи ифадә эдир.

Инчәсәнәт тәбиәт вә чәмиййәти экс етдирмәкдән башга, онлары һәм дә изаһ эдир вә һәгигәти дәрк этмәкдә бөйүк рол ойнайыр. Инчәсәнәт үмуми култураны йүксәлдир, көрүш даирәсини кенишләндирир вә дүнякөрүшүнү формалашдырыр. Лакин инчәсәнәтдә көзәллийи ялныз сейр этмәклә кифайәтләнмәк олмаз. Буна көрә дә эстетик тәрбийә шакирдләрин ярадычылыг габилиййәтини инкишаф етдирмәли, онларын алдыглары билик, бачарыг вә вәрдишләри тәтбиг этмәйи өйрәтмәлидир.

*) Маркс, «Инчәсәнәт һаггында», Лившицин редакциясы алтында мәчмуә, сәһ. 79.

Естетик тәрбийә ушагларын күндәлик һәятында әкс етдирилмәлидир. Бүтүн мәктәб һәяты, тә'лим процессинин тәшкили белә естетик һисси ашыламалыдыр. Беләликлә естетик тәрбийә говрайышын инкишафына, инҹәсәнәт саһәсиндә билик вә баҹарыгларла силаһланмаға, естетик тәсәввүрләрин кенишләндирилмәсинә, тәхәййүлүн инкишафына, һиссләрин зәнкинләшдирилмәсинә, интеллектин инкишаф вә зәнкинләшдирилмәсинә, бир сөзлә, шакирдләрин бүтүн психи һәятларына тә'сир едәрәк, онларда коммунист дүнякөрүшү вә коммунист моралынын формалашмасына ярдым етмәлидир. Шакирдләрдәки емоционал һәятын кенишләндирилмәси, онларын харичи һәята вә хүсусилә тәбиәтә олан интерес вә мәһәббәтләринин йүксәлмәси, онлардакы ярадыҹылыг имканларынын мейдана чыхарылмасы, интизам вә мүтәшәккилликләринин яхшылашмасы бу вәзифәләрин дүзкүн еринә етирилмәсиндән асылыдыр.

Айдын мәсәләдир ки, бу вәзифәләр ялныз бәдии тәһсил предметләри тәрәфиндән һәлл едилә билмәзләр. Бурада мәктәбин бүтүн тә'лим-тәрбийә иши иштирак етмәлидир. Даһа доғрусу естетик тәрбийә мәктәбин бүтүн тә'лим-тәрбийә ишиндән айрылыгда дурмамалы, онун ичәрисиндә өзүнә мүәййән ер тутмалыдыр.

Мәктәб даими оларак шакирдләрин фикир, ирадә вә һиссийятына тә'сир едәрәк, онлары дүзкүн истигамәтә чевирмәлидир. Естетик тәрбийәнин өз мәгсәдләринә етишмәси үчүн бүтүн мәктәб мүәллимләринин естетик култур сәвийәләринин йүксәклийи лазымдыр. Мүәллимин өзүнү апармасы, онун бүтүн дәрсинин характери, мүәллимин варлыға олан естетик мүнасибәти бу мәсәләнин һәллинә чох мүһүм тә'сир едир. Шакирдләр тә'лим материалыны мәнимсәмәклә бәрабәр мүәллимдән һәм дә материала олан мүнасибәти әхз едирләр.

Естетик тәрбийә мәгсәди илә совет мәктәбләринин тәдрис планына хүсуси предметләр дахил едилмишдир. Бунлардан биринчиси рәсмдир. Рәсмин мәгсәди шакирдләри тәсвири савада өйрәтмәк вә әһатә едән предметләри тәсвир етмәк үчүн онлара баҹарыг вә вәрдишләри вермәкдир. Бу мәгсәдә етишмәк үчүн систематик чалышмалар (мүмарисәләр) лазымдыр. Ибтидаи мәктәбдә рәсм тә'лими сәрбәст рәсм дейил, мүәййән там систематик курсдур. Яхшы рәсм етмәк үчүн яхшы көрмәк лазымдыр. Она көрә дә рәсмин биринчи мәгсәди ушаглары дүзкүн мүшаһидә етмәйә өйрәтмәкдир. Ушаглар предметләрин формасы, онларын рәнки вә дурушлары һаггында дәгиг тәсәввүрләрә малик олмалыдырлар. Бунун үчүн дә рәсм программасы һәм мүшаһидә васитәсилә предметләрин натурадан, һәм дә предметләрин яддаш вә тәсәввүр үзрә вә еләҹә дә мүәллимин тәсвири үзрә рәсм едилмәсини нәзәрдә тутур.

Рәсмин бүтүн бу нөвләри ушагларда мүшаһидәчилийин инкишаф етдирилмәсини тәләб едир. Белә ки, ушаг ядында сахладығы вә тәсәввүр едә билдийи бир шейи рәсм етдийи заман, о предметин формасыны, характерик нишанларыны, онун айры-айры һиссәләринин арасындакы мүнасибәтләри вә рәнкини хатырламағы баҹармалыдыр.

Ушаг шәкил чәкдийи заман об'ект һаггындакы тәсәввүрүндә мүәййән кәсирләр һисс едәрсә о, енидән мүшаһидә етмәли вә һәман предмети даһа дүзкүн тәсвирә чалышмалыдыр. Беләликлә онун мүшаһидәләри дүрүстләшир, һафизәси исә мөһкәмләшир. Математика дәрсләри үзрә бир чох рәсмләр, предметләр, онларын бөйүклүйү вә ерләшмәси е'тибарилә мүнасибәтини дүзкүн чәкмәйә өйрәдир.

Рәсм шакирдләрин һәм дә ярадыҹылыг габилиййәтини инкишаф етдирир: ушаг образлы тәсәввүрләр вә онларын мүхтәлиф комбинациясыны ярадараг өз тәхәййүлүнү вә ярадыҹы фикрини инкишаф етдирир.

Тематик рәсмләрдә ушаг харичи варлығы әкс етдирәрәк онларын васитәсилә охудуғу китабларын мәзмунуну иллюстрация етдирир ки, бурада о, өз әһвал-руһиййәсини ифадә едир. Беләликлә шакирд рәсм дәрсләриндә һәм дә сияси тәрбийә алыр вә һеч дә тәсадүфи дейил ки, совет мәктәблиләринин чәкдикләри шәкилләр социализм гурулушунун мүвәффәгиййәтләри, Гызыл Ордунун галибиййәтләри, Арктика експедицияланы, революцион байрамлар ушагларын өз мәшғәлә вә оюнларына аид олур.

Синифдә рәсм ишинин яхшы гурулмасы рәсмин синиф харичиндә дә давамына көмәк едир. Рәсм дәрси ярадыҹылыг мейилләрини инкишаф етдирәрәк, ушаглары яхшы рәссамларын әсәрләриндән һәзз алмаға, онлары баша дүшмәйә, онларын тарихи илә таныш олмаға вә онларда өз рәсмләрини даһа тәкмилләшдирмәйә һәвәс ярадыр. Она көрә дә рәсмин әсас мәгсәди шакирдләрә гарандашла вә акварел бояларла ишләмәк техникасыны өйрәтмәк, онлара мүхтәлиф предметләри тәсвир етмәк баҹарығы илә силаһландыран тәсвир етмә савадынын әсасыны вермәк, тәсвири әлмләр саһәсиндә бәдии

вә ярадычылыг габилиййәтләринин инкишафына көмәк этмәк, рәсм дәрсләриндә алдыглары билик вә вәрдишләри башга предметләрдә вә яшайышда тәтбиг этмәйи өйрәтмәкдир.

Бу ишдә һүснхәт дә чох бөйүк рол ойнайыр. Эстетик тәрбийә үчүн совет мәктәбинин тәдрис планына дахил эдилән предметләрдән бири дә нәғмәдир. Мәктәбдә нәғмә дәрсләринин мәгсәди шакирдләрә мусиги савадыны вермәк, онлары мусиги динләмәйи вә бир сыра нәғмәләри өйрәдәрәк онларда ритм һисси оятмагдыр. Мусиги ушагларын мусиги габилиййәтини, һафизәсини, зөвгүнү инкишаф этдирәрәк онлара үмуми мусиги тәһсили верир. Бунлардан башга, мусиги шән әһвал-руһиййә үчүн бир мәнбәдир. Мусиги бөйүк тәрбийә васитәси олараг ушагларын руһуна, характеринә, һиссинә тә'сир эдир. Мәктәбдә өйрәдилән мүхтәлиф нәғмәләр ушаглары шикидлийә, гәһрәманлыга чагырыр, онларда совет патриотизми руһу ярадыр. Мусиги вә нәғмә ушагларын бош вахтынын културлу кечмәсинә бөйүк ярдым көстәрир.

Юхарыда көстәрилдийи кими эстетик тәрбийәни ялныз рәсм вә нәғмә дәрсләри илә мәһдудлашдырмаг олмаз. Һәр бир дәрс вә синифдән харич бир чох тәдбирләр эстетик тәрбийәйә көмәк көстәрмәлидир. Һәр бир дәрс материалынын дүзкүн, зәнкин вә эмоционал мәнимсәнилмәсини тә'мин этмәк лазымдыр.

Бу мәгсәд үчүн дә ушагларда гаврама габилиййәтинин инкишаф этдирилмәси олдугча мүһүммдүр. Бурадан исә тә'лимдәки әянилийин эстетик тәрбийә үчүн олан әһәмиййәти айдындыр. Дәрс шакирдләрин зеһнини зәнкинләшдирмәли, тәхәййүлүн күчүнә тә'сир этмәли вә әләвә дә онларын мо-рал тәсәввүрләринә, эмоцияларына вә онларын әһвал-руһиййәсинә тә'сир көстәрмәлидир. Дәрс, мәһәббәт кими, нифрәт кими, шадлыг кими, ләззәтлилик кими, ачыгланмаг вә рәһм этмәк кими һиссләр яратмалыдыр. Эстетик тәрбийә үчүн исә шүурун эмоционал сферасынын йүксәклийи чох мүһүммдүр. Чүнки эстетик сейр этмәк үчүн сейр эдиләнә интенсив рәғбәт олдугча гиймәтлидир. Эмоционал сфераны йүксәлтмәк үчүн бәдии әсәрләрин охунмасынын бөйүк ролу вардыр.

Мүәллим бу бәдии әдәбиййаты сечдийи заман онларын идеяча гиймәтлилийинә вә бәдии йүксәклийинә фикир вермәлидир. Материал зәнкин вә мүхтәлиф олмалыдыр. Шакирдләр мүхтәлиф вахтларын, өлкәләрин вә стилләрин бәдии әсәрләри илә таныш олмалыдырлар. Бу бәдии әсәрләр бәдии әһәмиййәти, дил гиймәти вә ушаг интересләринә яхын олмасы

нөгтейи-нәзәрилә сечилмәлидир. Бурада әсас мәгсәд—бәдии әсәрә, онун мәзмунуна йийәләнмәк, охунан материалдан мүтәәссир олмаг, бәдии образлары баша дүшмәк, охучуларда гүввәтли, парлаг эмоционал һал яратмаг мәгсәди илә язычынын һансы васитәләрдән истифадә этмәсини анламагдыр. Бәдии әсәрләрин лазыми эффект яратмасы үчүн онларын охунмасына лазым олан шәртләр әввәлчәдән һазырланмалыдыр.

Бәдии нағыл этмә дә эстетик тәрбийә үчүн чох мүһүммдүр. Белә нағыл этмә бир чох предметләр үзрә апарыла биләр. Мәсәлән: география дәрсләриндә мәшһур сәяһәтчи Миклухи-Маклай, Козлов, Пржевалски, Нансен, Амундсен, Папанинчиләр, тәбиәт дәрсләриндә һейванлар аләминдән бир чох зәнкин һекайәләрин сөйләнилмәси вә илах...

Ашағы синифләрдә эстетик тәрбийә үчүн драматизациянын бөйүк әһәмиййәти вардыр.

Драматизация юхары синифләрдә дә тәтбиг олуна биләр. Бунун мәгсәди бу вә я башга бир образ яратмаг, шакирдләрин тәхәййүл инкишафына көмәк этмәк вә бәдии образын гавранмасыны дәринләшдирмәкдир.

Хүсусилә әдәбиййат дәрсләриндә «шәхсиййәтли» оху тәтбиг эдилир. Драматизация үчүн ялныз драматик әсәрләр дейил, баснялар, мәнзум парчалар вә һекайәләрдән дә истифадә олунур.

Эстетик тәрбийә үчүн мүһүмм васитәләрдән бири дә бәдии иллюстрациядыр. Айры-айры темалар үзрә мүәййән бәдии иллюстрация материалынын сечилмәси вә ондан дүзкүн истифадә эдилмәси олдугча мүһүммдүр. Бу мәгсәдлә шәкилләр, репродукциялар, албомлар, иллюстратив журналлардакы фотографиялардан истифадә эдилмәлидир. Айры-айры темалар үзрә албом тәртиб эдилмәси дә эстетик тәрбийәйә хидмәт эдә биләр. Эстетик тәрбийә үчүн бәдии музейләрә, тәбиәт вә география дәрсләри үзрә тәбиәтә олан экскурсиялардан истифадә олунмалыдыр. Бу экскурсиялар мүәййән предметләрин кечилмәси илә әлагәдар олараг тәшкил эдилирләр.

Эстетик тәрбийә үчүн истифадә олунан васитәләрдән бириси дә мусиги динләмәкдир. Бу, нәғмә вә мусиги дәрсләриндә олдуғу кими, синифдән кәнар да апарыла биләр. Мусиги динләмәк васитәсилә ушаглар мусиги әсәрләрини шүурлу гаврамағы вә онлары гиймәтләндирмәйи өйрәнирләр.

Эстетик тәрбийә саһәсиндә тәтбиг олунан методлар сырасына лекциялар, мә'рузәләр вә мүсаһибәләр дә дахилдир.

Инчәсәнәтләрин мүхтәлиф саһәләринә һәср эдилмиш лексия, мә'рузә вә мүсаһибәләр чох мәнфәәтлидир. Әлавә бәдии әдәбиййат, ушаг әдәби ярадычылығына рәһбәрлик, әдәби интерес вә зөвгүн инкишаф этдирилмәси мәгсәди илә әдәбиййат дәрнәйинин тәшкили дә эстетик тәрбиййәйә чох шей верир.

Нәһайәт эстетик тәрбиййә үчүн драма дәрнәйиндән, хор, мусиги дәрнәкләриндән, мәктәбин дивар гәзетиндән, революцион байрамлара һазырлыглардан вә онларын апарылмасындан, сечилмиш вә ушагларын яшларына уйғун кино-шәкилләрин вә театрларын көстәрилмәсиндән, радио верилишләринин динләнилмәсиндән истифадә эдилмәлидир.

Мәктәбин бүтүн иши, бинанын, инвентарын, тәдрис ләвазыматынын тәмизлийи, шакирдләрин шәхси гигиена гайдаларына рәайәт этмәләри дә бу мәгсәдләр үчүн лазымдыр. Эстетик тәрбиййә саһәсиндә тәдбирләр аиләдә дә өзүнә ер тутмалыдыр. Буну исә мәктәб аилә ичәрисиндә апардығы педпропаганда васитәсилә әлдә этмәлидир.

VIII ФӘСЛ

ФИЗИКИ ВӘ ҺӘРБИ ТӘРБИЙӘ

Физики вә һәрби тәрбиййә коммунист тәрбиййәсинин органик бир һиссәсидир. ССРИ-дә физики тәрбиййә кәнч нәслин сағламлығына, һәртәрәфли инкишафына хидмәт эдир, ону әмәк фәалиййәтинә вә социализм өлкәсинин мүдафиәсинә һазырлашдырыр.

Физики тәрбиййә чох гәдим бир мәсәлә олмагла бәрабәр һәмишә синфи-тарихи характер дашымыш вә синфи тәрбиййәнин айрылмаз һиссәси олмушдур.

Һәлә гәдим Грецияда, хүсусән Спартада физики тәрбиййәйә кениш ер верирдиләр. Инди орта мәктәб типи мә'насыны верән «Гимназия» гәдим Грецияда физики мүмарисәләр апарылан ерләрә дейилирди. Физики тәрбиййә һүгуга малик олан вәтәндашларын ушагларына аид иди. Гулларын вә сәнәткарларын ушаглары бундан тамамилә мәһрум идиләр. Физики тәрбиййәнин мүндәрәчәси әсас э'тибарилә гимнастик һәрәкәтләр вә һәрби мүмарисәләрдән (нишан алмаг, низә, галхан, гылынч ойнатмағы билмәк, йүрүш, сычрайыш бачармаг вә с.) ибарәт иди. Бу васитә илә кәнчләрин бәдәнләрини мөһкәмләндирир вә онлары дөйүшчү олмаға һазырлайырдылар.

Кәнч нәслин физики тәрбиййәсинә Афинада да чох фикир верилирди. Ушағын анадан олдуғу күндән башлаяраг

онун бәдәнинин тәмиз сахланылмасына, емәйинә, тәмиз һава алмасына чох диггәт етирирдиләр. Афинада хүсуси спорт мәктәбләри вар иди (палестра вә гимнасия).

Ушагларла күләшмәк, йүрүш, сычрайыш, нишан алмаг кими мүмарисәләрдән башга, һәрби мәшғәләләр дә кечилирди. Афинада оюна чох ер верирдиләр. Бурада да физики тәрбиййә һүгуга малик олан вәтәндашлара мәхсус иди.

Бүтүн орта әсрләр бою физики тәрбиййәнин гоюлушу католик кйлсәсинин тә'сири алтында нәинки инкишаф этмир һәтта даһа да кери кедирди. Орта әсрләрдәки физики тәрбиййә анчаг рыцар тәрбиййә системасында мүәййән ер тутур вә мәгсәди феодал мүһарибәләри үчүн чәнкавәрләр һазырламаг иди.

Капитализм чәмиййәтиндә һакимиййәти өз әлинә алан буржуазия синфи бүтүн тәрбиййә ишләриндә дәйишиклик ятатдығы кими, физики тәрбиййә гаршысында да ени мәгсәд гоюр вә онун мәзмунуну өз интересләринә уйғунлашдырыр.

Физики тәрбиййә мәсәләләри буржуазиянын бөйүк вә мәшһур педагогларынын әсәрләриндә көркәмли ер тутмаға башлайыр.

XVII әсрдә, Амос Коменски өзүнүн «Бөйүк дидактика» әсәриндә физики тәрбиййә мәсәләсини әсасландырыр вә нәслин етишдирилмәсиндә физики тәрбиййәнин бөйүк ролуну гейд эдир.

Физики тәрбиййә мәсәләләринә чох кениш ер верән алимләрдән бириси дә инкилис педагогу Чон Локк олмушдур. Локк «Тәрбиййә һаггында фикирләр» адлы әсәриндә физики тәрбиййә проблемасыны гимнастика вә оюнла мәһдудлашдырмаяраг, ону ушағын гигиенасы вә ушаг организминин мөһкәмләндирилмәси илә бағлайыр.

Руссо да физики тәрбиййәйә чох әһәмиййәт вермишдир. Руссо ушағын тә'лим - тәрбиййә ишләрини гурмаг үчүн онун физики гүввәләрини нәзәрдә тутмағы тәләб этмишдир. Беләликлә буржуа мәктәбләриндә физики тәрбиййә өзүнә мүәййән ер тутмаға башлайыр. Бунун әсас формасы мәктәбләрдә гимнастикадан ибарәт олмушдур.

XIX әсрдә физики тәрбиййә яваш-яваш мәктәб чәрчивәсиндән кәнара да яйылмаға башлайыр. Бу замандан э'тибарән мүхтәлиф гимнастика системалары орталыға чыхыр. Бу системаларын көркәмлиси ашағыдакиләрдир:

Швед системасы. Ву система чох мүкәммәлдир; belә ки, һәр бир физики мүмарисәнин анатомик-физиоложи әһәмиййәти һесаба алыныр. Швед гимнастика системасы бәдән үзвләринин пропорционал инкишафыны, тәнәффүс вә ган дөвраны органларыны инкишаф этдирмәйи өз гаршысына гоюр.

Инкилис системасы. Бунун да маһиййәти мүхтәлиф спорт вә спорт оюнларындан (баскетбол, валейбол, теннис вә г.) ибарәтдир. Бу система чох йайылмыш системадыр.

Чех системасы. Бунун да маһиййәти инструментләр үзәриндә апарылан вә ушаглар үчүн ағыр олан мүмарисәләрдән ибарәтдир. Чех системасы чох заман мусиги алтында апарылан группалы вә я күтләви мүмарисәләрдир.

Бу система ушаглардан чох кәркинлик тәләб этдийи үчүн буну да тамамилә мүсбәт һесаб этмәк олмаз.

Русияда проф. П. Ф. Лесгафтын ирәли атмыш олдуғу системаны көстәрмәк олар. Лесгафт анатомияны дәриндән өйрәнмәк әсасында өзүнүн оригинал физики мүмарисәләр системасыны «Руководство по физическому образованию детей школьного возроста» адлы әсәриндә ирәли сүрмүшдүр. Бу система, гимнастика мүмарисәләри илә әлагәдар һәрәкәтли оюнлары да мәсләһәт көрүр.

Буржуа педагогикасында белә мүхтәлиф гимнастик мүмарисәләр системасынын мейдана чыхмасына бахмаяраг, орада физики тәрбийә бүтүнлүклә буржуа истисмары хидмәтинә гоюлмушдур. Капитализм өлкәсиндәки физики тәрбийәнин башлыча вәзифәси: империалист мүһарибәләр үчүн салдат вә капиталист фабрика - заводлары үчүн әзәләси гүввәтли олан ишчиләр һазырламагдыр. Бу вәзифә ганичән фашистләрин мәктәбләриндә ийрәнч бир һал алмышдыр. Ушаглары көрпәликдән гәсбкарлыг мүһарибәсинә һазырламаг мәгсәдилә онлар хүсуси «система» тәтбиг эдирләр. Көрпә ушаглары саатларла «бокс» оюну үзәриндә әзаба салмаг ән мәркәзи нөмрәләрдән бири һесаб олунур.

МАРКСИЗМ-ЛЕНИНИЗМ КЛАССИКЛӘРИ ФИЗИКИ ТӘРБИЙӘ ҺАГГЫНДА

Маркс вә Энгелс физики тәрбийәни коммунист тәрбийәсинин органик бир һиссәси һесаб этмишләр. Онлар шәхсиййәтин һәртәрәфли инкишафында физики тәрбийәнин бөйүк ролуну ачыг вә айдын көстәрмишләр. Маркс языр ки: «Өдәнилән мәһсулдар әмәклә әгли инкишафын, физики мүмарисә-

ләрин вә политехники һазырлығын бирләшдирилмәси, фәһлә синфини, чәмиййәтин али вә орта синифләринин инди дурдуглары ердән артыг сәвиййәйә галдырачагдыр».*)

Кәнч нәслин физики тәрбийәсинә Ленин вә Сталин көстәришләриндә, партия вә һөкумәт гәрарларында олдугча бөйүк әһәмиййәт верилир. Партиянын Мәркәзи Комитети пионер тәшкилаты һаггындаки 1932-чи ил 21 апрел тарихли гәрарында көстәрмишдир ки, сағлам нәсл уғрундаки мүбаризә Ленинин ашағыдаки көстәришләринә әсасән апарылмалыдыр: «Коммунизм ишини тамамламаг, баша чатдырмаг мәһз онун, о кәнчләрин гаршысында дурур, коммунизм уғрунда дөйүш мәһз онун гаршысында дурур; вә о да бу дөйүшү мөһкәм, сағлам, полад әсәбләр вә дәмир әзәләләрлә гаршыламалыдыр». Владимир Илич өзүнүн шәхси һәятында да һәмишә физики тәрбийә илә марагланмыш, онунла мәшғул олмушдур.

Ленин анасына яздығы 1898-чи ил 7 феврал тарихли мәктубунда гейд эдир ки:

«Мән... өз тәчрүбәмә көрә дейәлийәм ки, бөйүк мәмнуниййәтлә вә мәнфәәтлә кәләчәк юху үчүн һәр күн гимнастика илә мәшғул олурам».

Бу мәктубу Ленин һәбсханадан язмышды. Һәбсхана диварлары арасында о, һәмишә гимнастика илә мәшғул олмушдур. Хүсусән о, яш дәсмалла бәдәни сүртмәйи чох мәнфәәтли һесаб эдирди. Ленини кичик яшларында оюнлар, ова кетмәк, тәбиәтә экскурсия этмәк вә с. чох марагландырырды.

Онун сияһәт вә экскурсиялара олан һәвәси бүтүн өмрү бою давам этмишдир. Ленин зеһни әмәйини тәмиз һавада олмаг, үзмәк, лодкада кәзмәк, балыг тутмаг, велисопедә минмәк, хизәклә кәзмәк вә башгалары илә нөвбәләндирирди.

Өз шәхси һәятында физики мүмарисәләри белә гиймәтләндирән Ленин галиб кәлмиш социализм вәтәни үчүн физики тәрбийәнин социализм әмәйинә, өлкә мүдафиәсинә сон дәрәчә лазым олдуғуну көстәрмишдир.

Сталин йолдаш да физики тәрбийәйә мүстәсна әһәмиййәт верир. Сталин йолдаш Партиянын XVI гурултайында совет өлкәсинин гудрәтини лазыми йүксәклийә галдырмаға вә өлкәмизи дүшмәнләрин һәр чүр һүчумундан горумаға гадир сағлам вә күләрүзлү нәслин етишдирилмәсини бир вәзифә олараг бизим гаршымызда гоймушдур.

*) Маркс—Энгелс, әсәрләри, ч. XIII, сәһ. 199.

ССРИ-дә зәһмәткешләрин културу шәраитинин күндән-күнә яхшылашмасы, әһалинин үмуми вә санитар савадынын артмасы, ясли, ушаг бағчалары, мәктәб, мәктәбдән харич мүәссисәләрин, пионер лагерләри, истираһәт эвләри, санаторилар, стадионлар, мейданчаларын чохалмасы вә физкултура һәрәкатынын кенишләнмәси, әмәк фәалиййәтинә вә социализм өлкәсини мүдафиәйә һазыр сағлам нәсл етишдирмәк үчүн чох әлверишли шәраит һазырлайыр.

Герман фашизми әлейһинә апарылан индики вәтән мүһарибәси шәраитиндә физики тәрбийә иши мәктәбләримиздә тамамилә енидән гурулмалыдыр. Йол. Калининин Куйбышев шәһәриндә комсомол активи йығынчағында 12 ноябр 1941 илдә тарихли мә'рузәси кәнчләрин физики тәрбийәси гаршысында дуран бу ени вәзифәләри чох яхшы изаһ эдир. О дейир ки: «Сизин физики чәһәтдән дә мүһарибәйә һазырлашманыз чох мүһүммдүр. Биздә кәнчләр пис яшамамышлар. Биз онлары һәтта бир гәдәр әркөвүн бөйүтмүшүк. Мән буна һеч дә һайыфсыланмырам. Лакин инди элә бир вахт кәлиб чатмышдыр ки, адамлардан ялныз йүксәк мә'нәви вәзиййәт дейил физики чәһәтдән давамлы олмаг да тәләб олунур. Зәнниммә комсомол адамлары физики чәһәтдән мәтин олмаға алышдырмалыдыр. Куйбышев шәһәринин тәбиәти бизә белә бир имкан верир. Бу күнки кими бир һавада адам өзүнү яхшыча мәтинләшдирә биләр. Мәсәлән адам башына ики сухары вә я һәттә бир сухары көтүрәрәк шәнбә ахшамы йола дүшүб базар күнү ахшама гәдәр йол кетмәк олар. Бу исә өзүнү мәтинләшдирмәк демәкдир». («Коммунист» (Азәрб.) 28 ноябр 1941 ил).

СОВЕТ МӘКТӘБЛӘРИНДӘ ФИЗИКИ-ҺӘРБИ ТӘРБИЙӘНИН МҮНДӘРӘЧӘСИ ВӘ ВӘЗИФӘЛӘРИ

Совет мәктәбиндә физики-һәрби тәрбийә гаршысында дуран әсас вәзифә кәнч нәслин һәртәрәфли инкишафына хидмәт этмәк, кәнч нәсли әмәк фәалиййәти вә өлкә мүдафиәсинә һазырламаг вә физики чәһәтдән мәтинләшдирмәкдир.

Беләликлә мәктәбдә физики-һәрби тәрбийәнин әсас вәзифәләри бу ашағыдакиләрдир:

а) шакирдләрә мүасир мүһарибәйә даир үмуми һәрби билик вермәк.

б) Бу күнки һәрби техникадан истифадә вә һәм дә она гаршы мүбаризә этмәйин практики бачарыгларыны онлара вермәк.

в) Гаршылыглы йолдашлыг фәдакарлығы дуйғусу, мөһкәм ирадә тәрбийәси в. һ. б.

г) Шакирдләрин бөйүмәкдә олан организминин һәртәрәфли физики инкишафыны тә'мин этмәк вә онларын сағламлығларыны мөһкәмләтмәк.

ғ) Кичик яшлы ушагларда әсас һәрәкәт вәрдишләрини инкишаф этдирмәк, юхары синиф шакирдләринин һәрәкәт вәрдишләрини, спорт техникасыны тәкмилләшдирмәк.

д) Интизам, чәсарәт, тәкид, чәвиклик, чәлдлик, ориентировка, ритм дуйғусу етишдирмәйә көмәк этмәк, бөйүк яшлы ушагларын һәрәкәтләринин сүр'әтлилийини, диггәтлилийини вә давамлылығыны тә'мин этмәк.

е) Шакирдләрә физкултура вә гигиена саһәсинә даир биликләр вермәк, онларда физкултура тәшкилатчылығы вә санитар - гигиеник вәрдишләр тәрбийә этмәкдир.

Совет мәктәбиндә физики тәрбийәнин мүндәрәчәси юхарыда көстәрилмиш вәзифәләрә көрә мүәййән эдилир.

Мәктәбин кичик вә орта яшлы ушагларынын физики тәрбийә ишләри әсасына «Әмәк вә мүдафиәйә һазыр ол» физики мүмарисәләр комплекси гоюлур. 17 яшдан юхары олан кәнчләрин (IX—X синифләр) физики тәрбийә ишләри әсасына исә «Әмәк вә мүдафиәйә һазырам» комплекси гоюлур (I дәрәчә). 18 яшындан юхары «Әмәк вә мүдафиәйә һазырам» комплексинин II дәрәчәсинә кечмәк олар.

Физики тәрбийә ишләринин әсасына гоюлан бу физики мүмарисәләр комплекси шакирдләрин анатомик - физиоложи хүсусиййәтләринә сөкәнир. Мәсәлән: мә'лумдур ки, ушагларын вә хүсусән кичик яшлы ушагларын сүмүкләриндә әһәнк аздыр, сүмүйүн бәркимәси процесси һәлә гуртармамышдыр. Она көрә дә сүмүк чох эластики олуб тез дә әйилә билир. Бу яшдакы ушагларын узун мүддәт аяг үстә дурмалары вә әйри вәзиййәтдә даянмалары онларын онурға сүмүйүнүн әйилмәсинә сәбәб ола биләр вә яхуд ениетмәнин үрәйин чох сүр'әтлә инкишаф этдийи үчүн ушағын физики мүмарисәләрлә һәддән артыг йүкләнмәси вә я спортун әйни нөвү илә чох мәшғул олмасы үрәйин органик чәһәтдән хәстәләнмәсинә сәбәб ола биләр.

Физики тәмринләрин нөвләри. Физики тәрбийәни апармаг үчүн мүмарисәләрин мүхтәлиф нөвләри тәтбиг эдилир.

Гимнастика физики мүмарисәләрин ән әлверишли нөвүдүр ки, инкишаф вә бәдәнин мөһкәмләнмәсинә хидмәт эдир

вә дөйүшчүйә лазым олан психофизики кейфиййәтләрин (чәсарәт, тә'кидлилик вә с.) әсасыны гойур. Мәктәбин физики тәрбийә программасынын мәркәзи һиссәсини тәшкил эдән бу чүр мәшғәләдир.

Һәрәкәтли оюнлар. Һәрәкәтли оюнлар да физики тәрбийәдә бөйүк рол ойнайырлар. Һәрәкәтли оюнларла ушаглар чох марагланырлар, она көрә дә мәктәб программасында белә оюнлар мүәййән ер тутурлар.

Спорт оюнлары. Волейбол, баскетбол, футбол, теннис вә с. кими спорт оюнларына мәктәб программасында ер верилмир, чүнки программанын кечилишини реализә эдән дәрсләрин мүддәти 45 дәгигәдир ки, бу мүддәт, белә оюнлар үчүн кифайәт дейил. Лакин мәктәбин күтләви ишләри сырасында, хүсусән тә'тил заманларында бу чүр оюнлар чох ер тутмалыдырлар.

Мәктәбдә бу көстәриләнләрдән башга бир дә һәрби оюнлар кечирилирләр ки, бунлар совет патриотларына өлкә мүдафиәсинин элементар билийини вермәлидирләр.

Йүнкүл атлетика. Ериш, йүрүш, сычрайыш, нишан атма йүнкүл атлетикадан һесаб олунурлар. Бу кейфиййәтләр һәрби һазырлыг ишиндә чох әһәмиййәтлидирләр. Бунларын әсас нөвләри мәктәб программасына (ушагларын хүсусиййәтләрини һесаба алмаг шәртилә) дахил эдилмишдир.

Көстәриләнләрә хизәк оюнлары, суда үзмәк вә йүрүшләр дә әлавә эдилмәлидир.

МӘКТӘБДӘ ФИЗИКИ - ҺӘРБИ ТӘРБИЙӘ ИШЛӘРИНИН ФОРМА ВӘ МЕТОДЛАРЫ

Мәктәбдә физики-һәрби тәрбийә үч формада апарылыр:

1) Физики мүмарисә вә хүсуси һәрби дәрсләри.

2) Тәдрис күнүнүн режими ичәрисиндә апарылан физкултура иши вә предметләрин тәдрисиндә верилән һәрби билик.

3) Синифдән вә мәктәбдән харич апарылан физкултура вә һәрби ишләр.

1. **Физики мүмарисә дәрсләри.** Мәктәбдә физики тәрбийә мәшғәләләринин әсас формасы дәрсдир. Мәктәбдә физкултура дәрсләри шакирдләрин V—VII синифләрдә апарыласы ибтидаи һәрби һазырлығыны вә VIII—X синифләрдә чағырышагәдәр олан һазырлығыны тә'мин этмәйә чох көмәк эдир.

Бунлардан башга һәрби дәрс вә оюнлар совет мәктәбләриндә физики тәрбийә ишләринин даһа да сәмәрәли апарылмасына олдугча көмәк эдир.

Физики тәрбийә мәшғәләләри һәфтәдә бир саат олмаг үзрә мәктәбин бүтүн синифләринә аиддир.

I—IV синифләрдә физики мүмарисәләр дәрсини синиф мүәллими өзү апарыр. V-дән юхары синифләрдә исә бу дәрсләр хүсуси физкултура мүәллиминә тапшырылыр.

Тәдрис планы үзрә бу предметә верилмиш саатлар анчаг программанын тәләбләрини һәйата кечирмәк үчүндүр. Ушагларын мүәййән план үзрә мүдафиә нишанлары нормасыны вермәләри дә дәрс ичәрисиндә апарылыр.

Физкултура дәрсләриндә дә мүәллимдән лазыми һазырлыг тәләб олунур ки, бу һазырлыг ардычыл олараг дөрд этапа бөлүнүр:

1) 5 дәгигә дәрсин тәшкилинә, коллективин дүзәлмәсинә һәср эдилир. Нөвбәтчи шакирд синфи бой сырасына дүзүр, сонра бир аддым ирәли ерийәрәк «һазыр» вәзиййәтиндә дурур вә мәшғәләдә иштирак эдәнләр һаггында рапорт верир. Физкултура мүәллими шакирдләрлә саламлашыр, журнала гейд эдир вә команда илә дәрсә башлайыр. Рапорт кичик синифләр мүстәсна олмаг шәртилә галан бүтүн синифләрдә апарылыр. Дәрсин биринчи һиссәсиндә низама дүзүлмәнин, ериш вә йүрүшүн элементләри дә ер тутур.

2) 10—15 дәг. үмуми һазырлыға һәср эдилир. Бунун мәгсәди организмин инкишафында дүзкүн дуруш әмәлә кәтирмәк, мүәййән әзәләләр группасыны мөһкәмләндирмәк, һәрәкәтләрин дүрүстлүйүнә вә ритмин тәкмилләшмәсинә, шакирдләрин өз һәрәкәтләринә шүурлу олараг йийәләнмәләринә наил олмагдыр. Дәрсин бу һиссәси мүхтәлиф һәрәкәтләрә—йүрүш, сычрайыш, нишан атмаг вә башга инструментләрлә әлагәдар һәрәкәтләрә һәср эдилир. Бу һиссәйә гимнастика мүмарисәләри дә дахил ола биләрләр. Мәктәбин кичик синифләриндә (I—IV) шакирдләрин һәрәкәтләринә инам вә чәлдлик тәрбийә эдән һәрәкәтли оюнлар вә сәһәр гигиеник гимнастика мүмарисәләрини өйрәнмәк дә ер тутмалыдыр.

3) 20—25 дәг. дәрсин әсас һиссәсидир ки, бунун да мәгсәди йүрүш, сычрайыш, нишан алмаг, сүрүнмәк, мәвазинәт мүмарисәләрини өйрәтмәк, бу барәдә әввәлләрдә өйрәнмиш олдуглары вәрдишләри тәкмилләшдирмәк, тренировка апармаг вә алынан вәрдишләри дәйишилмиш шәраитдә гәнаәтлә тәтбиг этмәйи тәрбийә этмәкдән ибарәтдир.

4) Дәрсин дөрдүнчү һиссәси (3—5 дәгигә) шакирдләрин организмини сакитләшдирмәк мәгсәдини дашыйыр. Бурая са-

китчә ериш кими мүмарисәләр дахил олур. Кичик синифләрдә бу һиссә нәғмә охумагла да кечирилә биләр.

Физкултура дәрсләринин тәшкилиндә ашағыдаки методик тәләбләри унутмамалыдыр:

а) Дәрсин кедишиндә чидди интизам көзләнилмәлидир.

б) Мүхтәлиф мүмарисәләр арасында вахт дүзкүн бөлүнмәлидир.

в) Садә вә аз гүввә тәләб едән мүмарисәләрдән мүрәккәб, чох гүввә тәләб едән мүмарисәләрә кечмәк лазымдыр.

г) Дәрсин ахырында организми сакитләшдириб тәнәффүсә имкан вермәк лазымдыр.

ғ) Һәр бир ени мүмарисәни ялныз изаһ этмәк дейил, ону һәм дә көстәрмәк лазымдыр.

д) Гигиеник шәраит тә'мин эдилмәлидир.

2. Тәдрис күнүнүн режими ичәрисиндә физкултура тәдбирләри. Режим ичәрисиндә физкултура ишләринин мүхтәлиф шәкилләри ола биләр.

Физкултура дәгигәләри. Башга предметләр үзрә апарылан дәрсләрдә баш вермиш йорғунлуғу рәф этмәк вә диггәтсизлийи дағытмаг мәгсәдилә мүәллим синиф дахилиндә 1—$1^1/_2$ дәгигәлик уйғун физкултура дәгигәси апара биләр. Бу иши мәктәбин кичик синифләриндә вә тәдрис күнүнүн икинчи һиссәсиндә этмәк даһа мәсләһәтдир. Дәрсин һансы ериндә буну тәтбиг этмәнин даһа әлверишли олмасыны мүәллим өзү мүәййән этмәлидир. Һәр һалда физкултура дәгигәсини дәрсин мүәййән һиссәләринин, этапларынын арасында этмәк даһа дүзкүндүр.

Тәнәффүсләрдә апарылан физкултура әйләнчәләри—оюнлар вә с. дә бурая дахилдир.

3. Синифдән вә мәктәбдән харич апарылан физкултура ишләри. Синиф вә мәктәбдән харич ишләр үзрә апарылан физкултуранын да бир нечә нөвү вардыр.

а) Сәһәр, дәрс башламаздан габаг апарылан гигиеник гимнастика.

Белә гимнастика ушагларын әзәлә системасыны мөһкәмләндирир, маддәләр мүбадиләсини артырыр, сағлам эмоционал әһвал-руһиййә әмәлә кәтирир вә тә'лим мәшғәләләрини даһа мүтәшәккил башламаға көмәк эдир. Сәһәр гимнастикасыны яхшы һава олдуғу заман һәйәтдә, гышда исә я синифдә вә я башга отагда апармаг лазымдыр.

Мәктәбдә физкултура залы варса мәктәбин бир нечә синфини бир ердә гимнастика этдирмәк олар. Лакин синифләрин бир-биринә яхын олмасы мәсләһәтдир, I—II, III—IV вә һ. б.

Сәһәр гимнастикасыны һәр күн апармаг лазымдыр. Дәрсин башланғычына 10—15 дәгигә галмыш буну башламалы вә 3—5 дәгигә галмыш битирмәлидир. Сәһәр гимнастикасына дахил олан мүмарисәләри һәр 10—15 күндән бир дәйишдирмәк лазымдыр.

б) Физкултура-спорт дәрнәкләри. Бу дәрнәкләр өз ишләрини шакирдләрин мүхтәлиф яшларына мәхсус олан физики мүмарисә нормативләринә әсасән гурмалыдырлар. Физкултура мүәллиминин билавәситә рәһбәрлийи алтында ишини гуран бу дәрнәкләр нишан нормаларыны өдәмәк үчүн шакирдләрә көмәк этмәлидирләр.

Мәктәбдә физкултура—спорт дәрнәкләри спортун мүәййән нөвүнә көрә гурулур: мәс.: үзмәк, йүнкүл атлетика, волейбол вә һ. б. Бу дәрнәкләрин мәшғәләләри һәфтәдә бир дәфәдән артыг олмамагла бәрабәр һәр мәшғәлә дә 2—3 тәнәффүс вермәк шәртилә $1\ ^1/_2$ саатдан артыг олмамалыдыр.

в) Физики тәрбийәни кенишләндирмәк үчүн чох бөйүк әһәмиййәти олан өлчүләрдән бири дә мәктәблиләр спартакиадасыдыр.

Спартакиада республика мигясында тәшкил олундугда даһа артыг эффект верир.

г) Мәктәблиләр арасында «санитар мүдафиәйә һазыр ол» ишләринин кенишләндирилмәси физики тәрбийәйә хидмәт эдир.

ғ) Мәктәбдән харич физкултура ишләри сырасында ушаг спорт мәктәбләрини, мейданчаларыны, стадионларыны вә г. көстәрмәк олар.

д) Ушагларын физики тәрбийәләриндә аилә дә көркәмли ер тутур. Аилә, ушағын дүзкүн физики тәрбийәси мәгсәдилә һәр шейдән әввәл онун яшайыш, палтар, емәк режимини вә башга санитар-гигиеник шәртләрини тә'мин этмәлидир.

Физики тәрбийәни апармаг үчүн лазым олан шәраит. Физики тәрбийәнин дүзкүн апарылмасы үчүн уйғун шәраитин бөйүк әһәмиййәти вардыр.

Бина. Мәктәбдә физкултура ишләрини яхшы гурмаг үчүн әлверишли физкултура залынын чох бөйүк мә'насы вар. Мәктәбдә физкултура залынын олмасы бүтүн физкултура дәрсләринин сәмәрәли кечирилмәсинә әлверишли шәраит ярадыр.

Тәчһизат. Бәдәнин дүзкүн инкишафы үчүн мүхтәлиф мүмарисәләрин апарылмасы вә бу мүмарисәләрин апарылма-

сы үчүн исә гимнастика залынын уйғун инструментләрлә тәчһиз эдилмәси шәртдир.

Һава. Физики тәрбийәнин апарылмасы үчүн тәмиз һаванын ролу һәдсиз дәрәчәдә бөйүкдүр. Синифләрин һавасынын тәмизләнмәси, залын вентиляциясы чох вачибдир.

Мәктәбин кичик яшлы ушаглары суткада 4 саатдан аз олмayараг, еннетмәләр вә кәнчләр 3 саатдан аз олмаяраг тәмиз һавада галмалыдырлар.

Режим. Мәктәб вә аиләдә күнүн режиминә чидди рәайәт этмәк физики тәрбийәни апармаг үчүн чох гиймәтлидир. Режимин позулмасы мәнфи тә'сир эдир, ушагларын тез йорулмаларына сәбәб олур.

Хүсусән, ушагларын нормал вә давамлы юхуларына даһа чох диггәт вермәк лазымдыр.

6—7	яшлы ушаглар	12	саатдан	
8—10	« »	11	«	
11—12	« »	10	«	
13—16	« »	9	«	
17—18	« »	8	«	аз олмаяраг ятмалыдыр.

Кәркин әгли әмәклә мәшғул олан мәктәбли үчүн юху режиминин позулмасы йоргунлуг әмәлә кәтирмәкдән башга, онун синир системасынын позулмасына да сәбәб ола биләр.

Шакирдләрин ССРИ-дә физики тәрбийәләрини әлверишли гурмаг үчүн юхарыда дедикләримиздән башга су вә күнәш ишығындан да кениш истифадә эдилмәлидир.

Шакирдләрин һәрби тәрбийә ишләринә кәлдикдә, мәктәбин тәдрис планында верилмиш һәрби дәрсләрин кейфиййәтинә хүсуси диггәт етирмәк лазымдыр. Программанын тәләб этдийи үзрә әсас һәрби техника илә мүкәммәл танышлыг, онлары ишләдә билмәйин мөһкәм вәрдишләрини әмәлә кәтирмәлидир. Шакирдләрин сыра дүзүлүшү гайдаларына, йүрүшләринә, нишанчылығына, түфәнкин, гранатын, пулемйотун материал һиссәләринә мөһкәм танышлыг вә ишләдә билмәк бачарығы вә с. дәрсдә мөһкәм ер тутмалыдыр. Юхары синиф шакирдләрини сәһрая, мешәйә, сулу, гарлы ерләрә чыхарма, тактик ишләрә алышдырма, сәнкәр газмаг, сычрамаг, дырмашмаг вә башга манеәләри рәф' эдә билмәйә өйрәтмәк һәрби дәрсләрин мәркәзи вәзифәләриндән олмалыдыр.

Һәрби тәрбийә мәктәбин бүтүнлүкдә иши олмалыдыр. Мүхтәлиф предметләрин тәдриси хүсусилә физкултура, математика, физика, кимя, тәбиийят, география вә с. һәрби тәрбийә үчүн кениш истифадә олунмалыдыр.

Синифдән вә мәктәбдән харич ишләр индики шәраитдә хүсусилә һәрби тәрбийәни кенишләндирмәйә доғру йөнәлдилмәлидир. Мәктәбдә һәрби дәрнәкләр ачмаг, ону вәсаитләрлә (гранат, әлейһгаз, тә'лим пулемйоту, түфәнк вә с.) тәчһиз этмәлидир. Мәктәбин бүтүн ишләри һәрби һазырлыға хидмәт этмәклә, мәктәб өзү вәтәнимизин мүдафиә гүдрәтини мөһкәмләдән дөйүш истеһкамына чеврилмәлидир.

IX ФӘСЛ

СИНИФДӘН ВӘ МӘКТӘБДӘН ХАРИЧ ИШЛӘР

Етишән нәслин тәрбийә вә тәһсили әсас э'тибарилә тә'лим процессиндә—синифдә, дәрс формасында мүәллимин рәһбәрлийи алтында апарылыр. Лакин ушагларын вә хүсусилә шән, мәс'уд совет ушаглығынын сиясәт, элм, техника, инчәсәнәт, физкултура—спорт вә мүдафиә саһәсиндәки кениш арзу вә интересләрини ялныз дәрс чәрчивәсиндә тә'мин этмәк мүмкүн олмалыйыр. Шакирдләрин бу интерес вә арзуларыны тә'мин этмәк, онларын ярадычылығыны, мүстәгиллийини, өз фәалиййәтини инкишаф этдирмәк, шакирдин дәрс харичиндәки бош вахтыны, истираһәтләрини мәдәни тәрздә тәшкил этмәк вә нәһайәт онлары күчәдә, арзу олунмаян иш вә һәрәкәтләрдән узаглашдырмаг үчүн онларла синифдән вә мәктәбдән кәнар ишләр тәшкил эдилир.

Синифдән кәнар иш дедикдә биз синиф, дәрс вә чәдвәл кәнарында мәктәбин өзү тәрәфиндән тәшкил эдилән ишләри баша дүшүрүк. Мәсәлән: дәрнәк ишләри, мәктәб китабханасындакы иш вә eләчә дә мәктәб мейданчасындакы ишләр вә с.

Мәктәбдән кәнар ишләр исә мәктәбдән кәнар хүсуси ушаг мүәссисәләри тәрәфиндән апарылырлар. Мәсәлән: ушаг театры, китабханасы, бәдии тәрбийә эви, ушаг техники станциясы вә и. а.

Синифдән вә мәктәбдән кәнар ишләрин әсас вәзифәләрини беләизаһ этмәк олар:

1. Шакирдләрин тәһсил даирәсини кенишләндирмәк, биликләринин даһа дәринләшдирилмәсини тә'мин этмәк, бу би-

ликләрин практики тәтбигини өйрәтмәк, онларда сиясәтә, элмә, инчәсәнәтә, техникая, физкултурая-спорта вә мүдафиә ишләринә мараг вә мейлләр яратмаг вә онлары тә'мин этмәк.

2. Шакирдләрин ичтимаи-сияси активлийини вә өз фәалиййәтини инкишаф этдирмәк, ичтимаи ишләрә чәлб эдәрәк, онларда ичтимаи иш вәрдишләрини яратмаг.

3. Шакирдләрин руһи гүввәләрини, ярадычылыг габилиййәтләрини, мейл вә хүсуси талантларыны инкишаф этдирмәк.

4. Шакирдләри күчәдән вә арзу олунмаян ишләрдән узаглашдырараг онларын истираһәтләрини вә мәнфәәтли әйләнчәләрини тәшкил этмәк, сағламлыгларыны горумаг вә мөһкәмләндирмәк.

Шүбһәсиз ки, синифдәки тәрбийә-тәһсил иши илә синиф вә мәктәб харичиндәки ишләр арасында мүәййән бирлик вә әләчә дә мүәййән айрылыг вә фәрг олмалыдыр.

Синифдән вә мәктәбдән кәнар ишләр синифдәки ишләри тәкрар эдәрәк марагсыз вә чан сыхычы мәшғәләйә чеврилмәмәлидир.

Синифдән вә мәктәбдән кәнар ишләр дәрсдәки тә'лим вә тәрбийә ишиндән бу ашағыдаки әламәтләрлә фәргләнир:

1. Синифдән вә мәктәбдән кәнар ишләр көнүллү характер дашыдығы һалда, мүәййән тәдрис планы, программа вә чәдвәллә апарылан тә'лим ишиндә бу көнүллүлүк принципи йохдур. Синифдән вә мәктәбдән кәнар ишләрин бу вә я башга нөвүнү ушаглар өз марагларындан асылы олараг сечир, бу ишдә онлар максимал олараг өз фәалиййәтләрини вә инициативаларыны көстәрирләр ки, бу хүсусиййәт көстәрилдийи гайда үзрә әввәлчәдән мүәййәнләшдирилмиш тәдрис ишиндә демәк олар ки, йохдур.

2. Синифдән вә мәктәбдән кәнар ишләр өз мәзмуну илә дә дәрсдәки тә'лим-тәрбийә ишиндән фәргләнир. Синифдән вә мәктәбдән кәнар ишин һәр бир нөвү үчүн енә дә конкрет шәраитдән асылы олараг мүәййән план тәртиб эдилир.

3. Синифдән вә мәктәбдән кәнар ишләр, синфин тәрбийә-тә'лим ишиндән бир дә бунунла фәргләнир ки, синиф үчүн шакирдләрин мүәййән мөһкәм тәркиби, бүтүн ил үчүн тәртиб эдилмиш мөһкәм чәдвәл вә ишин әввәлчәдән мүәййәнләшдирилмиш вахт мүддәти (йә'ни 45 дәгигә) мәчбуридирсә синифдән вә мәктәбдән харич ишләр үчүн бунлар тәләб олунмадығы кими, бунлара эһтияч да йохдур.

Лакин бунлр һеч дә синифдән вә мәктәбдән кәнар ишләрин мүәййән планла кетмәсини вә дәрс ишләрилә әлагәдар олмасыны рәдд этмирләр. ҮИК(б)П МК синифдән вә мәктәбдән кәнар ишләри дүзкүн сияси истигамәтдә апармағы вә һәртәрәфли инкишаф этмиш адамлар тәрбийәсинә хидмәт этмәсини тәләб эдир.

Бу нөгтейи-нәзәрдән синифдә апарылан дәрс ишләрилә синифдән вә мәктәбдән кәнар ишләрин мәгсәд вә истигамәти бирдир. Одур ки, һәр бир мүәллим өзүнүн синифдәки тә'лим-тәрбийә ишләри илә бир сырада һәм дә синифдән кәнар апарылачаг ишләри нәзәрдә тутмалыдыр.

Һәлә дәрсә һазырлыг заманы мүәллим кечәчәйи тема илә әлагәдар олараг, онун кечилмәсиндән әввәл вә кечилмәсиндән сонра һаман теманын даһа яхшы мәнимсәнмәси вә мөһкәмләндирилмәси үчүн синифдән кәнар нә кими ишләрин тәшкил эдилмәсини мүәййәнләшдирмәлидир. Дәрс процессиндә, енә дә дәрсин кедишилә әлагәдар олараг, ушагларда доған интереслердән вә арзулардан асылы олараг мүәййән кино-шәкил вә театрларын бахылмасы, экскурсияларын тәшкили вә и. а. мүәййәнләшдирилмәли вә синифдән кәнарда апарылмыш ишләрин бә'зи моментләриндән иллүстратив бир материал кими дәрсдә истифадә эдилмәлидир.

Синифдән вә мәктәбдән кәнар ишләрдә мүәййән вә систематик рәһбәрлийин тә'мин эдилмәси мүһүмм бир шәртдир. Бу рәһбәрлик шакирдләрдә лазыми интерес вә мейлләрин ярадылмасына, онларын дүзкүн истигамәтдә кетмәләринә бөйүк мүсбәт тә'сир бағышламалыдыр. Синифдән вә мәктәбдән кәнар ишләрин тәшкилиндә нәзәрдә тутулачаг мүһүмм мәсәләләрдән бири дә вахтын дүзкүн бөлүнмәси вә ондан дүзкүн истифадә олунмасыдыр. Унутмаг олмаз ки, мәктәбин ән мүһүмм вә биринчи вәзифәси дөвләт тәрәфиндән мүәййәнләшдирилмиш тәдрис планы вә програмаларын һәм кәмиййәт һәм дә кейфиййәт үзрә еринә етирилмәсидир. Синифдән вә мәктәбдән кәнар ишләр бу әсас вәзифәйә хидмәт этмәлидир. Буна кәрә дә шакирдләр синифдән вә мәктәбдән кәнар ишләрлә даһа чох марагланыб, она лазым олдуғундан артыг вахт сәрф эдәрәк, синфин тә'лим ишләрини, эв тапшырыгларыны еринә етирмәйи яддан чыхармамалыдырлар. Бә'зән техники бир дәрнәйә кирмиш вә орада бөйүк һәвәслә мәшғул олан ушағын дил, әдәбийят, тарих, география вә башга предметләрә олан диггәтинин зәифләшмәси вә я истәр мусиги, истәр драма вә я башга дәрнәкләрә дахил олараг элм-

ләрин әсасларыны јаддан чыхармалары синифдән вә мәктәбдән кәнар ишләри мүсбәт шејдән мәнфи шејә чевирир. Синифдән вә мәктәбдән кәнар ишләрин тәшкилиндә шакирдләрин максимум вахтынын әсас дәрс ишләринә сәрф эдилмәсини тә'мин этмәк лазымдыр.

Синифдән вә мәктәбдән кәнар ишләрин мүхтәлиф формалары вардыр. Синифдән кәнар ишләр үчүн әсас олараг ики форма көстәрмәк олар ки, бунларын бириси дәрнәк ишләри, икинчиси исә күтләви ишләрдир. Дәрнәк ишләри, тә'лим просессиндә шакирдләрин мүхтәлиф элмләрә гаршы доған интересләриндән вә арзуларындан асылы олараг тәшкил эдилир. Одур ки, мәктәбдә һансы дәрнәкләрин тәшкил эдилмәсинин даһа әлверишли олмасы вә мәгсәдә даһа ујғун олмасы шакирдләр ичәрисиндәки марагдан, мәктәбин шәраитиндән вә шүбһәсиз мүәллимин тәшкилатчылыг габилијјәтиндән асылыдыр. Мәктәбдә тәшкил эдилә биләчәк дәрнәкләр үчүн үмуми олараг бу ашағыдакы көстәришләри вермәк олар:

Һәр бир дәрнәјин мүәјјән рәһбәри олмалыдыр. Рәһбәр исә әсас э'тибарилә мүәллимләрдир. Лакин бә'зи дәрнәкләрә рәһбәрлик этмәк үчүн ата-аналар вә башга мүтәхәссисләр чәлб эдилә биләрләр. Дәрнәјин рәһбәри дәрнәк һәвәскарларынын јығынчағыны чағырараг, дәрнәјин әһәмијјәти вә әсас вәзифәләри илә шакирдләри таныш этмәли, онларын ән чох марагландыглары мәсәләләри өјрәнмәли вә биринчи јығынчагда дәрнәјин ишини тәшкил этмәк вә апармаг үчүн староста вә ја бүро сечмәли, дәрнәк ишинин календарыны (дәрнәк мәшғәләләринин күн вә саатларыны) мүәјјәнләшдирмәли, дәрнәк ишиндә дә мөһкәм бир интизамын чох мүһүм олдуғуну изаһ этмәлидир.

Дәрнәјин рәһбәри һәвәскарларын арзу вә мејлләринин мәгсәдә даһа ујғунлуғуну нәзәрдә тутараг, дәрнәк үчүн иш планы тәртиб этмәлидир. Шүбһәсиз ки, дәрнәјин иш планында мүәјјән дәјишкәнлији тамамилә рәдд этмәк олмаз. Чүнки күндәлик, јени вә ән мараглы мәсәләләрин периодик олараг плана салынмасы һеч дә пис дејилдир.

Дәрнәк мәшғәләләри үчүн ајда 2—3 дәфә әввәлчәдән мүәјјәнләшдирилмиш вахтда топлашмаг тамамилә кифајәтдир. Дәрнәјин тәшкил эдилмәси үчүн 5—7 нәфәрин олмасы бәсдир ки, сонралар бу мигдары 25—30-а гәдәр артырмаг олар. Дәрнәкдә бундан артыг мигдар мәсләһәт көрүлмүр. Дәрнәк

һәвәскарларынын сајы бу мигдары кечдикдә ону икијә дә бөлмәк олар. Һәр бир шакирдин анчаг ики дәрнәкдә иштирак этмәси кифајәтдир. Бу мәгсәдлә мәктәбин мүәјјән дәрнәкләринин мәшғәләләрини бир вахтда апармаг даһа әлверишлидир.

Дәрнәк ишинин учоту күндәликләр, мә'рузәләр, шакирдләрин чәкдикләри рәсмләр, периодик һесабатлар, јығынчагларда өз мүвәффәгијјәтләрини көстәрмәк, сәркиләр дүзәлтмәк, јығынчагларда, турнирләрдә чыхыш этмәк, дивар гәзети бурахмаг вә и. а. илә апарыла биләр. Предметләр үзрә бу дәрнәкләр тәшкил эдилә биләрләр:

1) Әдәбијјат дәрнәји—а) Шаир вә јазычыларын биографияларынын вә јарадычылыгларынын даһа дәриндән өјрәнилмәси үчүн.

б) Рефератлар, мүсаһибәләр, экскурсијалар вә әдәби кечәләр тәшкил этмәк үчүн.

в) Шакирдләрин әдәби јарадычылығыны (мәсәлән: шеир гошмаг, нәср парчалары дүзәлтмәк вә и. а.) инкишаф этдирмәк үчүн. Шакирдләрин интересләриндән вә мејлләриндән, элә дә мәктәбин шәраитиндән асылы олараг һәр мәгсәд үчүн ајрыча дәрнәк дә тәшкил этмәк олар.

2) Дил дәрнәкләри—а) Ифадәли оху үчүн.

б) Ана дилинин инкишаф тарихини өјрәнмәк үчүн.

3) Тарих дәрнәји—а) Ајры-ајры тарихи эпоха, дөвр вә һадисәләрин өјрәнилмәси үчүн.

б) Ајры-ајры темалар үзрә экскурсијалар, рефератлар вә мә'рузәләр кечирмәк үчүн.

в) Тарихдән әјани васитәләр һазырламаг үчүн.

4) Чоғрафија дәрнәји—Чоғрафи кәшфијјатларын тарихини өјрәнмәк, карталар, макетләр, әјани васитәләр һазырламаг, экскурсијалар тәшкил этмәк вә дивар гәзети бурахмаг үчүн.

5) Математика дәрнәји—Математиканын тарихини өјрәнмәк, мараглы вә әјләнчәли математик мәсәләләрин һәлли вә и. а. үчүн.

6) Кимја дәрнәји—Кимјанын тарихини өјрәнмәк, практики лаборатор ишләри илә мәшғул олмаг, экскурсијалар тәшкил этмәк вә и. а. үчүн.

7) Физика дәрнәји—Бу дәрнәк үчүн дә кимја дәрнәјиндә апарылачаг иш нөвләри көстәрилә биләр.

Истәр кимја вә истәрсә физика предметләри үзрә дә әјани васитәләр һазырламаг үчүн дәрнәк тәшкил эдилә биләр.

Бунлардан башга электротехника, радио, техника, нәглийят вә әлагә, автомодел дәрнәкләри тәшкил едилә биләр ки, бунларын политехнизм вә билүкләрин практики тәтбигиндә мүәййән вәрдишләр әлдә етмәк үчүн чох бөйүк әһәмиййәти вардыр. Мәктәб өз шәраитиндән асылы олараг кәнч натуралистләр, кроликчиләр, гушчулар, кәнч ботаникләр дәрнәкләрини тәшкил едә биләр. Јухары синифләр үчүн көстәриләнләрдән әлавә, мүбариз аллаһсызлар иттифагы, МОПР, драма, хор, мусиги, рәсм, физкултура, спорт (гимнастика, атлетика, волейбол, футбол, баскетбол, велоспорт вә и. а.), мүдафиә дәрнәкләри (һәрби ишин өйрәнилмәси, өзүнү мүдафиә групасы, ПВХО, санитар мүдафиә, кәнч Ворошилов атычылары, шаһмат, дама вә и. а.) тәшкил едилмәлидир.

Синифдән кәнар күтләви ишләр үзрә мәктәбдә мүсаһибә вә лекцияларын апарылмасы чох мүһүммдүр. Белә мүсаһибә вә лекциялар чари сиясәт, партия тарихи, комсомолун программа вә низамнамәси вә и. а. үзрә апарылыр.

Бунлардан башга мараглы күндәлик мәсәләләрә һәср едилмиш гәзет вә журнал материалыны бәркдән охумаг үчүн ушагларын топланылмасы, әдәби кечәләр, тарихи, сияси вә революцион һадисәләрә һәср едилмиш кечәләр тәшкил едилмәлидир. (Париж коммунасы, 1812-чи ил, 1905-чи ил, Бейнәлхалг Кәнчләр Күнү, Октябрын ил дөнүмү, Ленинин вәфаты, Конституция күнү вә и. а.)

Экскурсиялар (музейләрә, сәркиләрә, революцион һадисәләрлә әлагәдар ерләрдә), туризм, оюнлар, әйләнчәләр, революцион байрамлара һазырлыг вә онларын кечирилмәси, физкултура вә мүдафиә нишанларыны алмаг үчүн нормаларын верилмәси вә и. а. да бураја дахилдир.

Күтләви ишләрин һәр бир нөвүнү апармаг үчүн әввәлчәдән дүзкүн план тәртиб едилмәли, әһатә олуначаг ушагларын мигдары мүәййәнләшдирилмәли, бүтүн шакирдләр әһатә едилмәли, ишдә мүәййән гайда вә интизамы тә'мин етмәк үчүн лазым олан бүтүн шәртләр әввәлчәдән нәзәрдә тутулмалыдыр. Беләликлә күтләви ишләрдә шакирд тәркиби даими олмагла, даһа чох шакирд әһатә олунур.

Синифдән кәнар ишләр директорун иллик иш планында үмуми олараг әкс етдирилмәли вә сонра исә онун мүәййән мәсәләләрини һәята кечирмәк үчүн конкрет календар план дүзәлдилмәлидир (бу хүсусда әтрафлы олараг мәктәбшүнаслыг темасында көстәрилмишдир).

Директор, онун муавини вә бүтүн мүәллимләр синифдән кәнар ишә чанлы рәһбәрлик көстәрмәли, ону тәшкил етмәли

вә истигамәт вермәлидирләр. Синифдән кәнар ишләрин көнүллү олмасы көстәрир ки, бу ишдә иштирак етмәк вә онун еринә етирилмәсилә әлагәдар олараг шакирдләрә һеч бир гиймәт верилмир; бу иш шакирдләрин синифдә, дәрсләр үзрә алачаглары гиймәтләрә дә һеч чүрә тә'сир едә билмәзләр.

Бизим өлкәмиздә совет ушагларынын бүтүн саһәләрдәки интерес вә мейлләрини тә'мин етмәк мәгсәдилә мәктәбдән кәнар мүәссисәләр шәбәкәси ярадылмышдыр ки, бунларын да әсас мәгсәди шакирдләрин коммунистчәсинә тәрбиййәсинә көмәк етмәкдир. Белә мүәссисәләр сырасына пионер сарайлары, пионер евләри, ушаг културa евләри, колхоз ушаглар еви, ушаг културa вә истираһәт паркы, ушаг шәһәрчикләри, фәһлә клубу, үмуми яшайыш евләри вә ев идарәләри яхынлакы ушаг отаглары, ушаг күшәләри, ушаг мейданчалары, ушаг китабхана вә гираәтханалары, ушаг музей вә сәркиләри, ушаг бәдии тәрбиййә евләри, ушаг техники станциялары, биостанциялары, ушаг театрлары вә кинолары, ушаг экскурсия-турист станциялары, ушаг стадионлары, ушаг су станциялары, ушаг дәниз флоту, ушаг мүдафиә станциялары, ушаглар үчүн аэроклублар вә и. а. дахилдир.

Мүәллимләр бу мүәссисәләрлә яхындан таныш олмалы вә шакирдләрин бу мүәссисәләрә сәмәрәли олараг давам етмәләринә чалышмалыдырлар. Дүзкүн тәшкил едилмиш синифдән вә мәктәбдән кәнар иш шакирдләрин тә'лим ишини олдугча яхшылашдырдыгы кими, онларын тәрбиййәсинә, интизамына да олдугча мүсбәт тә'сир көстәрир.

Индики мүһарибә шәраитиндә мәктәбдән вә синифдән харич ишләр тамамилә енидән гурулмалы вә вәтәни мүдафиәйә хидмәт етмәлидир.

Һәрби дәрнәкләрин сайыны артырмалы, онларын ишини чидди планлашдырмалы, күтләви ишләрдә вәтән гәһрәманларыны, онларын дөйүш методларыны, ирадә мәтинлийини популяризә етмәли, йүрүшләр тәшкил етмәли, шакирдләрин мүһарибә һазырлыгларыны артырмалы.

X ФӘСЛ

МӘКТӘБДӘ КОМСОМОЛ, ПИОНЕР ВӘ ШАКИРД ТӘШКИЛАТЛАРЫ

1. МӘКТӘБДӘ КОМСОМОЛ ТӘШКИЛАТЫ

Комсомол, коммунизм чәмиййәти гурулушу ишиндә коммунист партиясынын ән яхын көмәкчисидир. Партиянын вә хүсусән Сталин йолдашын рәһбәрлийи алтында комсомол

өз сыраларында өлкәмизин бир чох габагчыл адамларыны етишдирмишдир. ҮИК(б)П низамнамәси вә партиянын XVIII гурултайы, коммунизм гурулушу ишиндә комсомолун вәзифә вә ролуну даһа да йүксәлтмишдир. Комсомолун мәктәб вә үмумиййәтлә тәрбиййә саһәсиндәки вәзифәләри дә олдугча мәс'улиййәтлидир. Совет мәктәбинин инкишафы вә мөһкәмләндирилмәси саһәсиндә комсомолун үзәринә бөйүк вә чидди вәзифәләр дүшүр.

Комсомолун VIII пленуму өз гәрарларында мәктәбдә комсомол вә пионер тәшкилатлары ишләрини гиймәтләндирмәмәйә гәти нәһайәт верилмәсини, бу тәшкилатларын мөһкәмләндирилмәсини тәләб эдир.

Комсомол тәшкилаты мәктәбдә дәрс кейфиййәтини йүксәлтмәк вә шүурлу интизамы мөһкәмләтмәк ишиндә шакирд күтләсинә башчылыг этмәлидир. Буна көрә дә комсомолун үмуми йығынчагларында тәдрис вә интизам мәсәләләри музакирә эдилмәлидир. Комсомол, шүурлу интизам вә йүксәк дәрс кейфиййәти уғрундаки мүбаризәдә мүәллимин ән яхшы көмәкчиси олмалыдыр. Комсомол тәшкилаты мәктәбин бүтүн кәнчләри арасында систематик идея-сияси тәрбиййә ишләри апармалыдыр. Бу идея-сияси тәрбиййә ишләри мүхтәлиф формаларда: лекциялар, мә'рузәләр, шакирд рефератлары, теоретик конференциялар, суал-чаваб кечәләри вә с. формаларында тәшкил эдилмәлидир.

Комсомол тәшкилаты мәктәбли кәнчләрин дахили һәят вә яшайышларына аид актуал мәсәләләрин музакирәсиндә өз тәшәббүс вә активлийини көстәрмәлидир. Достлуг вә йолдашлыг, профессия сечмәк, коммунист моралы, болшевик характери вә ирадәси кими коммунист тәрбиййәси мәсәләләри комсомолун күндәлик мәсәләләриндән олмалыдыр. Бу мәгсәд үчүн комсомол мәктәбин мәтбуатындан, үмуми мәктәб вә синиф дивар гәзетләриндән истифадә этмәлидир. Чүнки бу гәзетләр, соцярыш, тәк-тәк шакирдләрин яхшы иш нүмунәләри, интизамы позан шакирдләрин тәнгиди, дәрс кейфиййәти уғрунда мүбаризә кими актуал мәсәләләри дәрч эдирләр. Комсомол тәшкилаты ялныз өз үзвләри илә кифайәтләнмәйәрәк өз идея тә'сирини кениш шакирд күтләси арасында да яймалыдыр.

Комсомолун 1939—40-чы илдә чағырылмыш X пленуму мәктәб ишини комсомолун диггәт мәркәзинә кечирмәк лазым олдуғуну гәрара алмышдыр.

Комсомол яшына чатмыш габагчыл шакирдләри комсомол сыраларына чәлб этмәк вә бу мәгсәдлә комсомолун програм-

ма вә уставынын өйрәнилмәсини тәшкил этмәк лазымдыр. Комсомол пионерләрин сияси тәрбиййә вә тәшкилат ишләрини мөһкәмләндирмәли вә рәһбәрлик эдәрәк пионерләри шакирд күтләсинин габагчыл дәстәсинә чевирмәлидир.

Комсомол пионер дәстәләри үчүн өз сыраларындан ән һазырлыглыларыны дәстә рәһбәри вермәли, онларын ишләринә күндәлик олараг көмәк вә рәһбәрлик этмәлидир. Комсомол шакирд комитети ишләринә дә көмәк вә рәһбәрлик этмәлидир.

Комсомол тәшкилаты ушагларын коммунист тәрбиййәси ишләриндә мәктәб вә мүәллимләрин ән яхшы көмәкчисидир. Она көрә дә ушагларын коммунист тәрбиййәси ишләриндә комсомол тәшкилаты, директор вә мүәллимләрин ваһид хәтти-һәрәкәтләри олмалы, онлар ишләрини бирликдә планлашдырмалы вә бирликдә музакирә этмәлидирләр.

Комсомол тәшкилатынын мәктәбдәки вәзифәләри дә йол. Калинин комсомол активиндә (ноябр 1941 ил) сөйләмиш олдуғу нитги әсасында енидән гурулмалыдыр. Йол. Калинин демишдир ки:

«Инди комсомолун гаршысында дуран әсас вәзифә нәдән ибарәтдир? Мәнә элә кәлир ки, бу вәзифә тамамилә айдындыр, бу вәзифә муһарибәдә иштирак этмәкдән ибарәтдир. Муһарибә индики һәятын ән әсас фактыдыр. Инди душмәни әзмәк вәзифәсиндән мүһүмм бир вәзифә йохдур. Бүтүн галан вәзифәләр бу әсас мәгсәд үчүн душмәнә галиб кәлмәк мәгсәди үчүн анчаг ярдымчы вәзифәләрдир... Буна көрә дә комсомолчулары муһарибәйә һазырламаг, муһарибәдә сәмәрәли иштирак этмәк үчүн һазырламаг вәзифәси косомол тәшкилатларынын гаршысында дурур».

Йол. Калининин көстәришләринә әсасән: комсомол тәшкилаты мәктәбдә тә'лим ә'лачылыгы вә шүурлу интизамын мөһкәмләнмәси уғрунда мүбаризәни давам этдирмәклә, әсас вәзифәсини кәнчләрин һәрби һазырлығыны артырмаг, архада истеһсалата актив ярдым этмәк вә муһарибәдә иштирак этмәйә тәрәф йөнәлтмәлидир.

2. МӘКТӘБДӘ ПИОНЕР ТӘШКИЛАТЫ

Мәктәбдә ушагларын коммунистчәсинә тәрбиййәси вә йүксәк дәрс кейфиййәти уғрундаки мүбаризәдә пионер тәшкилатынын бөйүк ролу вардыр.

ҮИК(б)П МК-нын 21/IV-32-чи ил «Пионер тәшкилатынын иши һаггында»кы гәрарына әсасән мәктәбдә пионер тәшкилатынын ишләри тамамилә енидән гурулду. Партиянын бу гәра-

рына əсасəн пионер тəшкилатынын əсас ишини дəрс кейфиййəти, шүурлу интизам уғрундаки мүбаризə, физкултура ишлəринин инкишаф этдирилмəси, ушагларын истираһəтлəринин вə културу əйлəнҹəлəринин дүзкүн тəшкили, коммунист тəрбийəси ишлəринин даһа да кенишлəндирилмəси уғрунда мүбаризə вə элəҹə дə ушаглар арасында пролетар идеолокийасына зидд фикирлəрин йайылмасы əлейһинə мүбаризə тəшкил этмəлидир.

Мəктəбин 9—16 яшлы ушаглары пионерлəр сырасына дахил олурлар. Тəшкилата дахил олан пионер ашағыда көстəрилəн тəнтəнəли вə'ди вермəлидир:

«Мəн Совет Социалист Республикалары Иттифагы кəнҹ пионери тəнтəнəли олараг вə'д верирəм:

Ленин—Сталин иши, бүтүн дүнйада коммунизмин галибиййəти уғрунда мөһкəм сурəтдə мүбаризə эдəҹəйəм.

Кəнҹ пионерлəрин давраныш гайдаларыны намусла вə дөнмəдəн еринə етирəҹəйəм».

Пионер тəнтəнəли вə'д вердикдəн сонра галстук, нишан тахмаг, салют вермəк вə пионер шүарына ҹаваб вермəк («һазыр ол»—«һəмишə һазыр») һүгугуну алыр.

Бир вə яхуд бир нечə параллел синифлəрин пионерлəриндəн 40 нəфəр олмаг шəртилə пионер дəстəси тəшкил олунур. Дəстə мангалара бөлүнүр, һəр мангада 8 нəфəр пионер олмалыдыр. Мангалар өзлəринə манга рəһбəри сечирлəр.

Дəстəйə, дəстə совети рəһбəрлик эдир. Дəстə советинə дəстə рəһбəри, дəстə советинин сəдри, манга рəһбəрлəри вə дəстə дивар гəзети редактору дахил олур. Дəстə совети сəдри вə дивар гəзети редактору дəстəнин үмуми йығынҹағында сечилир.

Пионер мангасынын иши. Пионерлəрин əсас иши мангаларда кечирилир. Манга пионерлəрин көнүллү бирлəшмиш тəшкилатыдыр. Мангая дахил олан пионерлəр өз сыраларындан бир нəфəр манга рəһбəри сечирлəр. Манганын биринчи йығынҹағында манга рəһбəри сечилир вə орада манганын көрəҹəйи ишлəри планлашдырмаг үчүн һəр бир пионер өз арзу вə тəклифлəрини верир. Манга рəһбəри бу тəклифлəри нəзəрдə тутараг манганын планыны тəртиб эдир. Планда көрүлəҹəк ишлəрин ким тəрəфиндəн көрүлəҹəйи вə вахтлары көстəрилир. Планда ишин еринə етирилмəси дə гейд олунмалыдыр. Плана, бə'зəн гаршыя чыхан ени мəсəлəлəр илə əлагəдар олараг енилик вə дəйишиклик дахил эдилмəлидир.

Дəстə рəһбəри, мүəллим вə синиф рəһбəри пионерлəрин тəшəббүслəрини гиймəтлəндирмəли, онларын башладыглары яхшы ишлəрин систематиклийинə вə тəдриҹəн мүрəккəблəшмəсинə нəзарəт этмəлидирлəр.

Манга ишинин мəзмуну

1. Манга шакирдлəрин пионерə лайиг давранмасына, мəктəбин дахили режими вə интизам гайдаларына дүзкүн риайəт этмəсинə чалышмалы, интизамы позан вə яхуд интизам гайдаларыны нүмунəви еринə етирəнлəри мүзакирə этмəлидир.

2. Манга бүтүн пионерлəрин яхшы охумасы вə пис гиймəт алмамаларына чалышмалыдыр. Дəрсдə кери галан вə я пис гиймəт алан пионерə габагҹа манга өз күчү илə көмəк этмəйə чалышмалы вə лазым оларса бу иш үчүн синиф рəһбəри вə айры-айры мүəллимлəрин көмəйиндəн истифадə этмəлидир.

3. Манга, пионерлəри иҹтимаи ишлəрə ҹəлб этмəли. Мəсəлəн: революцион байрамларын кечирилмəси, оюн мейданчаларынын тəшкили вə гейри.

4. Манга, пионерлəри физкултура вə мүдафиə нишанлары алмаг үчүн һазырлайыр. Манга өз мəшғəлəлəриндə физкултура мүмарисəлəринə, газ əлейһинə масканы өйрəнмəйə вə башга мүдафиə ишлəринə ер вермəлидир.

5. Мангада мараглы вə файдалы оюнлар кечирилмəлидир.

6. Мангада яхшы китаблар, гəзет вə журнал мəгалəлəри мүзакирə эдилмəли, Коммунист партиясы тарихиндəн, рəһбəрлəрин һəятларындан алынмыш мараглы эпизодлар вə башга мараглы һекайəлəр охунмалы вə ушаг яшына мувафиг олан элми, техники кəшфиййатлар, мараглы сийаһəтлəр, өлкəмиздə вə хариҹи өлкəлəрдə олан ени мəсəлəлəр барəдəки материаллар верилмəлидир.

Ири яшлы пионерлəрин мангасында əдəби əсəрлəр барəдə диспутлар вə мухтəлиф мəсəлəлəрə аид рефератлар тəшкил этмəк мүмкүндүр.

7. Манга, кəзинти, экскурсия, кино-театра кетмəк ишлəрини тəшкил этмəлидир.

8. Пионер олмаян ушаглары пионер тəшкилатына дахил этмəк үчүн һазырламалы.

9. Манга рəһбəри социализм ярышы ишлəрини низама салмалы.

10. Манга рәһбәри, манга йығынчагларынын мүнтәзәм кечирилмәсини тә'мин этмәлидир. Бу йығынчаглар пионерләри дүрүстлүйә вә сәлигәли олмаға алышдырмалыдыр. Йығынчагларын өз вахтында башламасына фикир вермәли. Йығынчаглар айда 3 дәфә чағырылыр. Дәстә рәһбәри вә мүәллим манга йығынчагларында пионерләрин мүхтәлиф оюнлар, мәшғәләләр вә әйләнчәләрлә мәшғул олмаларына чалышмалыдырлар. Мүһүмм һадисәләр барәдә сөһбәтләр, нәғмә охумаг, ойнамаг, кәзмәк вә с. манга ишиндә мүәййән ер тутмалыдыр.

Дәстә советинин иши. Совет дәстәйә аид мәсәләләри мүзакирә эдир, нөвбәти ишин планыны дүзәлдир, манралара тапшырыглар верир, дәстәнин ахын йығынчағынын програмасыны тә'йин эдир вә с.

Советдә манга рәһбәрләринин тәчрүбә мүбадиләси, үмуми йығынчағын, йүрүшүн вә гейриләринин даһа яхшы кечирилмәси үчүн лазыми тәдбирләр мүзакирә эдилир.

Советин сәдри дәстә рәһбәринин биринчи вә ән яхын көмәкчисидир. О, дәстә рәһбәринин көстәришләрини еринә етирмәклә бәрабәр өз тәшәббүсү илә дә бир чох ишләр көрүр вә дәстәнин бир чох мәсәләләрини гайдая салыр.

Дәстә йығынчагларынын яхшы вә мүтәшәккил кечирилмәси пионерләрин үмуми тәрбийәви ишләриндә бөйүк әһәмиййәтә маликдир. Йығынчағын вахты бир нечә күн габагчадан хәбәр верилмәли вә йығынчаг габагчадан һазырланмыш мүәййән программа үзрә кечирилмәлидир.

Һәр дәфә кечирилән йығынчаг пионерләрә ени биликләр вермәли, онларын арасындаки достлуғу вә йолдашлығы мөһкәмләндирмәлидир. Дәстә йығынчагларындан пионерләрә физкултура вә мүдафиә нишанлары нормаларыны вермәк үчүн дә истифадә этмәк олар. Бу нормалары вермиш пионерләрә тәнтәнәли сурәтдә нишанлар верилмәси дә дәстә йығынчагларында апарылмалыдыр. Манралар, дәрнәкләр вә тәк-тәк пионерләрин һазырламыш олдуглары техники моделләр, фотография рәсмләри, тикиш, вә бир чох башга шейләр дәстә йығынчагларында нүмайиш этдириләбиләр. Йығынчагда дәстәнин дахили мәсәләләри дә мүзакирә олунур. Мәсәлән: нөвбәти йүрүшүн планы, дәстә мүсамирәләринин программасы вә с. Йығынчаг, оюн вә нәғмәләрлә, ән ахырда исә пионер шуары илә гуртарыр.

Дәстә рәһбәринин ролу. Дәстә рәһбәри пионерләрин ичтимаи, сияси, културинкишафларынын рәһбәридир.

Бир нечә пионер дәстәси олан мәктәбләрдә актив вә тәшәббүслү комсомолчулардан бири баш дәстә рәһбәри тә'йин эдилир. Баш дәстә рәһбәри дәстә рәһбәрләринин бүтүн ишләринә рәһбәрлик этмәлидир. Баш дәстә рәһбәри пионерләрин арзусу илә мүхтәлиф дәрнәкләр тәшкил эдир, дәстәләр арасында спорт, мүдафиә ярышлары тәшкил эдир, экскурсиялар, йүрүшләр дүзәлдир, бундан башга дәстәләр арасында сәркиләр, әдәби кечәләр, мүхтәлиф элми, техники, инчәсәнәт мәсәләләринә һәср эдилмиш диспутлар дүзәлдир, байрамларда, демонстрацияларда вә үмуми мәктәб йығынчагларында пионерләри тәшкил эдир. Баш дәстә рәһбәри комсомол тәшкилаты илә бирликдә пионер лагерләри ишләрини тәшкил вә она рәһбәрлик эдир.

Пионер лагери. Лагерләрә мүхтәлиф дәстәләрдән, мүхтәлиф мәктәбләрдән пионерләр кәлирләр. Она көрә дә һәлә лагерә кетмәздән әввәл бу пионерләрин бир-бирилә танышлығыны тәшкил этмәк лазымдыр; бу танышлыг пионерләрин лагерә һазырлыг ишләри процессиндә әлдә эдилмәлидир. Лагердә биринчи күндән этибарән бүтүн ишләр өз гайдасында кетмәлидир. Она көрә дә ири яшлы пионерләри бир нечә күн әввәл лагерә кәндәрмәк даһа мәсләһәтдир ки, бунлар дәстә рәһбәри илә бирликдә лазыми ишләри еринә еирилмәсинә көмәк этсинләр. Пионерләрин лагерләрә кәлмәсиндән ики күн сонра манралар нормал ишләринә башламалыдырлар. Ятачаг ерләрини йығышдырмаг, хырда ямаг, юмаг кими ишләри пионерләр өзләри көрә биләрләр. Лагерин территориясыны тәмизләмәк, мәтбәхдәки бә'зи ишләри көрмәк үчүн, һәм дә китабхана вә сәһиййә кушәсиндә мүәййән ишләри көрмәк үчүн нөвбәтчилик тәшкил эдилмәлидир. Бу ишләр ушаглары йормамалыдыр. Лагерин яхынында олан колхоз иләәлагә сахламасы, колхоз ушаглары илә бирликдә ичтимаи-културишләр апармасы чох мәсләһәтдир. Лагердә ән чох вахт кәзинти, экскурсия, физкултура—спорт ярышларына сәрф эдилир. Лагердә ушаглары марагландыран тәдбирләрдән бириси дә пионер тонгалы вә онун әтрафына топланараг мүсаһибәләрин кечирилмәсидир. Бундан башга БГТО, ГСО, ПВХО нишанлары нормаларынын . верилмәси ишләри тәшкил эдилмәлидир. Манга вә дәстә йығынчаглары чох заман мешәдә, чай кәнарында, спорт мейданчасында вә ачыг һавада апарылыр. Мешғәләләр оюн, нәғмә охумаг, мүталиә вә сөһбәтлә кечирилир. Пионерләрин дахили интизам гайдаларына көрә һеч бир

пионер лагерин территориясындан кәнара чыха билмәз. Хүсусән чайда, дәниздә чиммәк вә лодкада кәзмәк кими мәсәләләрдә лагер ишчиләринин чидди контролу олмалыдыр. Бурада һәкимин ичазәси вә бөйүкләрин нәзарәти олдугча мүһүммдүр. Чайда вә я дәниздә чиммәк ери әввәлчәдән мүәййән эдилмәли вә орада бә'зи хәбәрдарлыг тәдбирләри көрүлмәлидир.

Лагердә мөһкәм режимин олмасына вә она чидди риайәт олунмасына фикир вермәк лазымдыр. Ятагдан галхмаг, сәһәр емәйи, наһар, ахшам емәйи, ятмаг вахтлары мүәййән сигнал үзрә кечирилир. Дәстә, манга вә дәрнәк ишләринин мүәййән вахтлары олмалыдыр. Лагер һәятында вә оюн ишиндә нөвбәновлүк яратмаг лазымдыр. Дәстәни вә я манганы бир вә я бир нечә күн үчүн йүрүшә бурахмаг, башга бир күн һәрби оюн тәшкил этмәк, яхын вә мараглы ерә экскурсия кетмәк вә саирәдән истифадә эдилмәлидир. Лагерин ачылышыны вә багланышыны тәнтәнә илә кечирмәк лазымдыр. Бу заман ата-аналары да дә'вәт этмәк олар. Лагердә пионерләрин өз истәдикләри ишләр илә мәшғул олмасына да лазыми вахт верилмәлидир. Мәсәлән: мүталиә этмәк, модел гайырмаг, тәбиәти мүшаһидә этмәк, коллекция һазырламаг, балыг тутмаг вә гейри.

Лагердә мүәййән вахтларда мараглы темалар үзрә сөһбәтләр тәшкил этмәли, пионерләри өлкәмизин ағыр кечмиши илә, һал-һазырдакы хошбахт һәят илә таныш этмәли. Belә сөһбәтләрдә партия рәһбәрләринин—Ленин вә Сталинин һәят вә фәалиййәтиндән, Гызыл Ордунун һәят вә фәалиййәтиндән көтүрүлмүш эпизодлар һаггында данышмаг лазымдыр.

Пионер отаглары. Пионер ишләринин кенишләндирилмәсиндә пионер отагларынын ролу бөйүкдүр. Һәр мәктәб өз имканы дахилиндә пионер ишләри үчүн мүәййән бир отаг айырмалыдыр. Бу отағы портретләр, һейкәлләр, Павлик Морозов кими пионерләрин шәкли, гыса биографиялар, тәнтәнәли вә'дләрин тексти, дәстә байраглары, манга байраглары, бәдии шәкилләр, Совет Иттифагы гәһрәманларынын, мәшһур язычыларын, алимләрин шәкилләри, э'лан үчүн витриналар, дәстәнин дивар гәзети, әдәби журнал, пионер отағы нөвбәтчиләринин сияһысы вә и. а. илә бәзәмәк вә тәчһиз этмәк лазымдыр. Пионер отағында иш столу, дәстәнин аптечкасы, йүрүш үчүн лазым олан шейләр, пионерләрин ярадычылыг ишләри—моделләр, рәсмләр вә гейриләри олмалы вә бүтүн бунлар мангалар үзрә бөлүнмәлидирләр.

Отағын тәмиз вә сәлигәли олмасына хүсуси әһәмиййәт вермәк лазымдыр.

Пионер тәшкилаты ушагларын коммунист тәрбийәсиндә чох бөйүк рол айнайыр. Пионер тәшкилаты милионларла ушаглары кәләчәк коммунист чәмиййәтинин актив гуручулары кими етишдирир. Пионер тәшкилаты ишләринин мөһкәмләнмәси, иш әтрафында пионер активлийинин тәшкил эдилмәси, ушагларын энеркияларыны дүзкүн истигамәтә чевирир ки, бунларын да мәктәб интизамыны мөһкәмләндирмәкдә чох бөйүк ролу вардыр. Биз пионер тәшкилаты васитәсилә кениш шакирд күтләси ичәрисиндә болшевик әхлагы сифәтләри, совет өлкәсинә, коммунист партиясына, зәһмәткешләрин бөйүк рәһбәри Сталин йолдаша гаршы севки һисси вә фәдакарлыг тәрбийә этмәлийик.

Пионер тәшкилаты совет ушагларыны социалист халг мүлкиййәтинин гейдинә галмаға доғру вә намуслу олмаға, мәктәбдә интизамы мөһкәмләндирмәйә, зәһмәти севмәйә, чәтинликдән горхмамаға вә чәсарәтлә мәгсәдә доғру кетмәйә өйрәтмәлидир. Пионерләрин ени гайдалары пионерләри дәрсдә вә интизамда башга ушаглара нүмунә олмаға алышдырыр. Бу гайдалар интернационализм тәрбийәси ишләринә дә хүсуси диггәт верилмәсини ирәли сүрүр.

Ени гайданын бир маддәсиндә көстәрилир ки: «Пионер ядда сахламалыдыр ки, билик—коммунизм уғрунда мүбаризәдә бөйүк гүввәдир. О, Ленин охудуғу кими мәтанәтли вә сәбирлә охуюр».

Дәстә вә мангалар пионерләрин йүксәк биликли олмасыны вә билийә гаршы севкиләрини тәрбийә этмәлидирләр.

Ени гайдаларын башга маддәсиндә көстәрилир ки: «Пионер Гызыл Ордуну, Һәрби-Дәниз Флотуну севир вә өзү дә өлкәни дүшмәнләрдән горумаға һазырлашыр». Бу маддә пионерләрин мүдафиә ишләрилә мәшғул олмасыны ирәли сүрүр.

Үчүнчү маддәдә язылыр ки: «Пионер сағлам вә гүввәтли олмаға чалышыр. О, һәр сәһәр гимнастика эдир, һәмишә тәмиз вә сәлигәлидир».

Дәстә рәһбәри пионерләрдә физкултура—спорт вә башга сағламлыг ишләринә һәвәс вә мараг оятмалы вә бу иш үчүн кениш тәдбирләр көрмәлидир.

Пионер дәстә рәһбәрләри вә пионер активи бу ени гайдалары яхшы билмәли, бу гайдалары пионерләр арасында яймаға, өз план вә ишләрини бу ени гайдалар әсасында тәртиб этмәйә чалышмалыдырлар.

Октябрятларла иш. I вә II синифләрин шакирдләри пионерә дахил ола билмәзләр. Онлар октябрятдырлар. ҮИЛККИ МК-нын 11/I—1937-чи ил тарихли гәрарына көрә ашағы яшлы ушаглары октябрят оланлар вә октябрят олмаянлар дейә айырмаг лазым дейил. Бу синифләрдә иши бир гәдәр асанлашдырмаг үчүн шакирдләри ики группая бөлмәк мәсләһәтдир. Октябрятларла иш мүәллимләрә, мүәййән комсомолчулара вә VIII, IX синфин пионерләринә тапшырылыр. Бу кичик яшлы ушаглара онларын коллективдә олмасыны, бу коллективдә нәғмә охумаг, ойнамаг, вәтән һаггында, Ленин, Сталин барәдә, вәтәндаш мүһарибәсинин гәһрәманлары, өлкәмизин адлы-санлы адамлары һаггында мараглы һекайәләр динләмәсини тәшкил этмәк лазымдыр. Октябрятларын рәһбәри охумаг үчүн мараглы китаблар сечилмәсиндә ушаглара көмәк этмәли, онларда яшлылара гаршы һөрмәтли рәфтар гайдалары, чәсарәт, шәрәф һисси вә сәлигәлилик тәрбийә этмәлидир.

Октябрят дәстәсинин рәһбәри ушаглары пионерә һазырламалыдыр.

Пионер форпосту. Бөйүк бир эвдә вә я бир нечә яхын эвдә, фәһлә посйолокунда вә бөйүк кәнддә яшаян пионерләрдән пионер форпосту тәшкил эдилир. Форпост пионерләри мәктәб харичиндә—ушаг эвләриндә, ушаг мейданчаларында, парк вә бағчаларда тәшкил эдир, онларын физкултура, мүдафиә, кәзинти, оюн, ичтимаи иш, оху, техника вә башга ишләрини тәшкил эдир. Форпостун иши хүсусилә гыш вә яй тә'тилләриндә чанланмалыдыр. Форпост нәздиндә мүхтәлиф дәрнәкләр, физкултура мейданчасы, бағча, чанлы кушә вә с. тәшкил олунур. Форпост әдәби вә мусиги кечәләри, волейбол, футбол ярышлары, оюн вә мүхтәлиф экскурсиялар тәшкил эдир. Форпостун ишинә рәһбәрлик үчүн комсомолчулар, юхары яшлы пионерләр, мүәллимләр вә ата аналар чағырыла биләрләр. Форпостун башында пионерләрин үмуми ичласында сечилмиш рәһбәр дурур. Форпоста, она тәһким олунмуш комсомол тәшкилаты вә яхында олан пионер дәстәси рәһбәрлик эдир, форпостун, пионерә гобул этмәйә вә манғалар яратмаға ихтияры йохдур.

Пионер тәшкилаты ишләриндә мүәллимин вәзифәләри. Мүәллим, хүсусән синиф рәһбәрләри дәстә рәһбәринә вә дәстәнин күндәлик ишләринә яхындан көмәк этмәлидирләр. Мүәллим өз тәчрүбәләринә әсасән дәстә рәһбәринә мәсләһәт вә көстәришләри илә көмәк вермәлидир. Мүәллим вә синиф

рәһбәри өз синфиндә баш вермиш чәтинликләри арадан галдырмаг үчүн дәстә рәһбәри илә мәсләһәтләшмәлидир.

3. МӘКТӘБДӘ ШАКИРД ТӘШКИЛАТЫ

Мәктәбин шакирд тәшкилатлары ушагларда тә'лим вә ичтимаи ишләрә шүурлу мүнасибәт тәрбийәсиндә бөйүк рол ойнайыр. Шакирд тәшкилаты вә мүәллимләр ушагларын өз фәаллийәт ишләрини, онларын энергияларыны файдалы ишләрә тәрәф чевирмәйә чалышмалыдырлар. Ушаг коллективинин яраныасында шакирд тәшкилаты мүһүмм рол ойнайыр. Мәктәб практикасы көстәрир ки, яхшы ушаг коллективинин тә'сири нәтичәсиндә мәктәбин интизамсыз вә кери галан шакирдләрини чох яхшы дүзәлтмәк олар.

Мүтәшәккил, интизамлы, коллектвизм руһунда социализм чәмиййәти гуручулары тәрбийә этмәк ишиндә шакирд тәшкилатларынын ролу олдугча бөйүкдүр. Мәктәбдә шакирд тәшкилатларынын ишинин һәчми вә характери шакирдләрин яш хүсусиййәти вә инкишафларына көрә мүхтәлиф олмалыдыр. Ашағы синифләрдә шакирдләр узун мүддәтли тапшырыглары ериңә етирә билмирләр. Она көрә дә мүәллим синифдә көрүләчәк ишләр үчүн шакирдләрин күндәлик нөвбәтчилийиндән истифадә эдир. Мүәллим бә'зи мәсәләләр үчүн гыса вахт ичәрисиндә, шакирдләрин синиф ичласыны кечирир (III—IV синифләрдә), бу ичласларда мүәллим шакирдләрин вәзифәләрини, мәктәбин дахили интизам гайдаларыны, эвдә, мәктәбдә, ичтимаи ерләрдә өзләрини идарә этмәк гайдаларыны изаһ эдир, шакирдләрә лазыми тапшырыглар верир вә гейри. Белә ичласларда шакирдләрин көрдүкләри ишләр барәдәки гыса мә'луматларыны да динләмәк олар. Мәктәбдә шакирд тәшкилатлары, бүтүн шакирдләрин яхшы охумасы, эв тапшырыгларыны систематик ериңә етирмәләри, интизамлы олмалары, йолдашлары илә яхшы рәфтар этмәләри, мүәллим вә бөйүкләрлә һөрмәтли олмалары, социалист мүлкиййәтинин гейдинә галмалары, өз синиф вә мәктәбинин шәрәфини һәр шейдән йүксәк тутмалары үчүн мүәййән тәдбирләр көрмәлидир.

Мәктәбдә шакирд тәшкилатынын структурасы. I—IV синифләрдә мүәллим шакирдләрин нөвбәтчилийини тәшкил эдир. I—II синифләрдә нөвбәтчи шакирдләр һәр күн дәйиширләр, III—IV синифләрдә исә нөвбәтчиләр һәфтәлик тә'йин эдилирләр. Нөвбәтчиләр синфин тәмиз, сәлигәли олмасында, язы дәфтәрләринин топланмасында, дәрсдә мүәллимә лазыми көмәк көстәрмәкдә (әяни васитә, язы ләвазыма-

тыны пайламагда) иштирак эдирләр. Мүәллим бүтүн шакирдләри соцјарыш, синфи бәзәмәк, ушаг сәһәрчикләри, экскурсия тәшкил этмәк кими ишләрә чәлб эдир.

Мәктәбин V—VI—VII синифләриндә шакирдләр тә'лим-тәрбијәви характердә олан бир чох ишләри фәрди олараг еринә етирә билирләр. Соцјарыш ишләринин тәшкили вә ону јохламаг, јолдашлыг көмәјинин тәшкили вә гејри бир чох ишләри шакирдләрә тапшырмаг олар. VIII—X синифләрдә белә ишләрин һәчми даһа да кенишләјир.

V—X синифләрин ичласларында јарым дәрс или үчүн синиф тәшкилатчылары сечилирләр. Бунлар синиф рәһбәринин, шакирд комитетинин рәһбәрлији алтында вә V—VI—VII синифләрдә дәстә совети, VIII—IX—X синифләрдә исә комсомол тәшкилаты илә әлагәдә ишләјирләр.

Синиф тәшкилатчыларынын әсас иши: мәктәб гајдаларынын шакирдләр тәрәфиндән еринә етирилмәсинә нәзарәт этмәк, синифләрдә, кабинетләрдә шакирдләрин нөвбәтчилијини дүзәлтмәк, дәрсдә кери галанлара мүәллимин рәһбәрлији алтында јолдашлыг көмәји тәшкил этмәк, соцјарышы тәшкил вә јохламаг ишиндә синиф рәһбәринә көмәк көстәрмәк, синфин шакирдләрини мәктәбин дәрнәк ишләринә чәлб этмәк, ушаг китабханасына јаздырмаг, мүәллим илә бирликдә экскурсија, бајрамлар, мүсамирәләр тәшкил этмәк, шакирдләри театра, киноја апармаг вә саирәдән ибарәтдир.

Бу ишләри еринә етирмәк үчүн синиф тәшкилатчысы бүтүн шакирдләри ишә чәлб эдир. Синиф тәшкилатчысы синфин һәјатына аид мәсәләләри һәлл этмәк үчүн синиф ичласы чағырыр. Бүтүн синиф ичласларында синиф рәһбәринин иштирак этмәси лазымдыр. Рүбүн ахырында синиф тәшкилатчысы синиф ичласында һесабат верир.

V—X синифләрә аид бир чох үмуми мәсәләләр вардыр ки, бунлары еринә етирмәк үчүн шакирд комитети јараныр. Шакирд комитети V—X синифләрин үмуми ичласларында—јахуд конфренсијаларында јарым ил үчүн 5—7 нәфәрдән ибарәт сечилир. Шакирд комитетинә һазырлыглы вә актив шакирдләрин сечилмәсинә чалышмаг лазымдыр. Шакирд комитети өз үзвләриндән сәдр, катиб вә сәдр мүавини сечир.

Шакирд комитети ашағыдакы ишләри көрүр: јахшы вә ә'ла дәрс, шүурлу интизамын мөһкәмләндирилмәси уғрунда соцјарышын тәшкили, ону систематик олараг јохламаг, шакирд комитети ичласында директорун иштиракы илә дәрс вә интизамын јүксәлдилмәси тәдбирләринин мүзакирә эдилмәси, үмуми мәктәб дәрнәкләринин тәшкили, шакирдләри ичтимаи ишләрә чәлб этмәк, синифдән харич ишләрин планыны мүзакирә этмәк, синиф тәшкилатчыларынын ишләрини тәшкил вә контрол этмәк.

Шакирд комитети комсомол вә пионер тәшкилаты илә бирликдә үмуми мәктәб гәзети вә журналыны нәшр эдир, революсион бајрамларын кечирилишини вә башга күтләви ишләри һазырлајыр вә онлары кечирир, шакирдләр арасында мүдафиә вә физкултура ишләрини тәшкил эдир, БГТО, ГСО, ПВХО, ВС нишанлары нормаларынын верилмәси тәдбирләрини көрүр.

Шакирд комитети өз нүмајәндәси васитәсилә, директорун дә'вәти үзрә педагожи советиндә иштирак эдир. Синиф тәшкилатчылары биринчи јарым илдә 5—15 сентјабрда вә икинчи јарым илдә исә 13—23 јанварда сечилир.

Шакирд комитети биринчи јарым илдә 15—20 сентјабрда вә икинчи јарым илдә 23—28 јанвар арасында сечилир.

Шакирд комитети директор вә комсомол тәшкилатынын рәһбәрлији алтында ишләјир. Шакирд комитетинин иш планыны директор тәсдиг эдир. Ајда бир дәфәдән аз олмамаг шәртилә комитетин ичласы чағырылыр. Ајры-ајры ичласлара синиф тәшкилатчыларыны вә башгаларыны чәлб эдир. Бүтүн шакирд комитети ичласларында директор вә јахуд дәрс һиссәси үзрә директор мүавининин иштиракы лазымдыр.

XI ФӘСЛ

МӘКТӘБ ВӘ АИЛӘ

I. БУРЖУА ӨЛКӘЛӘРИНДӘ АИЛӘ ИЛӘ МӘКТӘБИН ӘЛАГӘСИ

Маркс вә Энгелс аиләнин маһијјәтини вә онун ајры-ајры дөврдәки тарихи-ичтимаи характерини элми олараг изаһ этмишләр. «Немец идеологијасы» адлы әсәрләриндә онлар јазырлар ки: «...өз хүсуси һәјатыны һәр күн јенидән истеһсал эдән инсанлар, башга инсанлары истеһсал этмәјә, артмаға башлајырлар: бу—әрлә арвад, ата-ана илә ушаглар арасындакы мүнасибәт—аиләдир».*)

Маркс вә Энгелс исбат эләмишләр ки, аилә тарихи категоријадыр, о, «ичтимаи гурулушун мәһсулудур» (Энгелс) вә аиләнин формалары инсан јашајышынын ичтимаи-экономик дәјишикликләрилә әлагәдар олараг дәјишмишдир.

*) Маркс—Энгелс, әсәрләри, ч. IV, сәһ. 19.

Маркс вә Энгелс көстәрмишләр ки, буржуа аиләси хүсуси мүлкиййәт, капитал вә экономик асылылыг үзәриндә әсасланыр. Гадынын киши илә бәрабәр һүгуга малик олмамасы, онун тамамилә әриндән асылы олмасы, онун шәхси «малы» һесаб олунмасы буржуа аиләсиндә ялтаглыг, икиүзлүлүк, риякарлыг, алдатмаг кими һаллары ярадыр. Бу вәзиййәт кет-кедә даһа дәринләшәрәк буржуа аиләсини даһа чох позур вә дағыдыр.

Мәишәт позғунлуғу ичәрисиндә өз аиләсинин дағылдығыны көрән буржуа, чох заман ушагларыны аиләдән айырмаға, онлары өз аиләсинин мәнфи тә'сириндән узагда сахламаға чалышыр. Онлар 15—20 яша кими өз ушагларыны хүсуси дая—гувернйорлара тапшырырлар. Фашист гулдурларынын һакимиййәти заманы буржуа вә әмәкчиләрин аиләси даһа сүр'әтлә позулур.

Маркс вә Энгелс көстәрирләр ки, капиталист өлкәләриндә пролетар аиләсинин һәгиги мәһәббәт әсасында гурулмасына бахмаяраг, о да капитализмин мәнфи вә позучу тә'сири алтында чүрүмәйә вә дағылмаға башлайыр. Капитализм чәмиййәтиндә пролетар аиләсинин дағылмасы сәбәблərини Энгелс белә көстәрир: «һәр шейдән әввәл... гадынларын ишләмәси аиләни тамамилә дағыдыр. Һәгигәтән, әкәр гадын күндә 12—13 саат фабрикада олурса, киши дә орадача вә я башга ердә ишләйирсә, ушаглардан нә чыха биләр? Онлар алаг оту кими бөйүйүр вә яхуд да онлары һәфтәдә бир вә я бир ярым шеллингә башгасынын нәзарәтинә верирләр, онларла орада нә чүр рәфтар эдилдийини тәсәввүр этмәк чәтин дейилдир... Аиләнин дағылмасынын башга сәбәби ушагларын фабрикада ишләмәләридир».*) Маркса көрә ири истеһсалатдан доған бу һал (йә'ни аиләнин дағылмасы) аиләнин даһа йүксәк формасы үчүн ени экономик базис ярадыр. Капитализм чәмиййәтиндә олдугча ағыр бир вәзиййәтдә яшаян пролетар аиләси ушагларынын тәрбиййәсилә мәшғул олмаг имканындан мәһрумдур. Пролетариат буржуа өлкәләриндәки мәктәби өзүнүнки һесаб этмир. Пролетар аиләсинин арзу этдийи тәрбиййә илә буржуа мәктәбинин вердийи тәрбиййә арасында дәрин бир учурум олдуғундан буржуа мәктәби илә пролетар аиләси арасында әлагә ятратмаг олмаз. Һеч буна чалышан да йохдур. Капиталист өлкәләриндә мәктәбләрин чохусунун пуллу олмасы, мүхтәлиф сүн'и йолларла әмәкчи

*) Энгелс, «Инкилтәрәдә фәһлә синфинин вәзиййәти», 1928-чи ил чапы, сәһ. 180—181.

ушагларыны мәктәбләрдән узаглашдырмаг, аилә илә мәктәб арасындаки бу учуруму даһа да дәринләшдирир.

II. УШАҒЫН ТӘРБИЙӘСИНДӘ АИЛӘНИН МӨВГЕИ

Синифсиз социализм, коммунизм чәмиййәтиндә аилә өзүнүн ән йүксәк пилләсинә етишир. Һәгиги вә сағлам аилә анчаг социализм чәмиййәтиндә мүмкүн олур. Буну марксизм-ленинизм классикләри элми олараг исбат этмишләр. Партия вә Совет һөкумәти совет аиләсини кет-кедә мөһкәмләндирир, онун үчүн мисилсиз гайғы көстәрир.

Капитализм чәмиййәтиндә аилә илә мәктәб арасында олан зиддиййәтләр социализм чәмиййәтиндә гәти сурәтдә ола билмәз. Совет аиләси вә эләчә дә совет мәктәби етишән нәсли коммунистчәсинә тәрбиййә этмәк ишиндә эйни мәгсәд үчүн чалышырлар. Аилә илә мәктәбин тәрбиййә ишиндәки белә бирлик һәм совет аиләсинин, һәм дә совет мәктәбинин тәрбиййә ишини олдугча асанлашдырыр.

Совет гурулушу, аилә үзвләри арасында тамамилә ени вә сағлам мүнасибәтләр әмәлә кәтирмишдир. Совет аиләси, ушагларынын һәм эвдә гейдинә галмаг вә һәм дә мәктәбин тәһсил-тәрбиййә ишләринә көмәк этмәк үчүн һәртәрәфли имкан әлдә этмишдир.

Совет аиләсинин тәрбиййә имканларыны ашағыдаки чәһәтләр характеризә эдир:

1. Совет аиләси гадынын азадлығы вә гадынла кишинин бәрабәр һүгугу һәгиги вә сағлам мәһәббәт әсасында гурулур, аилә үзвләри буржуа аиләси кими экономик чәһәтдән бир-бириндән асылы дейилдир. Онун үчүн дә буржуа аиләсинә аид сифәтләр (икиүзлүлүк, риякарлыг, алдатма, ялтаглыг, мәишәт позғунлуғу вә һб.) совет аиләсинә принципиал олараг зиддир. Киши илә гадын арасындаки һүгуг бәрабәрлийи вә достлуг сәмимиййәти ушагларын тәрбиййәси үчүн ән әлверишли шәраит ярадыр.

2. Совет аиләсинин мадди-култур вәзиййәти кетдикчә даһа яхшылашыр. Совет аиләси буржуа өлкәсинин әмәкчи аиләси кими сабаһки «гара күн» тәһлүкәсиндә дейил. О, бу күнки вәзиййәтиндән разы, сабаһын исә бундан даһа яхшы, даһа хошбахт олачағыны көзләйир вә буна инаныр. Белә бир вәзиййәт совет аиләсини даһа да мөһкәмләдир, өз ушагларына дәрин гайғы көстәрмәйә вә онларын тәрбиййәсилә мәшғул олмаға имкан верир.

3. Совет аиләсинин тәрбиййә имканы чәһәтдән характер хүсусиййәтләриндән бири дә ондан ибарәтдир ки, аилә өзү

саваддлы олдуғу кими аиләнин мәктәбләрдә охуян бу вә и башга үзвләри вардыр, бу исә аиләдә ушағын тәрбийәси үчүн әлверишли шәраит дүзәлдир.

Бунлар совет аиләси илә мәктәб арасында мөһкәм әлагә яранмасына сәбәб олур вә ушагларын коммунист тәрбийәсини баша чатдырмаг үчүн аилә илә мәктәбин гүввәсини бирләшдирмәйә имкан верир.

Ушаг тәһсил вә тәрбийәни мәктәбдә алыр, лакин бу иш эвдә, аиләдә дә давам эдир. Ушаглар һәр күн вахтларынын чохуну аиләдә кечирдикләриндән аилә һәмишә өз ушағынын тәрбийәсилә мәшғул олмалыдыр.

Совет аиләсинин кәнч нәсл тәрбийәсиндәки ролуну Сталин йолдаш белә характеризә эдир:

«...Гадынлар өлкәмизин әһалисинин ярысыны тәшкил эдирләр, онлар чох бөйүк әмәк ордусу тәшкил эдирләр, онлар бизим ушагларымызы, бизим кәләчәк нәслимизи, йә'ни кәләчәйимизи тәрбийә этмәлидирләр».*)

Беләликлә совет аиләси кәнч нәслин тәрбийәсиндә бөйүк рол ойнайыр.

Бу мәсәләдә дә марксизм-ленинизм классикләри бизим үчүн ән көзәл нүмунәдирләр. Марксын ушагларына вә хүсусилә өз гызларына олан мүнасибәти һаггында В. Либкнехт белә языр:

«Бүтүн гүввәтли вә сағлам натуралар кими Маркс ушаглары фөвгәл'адә севәрди. О нәинки ушаг кими өз ушаглары илә саатларла ойнаян билән чох инчә бир ата иди; эйни заманда ону, йол үстүндә гаршысына кәлән, хүсусән бәдбәхт вә кимсәсиз ушаглар өзүнә магнит кими чәзб эдәрдиләр...

Бу элм гәһрәманынын бүтүн сәмимиййәт вә бүтүн «ушаглығыны» баша дүшмәк үчүн Марксы өз ушагларынын арасында көрмәк лазым иди. Азад дәгигәләриндә вә я кәзинти заманы, о, ушагларла гачар вә ән курултулу, шән оюнлар ойнар—бир сөзлә өзү дә ушаг кими оларды...

Маркcдан өтрү ушаг чәмиййәти бир эһтияч иди, ушагла о, динчәлир вә тәзәләнәрди».**)

Биринчи интернационалын иштиракчысы олан П. Лафарг да, Марксын аиләдә тәрбийә ишләринә даир бөйүк гайғы көстәрмәсини язмышдыр.

«О, зәриф, мүлайим, мәрһәмәтли бир ата иди. О, адәтән «ушаглар өз ата-аналарыны тәрбийә этмәлидирләр» дейәрди.

*) Сталин, «Ленинизм мәсәләләри», сәһ. 527, Азәрнәшр, 1939.

**) Б. Либкнехт, «Маркс һаггындаки хатирәдән», сәһ. 17—18, 1938-чи ил.

Марксын, көрүнмәмиш бир һалда она бағлы олан гызларына гаршы мүнасибәтләриндә аталыг ихтиярынын сөзү белә йох иди. О, һеч бир заман онлара әмр этмәзди.

О, гызларынын көзүндә бир дост иди, онлар да онунла бир йолдаш кими кечинәрдиләр.

Маркс бә'зән өз ушаглары илә саатларла ойнарды... Базар күнләри гызлары ону ишләмәйә гоймаздылар. Бүтүн күну о, онларын ихтиярында оларды».*)

Марксын гызы Элеонора Маркс—Эвелинг өзү атасы һаггындаки хатирәләриндә бу барәдә белә мә'лумат верир.

Онун өз атасы һаггында яздығы гейдләр**) көстәрир ки, Маркс чох ширин нағыл сөйләйә билирди.

«Кәзинти заманы бачыларым үчүн о һәмишә нағыл дейәрди (мән о заман кичик идим). О һәтта «Ганс Рекле» адлы бир нағыл дүзәлтмишди вә бизә данышарды. Фәһлә олан Ганс Рекленин «шейтанларла», капиталистләрлә апардығы мүбаризәни ифадәли бир шәкилдә нағыл йолу илә данышарды.

Өз ушагларына учадан охумаг да Маврын***) адәти иди. Мәнә гәдәр бачыларыма охудуғу кими о бүтүн Һомери, бүтүн «Нибелунглар һаггындаки маһнылар», «Дон Кихоту», «Мин бир кечәни» вә г. охуярды. Маркс ушаглара ән яхшы китаблар верәр, онларла бирликдә охуяр вә мүндәрәчәсини мүзакирә эдәрди.

«Өз кичик гызы илә бир чох башга китаблар һаггында сөһбәт апарар, бу әсәрләрин ән яхшы ерләрини тапмағын гайдасыны онлара өйрәдәрди...».

Мәним бүтүн сualларыма нәһайәтсиз сәбрлә Маврын чаваб вермәси дә мәним ядымдадыр... Ону ишдән айырмағыма гаршы Мавр һеч бир заман шикайәтләнмәзди...

Беләликлә, мәним ушаг вә кәнчлик яшларымда Мавр мәнә ән яхшы бир дост олмушдур».

Маркс гызлары илә һәмишә сәмими сөһбәт апарыр вә бәшәриййәтин ән яхшы әхлаг кейфиййәтләрини онлара ашылаярды. Маркс гызларынын һәр бир суалыны диггәтлә эшидәр вә онлары разы салан чаваблар верәрди.

Бу барәдә Марксын һәссаслығыны вә онун йүксәк мораль кейфиййәтләрини характеризә эдән мараглы бир доку-

*) П. Лафарг, «Маркс һаггында хатирәдән», сәһ. 14—15.

**) Элеонора Маркс—Эвелинг, «Карл Маркс», тәләсик гейдләр, сәһ. 13—26. 1933-чү ил чапы.

***) Маркс гара рәнкдә олдуғу үчүн ону аиләдә «Мавр» дейә чағырарларды.

мент сахланылмышдыр. О, гызларынын Маркса вердийи суаллар вә Марксын чавабларындан ибарәтдир. Бу суалларда вә Марксын чавабларында язылыр:

1. Суал: «Сизин инсанларда ән чох гиймәтләндирдийиниз ләяғәт нәдир?».

Чаваб—«Садәлик».

2. Суал: «Сизин көзә чарпан әламәтиниз нәдир?».

Чаваб: «Мәгсәд вәһдәти».

3. Суал: «Хошбахтлыг һаггында сизин тәсәввүрүнүз нәдир?».

Чаваб: «Мүбаризә».

4. Суал: «Бәдбахтлыг һаггында сизин тәсәввүрүнүз нәдир?».

Чаваб: «Итаәт».

5. Суал: «Сизин нифрәтинизә ән чох сәбәб олан нөгсан нәдир?».

Чаваб: «Ялтаглыг».

6. Суал: «Сизин севимли ифадәниз нәдир?».

Чаваб: «Бәшәриййәтә хас һеч бир шей мәнә ябанчы дейилдир».

Дедикләримизә екун вурмаг мәгсәдилә Марксын аиләдә айырдығы тәрбийә ишләринин ашағыдакы характерик чәһәтләрини көстәрмәк олар:

а) Маркс ушагларыны вә бүтүн аиләсини һәддән артыг севәрди.

б) Маркс гызлары илә һәмишә мүхтәлиф оюнлар ойнар, кәзинтиләр тәшкил эдәр вә мараглы нағыллар сөйләрди.

в) Маркс гызларына китаблар охуяр, мүндәрәчәсилә онлары таныш эдәр вә китабдан истифадә гайдасыны өйрәдәрди.

г) Маркс гызларынын арзу вә һәвәсләрини диггәтлә өйрәнәр вә онларын бүтүн суалларына тә'мин эдичи чаваблар верәрди.

Маркс гызлары илә сиясәт һаггында вә мөвһумат әлейһинә олан сөһбәтләр апарарды.

Марксын аиләдәки тәрбийә ишләри совет аиләси вә хүсусилә аилә башчылары үчүн нүмунә олмалыдыр.

Ленинин атасы, Иля Николаевич Улянов да аиләдә тәрбийә ишләринин яхшы нүмунәләрини көстәрмишдир.

Бу барәдә Ленинин бачысы М. И. Улянова «В. И. Ленинин атасы» адлы китабында беләә языр:

«Иля Николаевич нүмунәви аиләпәрәст иди. Онунла, чох истәдийи анамын арасында ушаглар һеч бир заман һеч бир савашма вә аилә сәһнәси көрмәздиләр. Онлар һәмишә чох меһрибан яшайырдылар. Тәрбийә мәсәләләриндә онларын араларында һеч бир мүбаһисә вә разылашмамазлыг олмазды, вә ушаглар да өз гаршыларында «ваһид чәбһә» көрүрдүләр».

Ленинин атасы ушағы ерсиз тә'рифләмәнин әлейһинә имиш. Чүнки бу, ушагда өз вәзифәләринә гаршы лагейд мүнасибәт ярада биләрди.

О, мүвәффәгиййәт әлдә этмәнин бир вәзифә олдуғуну ушаға баша салмаға чалышырды.

Иля Николаевич ушагларын оюнунда иштирак эдир вә һәмишә сәлигәли олмағы онлардан тәләб эдәрди».

Бөйүк пролетар язычысы А. М. Горки өз ушагларынын, нәвәләринин аиләдә яхшы тәрбийә эдилмәсини тә'мин этдийи кими, эйни заманда кәнч нәслә яхшы вә дүзкүн тәрбийә верилмәсини бүтүн совет аиләләриндән тәләб эдирди. Алексей Максимович образлы бир шәкилдә демишдир ки, севмәйә галырса, тоюг да өз балаларыны севир. Әсл мәсәлә ушағы тәрбийә этмәйи бачармагдадыр, бу исә чидди вә мәс'улиййәтли дөвләт ишидир.

Бөйүк Азәрбайчан шаири Әләкбәр Сабир ушағын аилә тәрбийәсинә чох фикир вермишдир. О, ушагларынын тәрбийәсини позан, ушагларынын гейдинә галмаян ата-аналары өзүнә мәхсус бөйүк бир эһтирасла гамчылайыр. Мисал үчүн онун «Ата вә оғул» шерини алаг:

«Күчәдә туллан эй оғул! Сән'әтин олмур, олмасын!
«Сән'әтә, дәрсә, мәктәбә рәғбәтин олмур, олмасын!
. . . . ,
«Ахшам оланда чых чөлә, кәлмә сәбаһәтәк һәлә,
«Бөйлә сән эйлә бир белә, исмәтин олмур, олмасын!
Иффәтин олмур, олмасын!

Вә яхуд: «Билмәм нә көрүбдүр бизим оғлан охумагдан.
Вә яхуд: «Ай башы дашлы киши, динмә ушагдыр ушағым.

«Нә әдәб вахтыды, гой сөйсүн уфагдыр ушағым»

кими бир чох шеирләриндә Сабир ушағыны башлы-башына бурахан, онун охумасына мане олан, әдәбсизлийә һәвәсләндирән, заманәсинин көһнә фикирли аиләләрини усталыгла гамчылайыр.

Бундан башга о, ушагларынын тәрбийәсилә яхшы мәшғул олан образлар яратмышдыр. «Ушаг вә пул» шерини буна мисал көстәрмәк олар.

Юхарыдан бәри чәкдийимиз бу мисаллар аилә тәрбийәсинин бөйүк әһәмиййәтини көстәрән ән көзәл нүмунәләрдирләр.

III. СОЦИАЛИЗМ ГУРУЛУШУ АИЛӘ ИЛӘ МӘКТӘБ АРАСЫНДА ДҮЗКҮН ӘЛАГӘ ЯРАДЫР

Социализм гурулушу ушагларын аилә тәрбийәсинә вә мәктәблә аиләнин дүзкүн әлагәсинә даир ән көзәл нүмунәләр верир. Бу нүмунәләр тәк-тәк фактлар олмаяраг күтләви характер дашыйырлар.

Габагчыл совет аиләләри ушагларынын нә чүр охумасыны өйрәнмәк үчүн мәктәблә әлагә сахлайыр, мүәллимлә, директорла сөһбәт апарыр, ушағынын зәиф вә гүввәтли тәрәфләрини өйрәнир, мүәллимләрин мәсләһәтини алыр вә мәктәблә әлбир олараг ушағынын дүзкүн тәрбийәси уғрунда чалышыр. Бизим өлкәмиздә һәр күн мәктәбә кәлән, тәнәффүсләрдә нөвбәтчилик едән, шакирдләрин дәрнәкләринә көмәк көстәрән, тәһсил - тәрбийә характери дашыян темалар әтрафында сөһбәт вә лексиялар апаран ата-аналар чохдур.

Кениш совет ичтимаиййәти, бөйүк тәшкилатлар, фабрика-заводлар, совхоз, колхоз вә МТС-ләрдә кәнч нәслин коммунист тәрбийәси ишиндә мәктәбә конкрет көмәк етмәйә чалышырлар.

Лакин, биздә һәлә кери галмыш, ушагларынын тәрбийәсилә һеч дә марагланмаян вә бу ишдә өзүнү мәс'ул һесаб етмәйән аиләләр дә вардыр. Белә аиләләр, гайда үзрә, ушагларында нөгсан вә тәрбийәсизлик көрдүкләри заман өзләрини дейил, мүәллими мүгәссир етмәйә чалышырлар вә мәктәбә көмәк етмәк әвәзинә өзләрини мәктәбә гаршы гоймаға вә мәктәб тапшырыгларыны еринә етирмәмәйә чалышырлар.

Мәктәб аиләләрлә әлагә сахламаг, аиләләри өз әтрафына чәлб етмәк, аиләдән тәрбийә ишиндә истифадә етмәк үчүн мүәййән өлчү вә тәдбирләр сечмәлидир.

Мәктәб өзүнүн аилә илә ишини бир нечә формаларда апара биләр:

1. **Ата-аналары мәктәбә чағырмаг.** Бу ән ваҹиб бир әлагә формасыдыр. Анчаг бундан дүзкүн истифадә етмәк лазымдыр. Бә'зи мәктәбләр ата-аналары анчаг ушагда мәнфи һәрәкәтләр көрдүкләри заман чағырыр, синиф рәһбәри, директор ушагдан ата-аная шикайәт етмәйә башлайырлар, (бә'зән дә бу шикайәтләр ушағын өз янында олурса бу тамамилә сәһвдир). Ишә бу чүр янашан мүәллимләр, әввәлдә ата-ана гаршысында өз ачизликләрини көстәрирләр.

Дикәр тәрәфдән ата-ананын култур сәвиййәсиндән асылы олараг бу иш мүхтәлиф нәтичәләрлә гуртара биләр; әкәр ата-ананын култур сәвиййәси йүксәкдирсә вә тәрбийә ишләринин хүсусиййәти һаггында һазырлығы вардырса, о, мүәллимин «шикайәтинә» ушағынын бурахдығы нөгсанлары дүзәлтмәк вә дүзкүн педагожи өлчүләр тәтбиг етмәклә чаваб верир. Лакин педагожи ишләрлә таныш олмаян ата-аналар (чох тәәссүф ки, беләләри һәлә чохдур) ушағы һаггындакы шикайәти ешидир вә «онун өһдәсиндән мән өзүм кәләрәм» сөзләрилә чаваб верир. Белә ата-аналар ушаглара гаршы ағыр физики чәзалар тәтбиг едәрәк ушағын «өһдәсиндән» кәлирләр. Дөйүлмүш ушаг өз мәнфи һәрәкәтләрини атмамагла бәрабәр ону дөйдүрән мүәллимә дүшмән көзү илә бахыр.

Бә'зи башга ата-аналар исә ушаг һаггында мүәллимин шикайәтини ешидир, лакин разылашмаяраг мүәллимә э'тираз етмәйә вә ушагларыны мүдафиә еләмәйә чалышырлар. Мәнфи һәрәкәтләринин олмасына бахмаяраг, ата-анасынын ону һәмишә мүдафиә етмәйини көрән ушаг исә бу мүдафиәйә архаланараг нөгсанларыны азалтмаг әвәзинә, даһа да чохалдыр вә бә'зән ата-анасы илә дә мәктәби горхузмаға чалышыр.

Мүәллимин «шикайәти» йолу илә бағланан «әлагәнин» нәтичәси бундан артыг ола да билмәз. Она көрә дә ата-ананы мәктәбә чағыраркән шикайәт әвәзинә бу ашағыдакы үмуми мәсләһәтләри тәтбиг етмәк лазымдыр:

а) Ата-ананы анчаг ушағын пис һәрәкәтләрилә әлагәдар дейил, систематик сурәтдә мәктәбә чағырмаг лазымдыр. Ата-аная ушағын анчаг нөгсанлары һаггында дейил, эйни заманда онун мүвәффәгиййәтләри, мүсбәт чәһәтләри һаггында да демәк лазымдыр ки, бу, ушагларын мүсбәт чәһәтләрини мөһкәмләтмәк вә инкишаф етдирмәкдә бөйүк әһәмиййәтә маликдир.

б) Ата-аналарла сөһбәт индивидуал апарылмалы вә «шикайәт» характери дашымамалыдыр. Мүәллим ата-ананын янында ушаглары тәһгир едичи сөзләр ишләтмәмәлидир. Сәмимиййәтлә, ушагда мүшаһидә олунан нөгсанлары вә мүвәффәгиййәтләри көстәрмәли, о барәдә мәктәбин тәдбирләрини гейд етмәли, бу ишдә ата-аналарын әсас вәзифәләрини көстәрмәли вә лазыми педагожи мәсләһәтләр вермәлидир.

Мүәллим ушаға гаршы физики чәза тәтбиг едән аиләләрә бу өлчүнүн зәрәрини айдынлашдырмалыдыр.

2. **Ата-аналар йығынчағы.** Әлагәнин бу формасыны да дүзкүн тәшкил етмәк лазымдыр. Мәктәбдә ата-аналарын йы-

ғынчағы ики формада чағырылыр: ата-аналарын үмум мәктәб йығынчағы вә синифләр үзрә ата-аналарын йығынчағы. Биринчи, мәктәбин ата-аналар комитетинин яхындан иштиракилә мәктәб дирекциясы тәрәфиндән чағырылыр ки, бурада мәктәбә аид олан үмуми мәсәләләр мүзакирә олунур. Икинчи, синиф рәһбәрләри тәрәфиндән чағырылыр ки, бурада синифә мәхсус олан тәһсил-тәрбийә мәсәләләри мүзакирә олунур.

Ата-аналарын үмуми йығынчағына яхшы һазырлашмаг лазымдыр; йығынчағы илин әввәлиндә «информация верилишинә» илин ахырында «һагг-һесаб» кампаниясына чевирмәк олмаз.

Белә ичласларда мә'рузәләрин узун вә марагсыз олмасына йол верилмәмәлидир.

Бу ичласларда шакирдләрин тәрбийәләринә даир ата-аналары мараглândыран мә'рузәләр гоймалы, мүзакирә едиләчәк мәсәләләр һаггында ата-аналара әввәлчәдән хәбәр вермәли, бу йығынчаглары шакирдләрин мүвәффәгиййәтләрини көстәрән сәрки вә йығынчағын ахырында шакирдләрин чыхышы (декломация, гимнастика нөмрәләри вә с.) илә зәнкинләшдирмәли.

3. **Шакирдләрин евләринә кетмәк.** Шакирдин ев шәраити илә билавасытә таныш олмаг үчүн аиләйә кетмәк вә шакирдин евдә һазырлашмасы үчүн лазыми шәраит яратмаг режимини дүзәлтмәйә көмәк етмәк, ушағын тәрбийәсинә даир ата-ана илә даһа яхындан вә сәмими сөһбәт апармаг мүһүм тәдбирләрдән бирисидир. Әлавә етмәлийик ки, мүәллим нәинки кери галан вә интизамы позан әйни заманда габагчыл вә интизамлы шакирдләрин дә аиләсинә кетмәли вә бу мүсбәт һаллары мөһкәмләндирмәлидир.

4. **Мәктәби һамилийә көтүрмәк.** Бу, ени әлагә формасыдыр. Совет ичтимаиййәти, фабрикалар, заводлар вә с. мүәссисәләрин мәктәбләри һамилийә көтүрмәси вә бу мүәссисәләрдәки фәһлә вә интеллигенциянын гүввәсилә мәктәбин синифдән вә мәктәбдән харич ишләрини, шакирдләрин сағламлығыны вә с. низама салмаг үчүн конкрет ярдым едә биләр. Бу мүәссисәләр мәктәбә мадди ярдым да едә биләрләр. Бу иши тәшкил етмәк лазымдыр вә буну мәктәб тәшкил етмәлидир. Бундан башга бөйүк евләрин, шәһәрләрдә ев идарәләринин, жактларын янында ата-аналар комитети тәшкил едилир. Бу комитетләр һәман евдә яшаянларын мәктәб ишләринә көмәйини тәшкил едә биләрләр.

5. **Педагожи пропаганда.** Ата-аналар арасында педагожи пропаганданын вачиблийини вә ата-аналар үчүн лазыми популяр әдәбийят ярадылмасынын әһәмиййәтини ҮИК(б)П МК мәктәб һаггындаки 25/VIII—1932-чи ил тарихли гәрарында тәләб етмишдир. Чүнки педагожи пропаганданы тәшкил етмәдән ушағын аиләдә тәрбийәсини вә аиләнин мәктәбә ярдымыны низама салмаг чох чәтиндир.

Педпропаганда ата-аналары ушағын яш вә фәрди хүсусиййәтләри илә, совет мәктәбинин гаршысындаки тәһсил-тәрбийә вәзифәләрилә, мәктәбин иш мәзмуну, режими вә дахили иш гайдалары илә, ушағын тәрбийәсиндә аиләнин дөвләт гаршысындаки мәс'улиййәти, ушағын тәрбийәсиндә аиләнин бөйүк ролу илә вә нәһайәт ушағын аиләдә тәрбийә едилмәсинин мәзмун, форма вә методлары илә таныш етмәлидир.

Мәктәб вә халг маариф органлары педпропаганданы ашағыдаки йолларла апармалыдырлар:

а) мәктәб нәздиндә ата-аналар үчүн консултациялар тәшкил едилмәли;

б) ата-аналара тә'лим - тәрбийә ишләрини вә ушагларын хүсусиййәтини өйрәдән әдәбийят көстәрилмәли;

в) ата-аналар үчүн хүсуси лекториялар тәшкил едилмәли;

г) педпропаганданы кенишләндирмәк мәгсәдилә ата-аналар университетләри тәшкил едилмәлидир.

Мүәллимин ата-аналарла фәрди сөһбәтиндән вә ата-аналар йығынчағындан педпропаганда үчүн кениш истифадә едилмәлидир.

IV. АИЛӘНИН МӘКТӘБӘ КӨМӘЙИ

Мүхтәлиф шәкилләрдә апарылан педпропаганда ата-аналарын мәктәбә практики көмәйини тә'мин етмәлидир.

Аиләнин мәктәбә көмәйи нәдән ибарәт олмалыдыр?

1. Аилә, ушағын вахтында мәктәбә кетмәсини тә'мин етмәлидир. Бу мәгсәдлә аилә дәрс чәдвәлини яхшы билмәли вә ушағы һәман чәдвәл үзрә мәктәбә көндәрмәлидир.

Аилә ушағын мәктәбә истираһәт едәрәк сәлигә илә, кейинмиш вә тәмиз кәлмәсини, чәдвәл үзрә кечиләси дәрсләрә лазым олан китаб, дәфтәр вә башга тә'лим шейләрилә кәлмәсини тә'мин етмәлидир.

2. Аилә, ушағын евдә дәрсини һазырламасы үчүн сакит шәраит яратмалыдыр. Бунун үчүн дә аилә ушағы лазыми тә'лим васитәләри (дәрслик, дәфтәр, атлас вә г.) илә тә'мин ет-

мәли, евдә ушаг үчүн хүсуси кушә айырмалы вә буну ушағын боюна көрә олан стол вә стулла тәчһиз етмәлидир.

Ушаг дәрс охуян заман евдә—аиләдә сакитлик яранмасына чалышмалыдыр.

Ушаг дәрс охуян заман евдә—аиләдә сакитлик ярарыгларынын еринә етирилмәсини йохламалы, контрол етмәли вә лазым кәлдийи ердә онлара көмәк етмәлидир.

Ата-аналар һәр күн ушагларын күндәликләринә бахмалы вә тапшырыгларыны еринә етирмәләрини йохламалыдырлар.

3. Ата-ана мәктәблә яхындан әлагә бағламалы вә онунла әлбир олмалыдыр.

Ата-ана систематик олараг һеч олмазса һәфтәдә, 10 күндә бир дәфә мүәллимләрлә, синиф рәһбәри илә көрүшмәли, өз ушағынын мүвәффәгиййәт вә нөгсанларыны өйрәнмәли вә буна уйғун да һәрәкәт етмәлидир. Ата-ананын директор, пионер дәстә рәһбәри, шакирдләр комитети, комсомол тәшкилаты илә дә көрүшмәси, онларын педагожи мәсләһәтләрини алмасы вә еринә етирмәси ушағын тәрбийәсинә чох мүсбәт тә'сир едә биләр. Аилә ушағын ишләриндә чәтинликләр көрүнчә тез мүәллим вә я синиф рәһбәри илә көрүшмәли вә онун мәсләһәтини истәмәлидир.

4. Ата-ана мүмкүн гәдәр мәктәбин үмуми ишләриндә иштирак етмәлидир. Габагчыл совет аиләләри бу барәдә яхшы иш нүмунәләри көстәрирләр. Онлар мәктәбин бүтүн тәһсил-тәрбийә ишләринин ирәли кетмәси үчүн мәктәбә ярдым едирләр. Мәктәбдә нөвбәтчи олмаг, мәктәбин әлагәдар дәрнәйинә рәһбәрлик етмәк, аталар комитетиндә чалышмаг, синифдән харич ишләрә көмәк вермәк вә с. ата-аналарын мәктәбдәки ишинин мәзмунуну тәшкил едә биләр.

V. УШАҒЫН АИЛӘДӘ ТӘРБИЙӘСИ

Совет аиләсинин дөвләт гаршысындакы шәрәфли вәзифәләриндән бириси дә, өз ушагларыны дүзкүн тәрбийә етмәсидир. Аиләнин бу вәзифәси дөвләтин ганунлар кодексиндә дә көстәрилмишдир. Һәр бир аилә билмәлидир ки, ушағын тәрбийәси мәс'улиййәтини ялныз мәктәб дейил, һәм дә аилә дашыйыр. Тәһсил-тәрбийә ишләри мәктәбдә һәр нә гәдәр яхшы гурулса да, шакирдин тәрбийәсилә аилә мәшғул олмадан истәнилән нәтичәни алмаг олмаз. Ушағын тәрбийәсиндә мәктәбин һәлл едичи ролуну унутмамагла бирликдә аиләнин дә бөйүк ролуну инкар етмәк олмаз.

Аиләдә ушағын тәрбийәсинин мүндәрәчә вә формасы әсас е'тибарилә нәдән ибарәт олмалыдыр?

Аилә ушағын евдә режимини мүәййән етмәлидир. Режимин тәрбийә ишиндә бөйүк әһәмиййәти вардыр. Режим—ушағын организминә, иш көрмәк имканына уйғун олараг онун мәшғәлә вә истираһәт вахтларынын дүзкүн бөлүнмәсидир.

Ушағын аиләдәки режими мәктәб режими илә разылашдырылмалыдыр. Лакин ушағын бүтүн вахтыны чидди режим алтында сахламаг да доғру дейил; режимин әсас тәләбләрини еринә етирмәк лазымдыр. Истираһәт күнләринин режимини ушаг өзү мүәййән етсә даһа яхшы олар.

Ушағын режиминә әсас е'тибарилә бунлар дахил олмалыдыр:

Ушаг вахтында дурмалы, йүнкүл гимнастика етмәли, туалетини дүзәлтмәли, вахтында емәйини емәли, һәр күн мүәййән гәдәр тәмиз һавада олмалы, мәктәбә вахтында кетмәли, һәр күн әввәлчә дәрсләрини өйрәнмәли, сонра оюнла, сәрбәст оху вә башга ишлә мәшғул олмалыдыр.

Ушаг евдә дә мәктәбдәки кими һәр 45 дәгигәлик ишдән сонра 10—15 дәгигә тәнәффүс етмәлидир. Ушаг вахтында ятмалы, кифайәт гәдәр истираһәт етмәлидир.

Аилә ушағы коммунистчәсинә тәрбийә етмәлидир. Бир чох аиләләр ушағын евдә анчаг физики тәрбийәсинә (емәк, киймәк вә с.) мәшғул олурлар. Бу яхшыдыр, лакин кифайәт дейил. Ата-аналар мәктәбин тәрбийә ишләринә көмәк етмәк мәгсәдилә ушағын әгли инкишафы, әхлаги вә естетик тәрбийәси илә дә мәшғул олмалыдырлар. Аилә ушаға һансы сифәтләри ашыламалыдыр?

Тә'лимә гаршы севки тәрбийә етмәк. Ата-ана ушағын ев тапшырыгларилә таныш олмалы, бу тапшырыгларын еринә етирилмәсини контрол етмәли вә лазым көрүлән ердә шакирдә көмәк тәшкил етмәлидир. Ата-ана ушағын тә'лими өзү үчүн әсас вәзифә һесаб етмәсинә чалышмалыдыр. Она көрә дә ушағын ев ишләри сырасында онун дәрс тапшырыгларыны һазырламасына мәркәзи ер вермәли вә бу иши таһрик етмәлидир.

Ушаглара китабы севдирмәли. Китаб, гәзет вә журнал охумаг ушағын әгли инкишафыны вә үмуми һазырлығыны артырыр. Ушаг һәлә мәктәбә кетмәздән китабла чох марагланыр; китабы охумаға башладыгдан сонра исә буну севимли мәшғәләләриндән бири һесаб едир.

А. М. Горки демишдир ки, ушаг һәятдан тә'сир алдығы кими китабдан да алыр. Она көрә дә ата-аналар ушағын синифдән харич оху ишини низама салмаг үчүн мүәллимлә мәсләһәтләшмәли вә мәсләһәт көрүлән әдәбиййаты(китаб, гәзет вә

журнал) охумасына наил олмалыдырлар. Аиләдә бә'зән ушағы охучу ролунда истифадә этмәк (ушаг охуюр, аилә үзвләри исә гулаг асырлар) чох яхшы нәтичә верир. Охунмуш китабын мәзмунуну бирликдә мүзакирә этмәк дә мүсбәт һесаб эдилмәлидир.

Әмәйи ушаға севдирмәли. Ушаға кичикликдән башлаярағ әмәйә гаршы коммунист мүнасибәти бәсләмәйи өйрәтмәк лазымдыр.

Ушағын әсас әмәйи тә'лимдир; лакин ушаг аиләдә өзүнә вә бүтүн аиләйә аид олан уйғун вә садә ишләр дә апармалыдыр. Мәсәлән: ерини йығышдырмаг, өз столуну низама салмаг, костюмуну тәмизләмәк, аяггабысыны силмәк вә йығышдырмаг, емәк биширмәк, продукт алмаг кими бир чох башга ишләрдә бөйүкләрә көмәк этмәк ушаға тапшырылмалыдыр. Анчаг бу ишдә ушаглары һәддән артыг йүкләмәк дә олмаз. Аиләдә ушаға верилән белә вәзифәләр мәктәб тапшырыгларынын еринә етирилмәсинә мане олмамалыдыр. Бу ишләрин дә көрүлмәсиндә мүәййән сәлигәлилийә фикир верилмәлидир.

Бу иш ушағы әмәйә өйрәтдийи кими әмийи дә она севдирир.

Ушағын әмәк коллективи үчүн һазырланмасыны нәзәрдә тутсаг бу ишин нә гәдәр мүһүмм олмасыны баша дүшмәк олар. Ата-ананын өз стахановчу, зәрбәчи вә актив иши һаггында аиләдә апардыглары сөһбәтләр, әмәйи ушаглара севдирмәк үчүн чох яхшы тә'сир эдә биләр.

Ушағын сияси тәрбийәсинә чидди диггәт верилмәлидир. Ушағын сияси тәрбийәсини анчаг мәктәбин иши һесаб этмәк янлышдыр. Һәр бир совет аиләси социализм вәтәнимизин һәятилә марагланыр, өлкәмизин •бейнәлхалг вәзиййәтини яхындан өйрәнмәйә чалышыр вә аилә үзвләри бу барәдә чох сөһбәтләр апарырлар. Ушаглар белә сөһбәтләри—хүсусилә өлкәмизин мүдафиәсинә,—Герман фашизми әлейһинә апардығымыз вәтән азадлығы мүһарибәсинә, Гызыл Ордунун, совет гәһрәманларынын шүчаәтинә аид олан сөһбәтләри чох марагла динләйирләр. Белә сияси мәсәләләр һаггында ушагларла сөһбәт апармаг вә онларын суалларына уйғун чаваблар вермәк лазымдыр. Гәзет вә журналларда охунан мараглы мәсәләләр һаггында ушагла сөһбәт этмәк, аиләдә революцион байрамларын кечирилмәсини тәшкил этмәк, ушаглара вәтәнимизи севдирмәк, дөвләтә, партияя, бөйүк Сталинә вә онун силаһдашларына, өлкәмизин адлы - санлы адамларына мәһәббәт тәрбийә этмәк аиләдәки сияси тәрбийәнин әсасыны тәшкил этмәлидир.

Ушағы дини ән'әнәләр галығынын мәнфи тә'сириндән горумаг лазымдыр. Култур сәвиййәси йүксәк олан бә'зи аиләләрдә белә, дини ән'әнәләрин галығы мүәййән ер тутур. Гочаларын ширин сөһбәтинә уян ушаглар һисс олунмадан дини ән'әнәләрин тә'сири алтына дүшә билирләр. Гочалар чох заман зәрәрини баша дүшмәдән, ушаглара аллаһа, пейғәмбәрә анд ичмәк өйрәдир, онлара «мө'чүзәләр»дән данышыр вә олмаян шейләр (сүпүркә саггал, дамдабача, чин, шейтан вә с.) илә горхудурлар.

Ата-аналар ушағы бу чүр мәнфи тә'сирләрдән горумалыдыр.

Ушагда мөһкәм ирадә тәрбийә этмәк лазымдыр. Бунун үчүн һәр шейдән әввәл ушағын, она верилмиш тапшырыглары вахтында вә йүксәк кейфиййәтлә еринә етирмәсинә чидди диггәт вермәк лазымдыр. Ушаглар бә'зән тапшырығы тамамламаярағ ону ярымчыг гоюб ойнамаға вә я башга бир ишә кечмәйә вә яхуд чәтинлийә раст кәлдикләри заман руһдан дүшәрәк иши атмаға мейл эдирләр ки, бу да онларын ирадәләрини зәифләдир. Ушағын көтүрдүйү иши баша чатдырмасына, раст кәлдийи чәтинликләри арадан галдырмасына, өз күчүнә инанмасына вә ишдә мүәййән әзиййәт чәкмәйи севмәсинә чалышмаг лазымдыр.

Ушағын эстетик тәрбийәсинә диггәт верилмәлидир. Ашағы яшлы ушаглары ата-ана өзү илә театр вә киноя апармалы, орта вә юхары яшлы ушагларын исә мүәййән вахтларда кино вә театра кетмәләрини тә'мин этмәлидир. Ушаглар мусиги эшитмәк, нәғмә, маһны охумаг, шәкил чәкмәклә чох марагланырлар, бунун үчүн аиләдә лазыми шәраит ярадылмалыдыр.

Ушағын физики тәрбийәсинә чидди диггәт етирилмәлидир. Аилә ушағын сәһәр тездән гимнастика этмәсини, күндә ән азы 3 саата гәдәр ачыг һавада олмасыны, мейданчаларда марагландығы һәрәкәт вә спорт оюнлары ойнамасыны, өзүнү тәмиз сахламасыны, вахтында емәк емәсини, лазыми гәдәр ятмасыны, ичтимаи вә шәхси гигиена тәләбләринә рәайәт этмәсини тә'мин этмәлидир. Бүтүн бунлар ушағын эв режиминдә дә нәзәрдә тутулмалыдыр.

Көстәрилән сифәтләри тәрбийә этмәк үчүн ата-аналар яхшы нүмунәләрдән истифадә этмәлидирләр. Она көрә дә онларын янында һеч бир мәнфи һәрәкәтә йол вермәйәрәк, ушаглары һәмишә мүсбәт, яхшы нүмунәләрлә әһатә этмәк лазымдыр.

Ата-ана вә бүтүн аилә үзвләри арасында бирлик олмалыдыр. Әкәр ата-ана вә бүтүн аилә үзвләри меһрибан долансалар, ушаг һаггында онларын арасында «ваһид чәбһә» йә'ни тә'сир бирлийи олса, бу вәзиййәт ушағын тәрбийәсинә чох яхшы тә'сир бағышлая биләр. Она көрә дә, ата-ана ушаг һаггындаки бүтүн тәдбирләрини бир-бирилә разылашдырмалы, мәсләһәтләшмәли вә сонра ишә кечирмәлидирләр.

Аиләдә ушағы һәддән артыг «әзизләмәк», «әркөйүн бөйүтмәк» зиянлы олдуғу кими, ушағы чох сыхынты алтында сахламаг да доғру һесаб олуна билмәз. Әкәр аиләдә ушаг ерли-ерсиз истәдийинә наил олурса, онун һәр бир мә'налы-мә'насыз тәләбинә әмәл олунурса, әкәр аиләдә ушаға гаршы «хатырына дәймә» принципи тәтбиг олунурса ушагда эгоизм вә ирадә зәифлийи кими хасиййәтләр ярана биләр.

Ушағы һәддән артыг сыхынты алтында сахламаг, онун шәхси ярадычылығына, сәрбәст мәшғәләсинә имкан вермәмәк, онун истәдикләрилә гәти һесаблашмамаг вә с. ушағы пассив, тәшәббүссүз вә ачиз етишдирәр.

Ушағы һәддән артыг ерсиз тә'рифләмәк, она ерсиз бахшышлар вермәк дә мәнфи тә'сир эдәр. Белә ки, ерсиз тә'рифләнән ушагларда даһа яхшы иш нүмунәси үчүн стимул галмыр. Тә'лим-тәрбийә ишиндә йүксәк мүвәффәгиййәтләр әлдә этмәйин бир вәзифә олдуғуну ушаға һисс этдирмәк лазымдыр.

Ушаға гаршы олан һәрәкәтләрдә ардычыл олмаг, ушаға ерсиз, мә'насыз тәләбләр вермәмәк, верилмиш тәләбләрин исә еринә етирилмәсинә чалышмаг лазымдыр. Беләдә ушаға ерсиз вә мүмкүн олмаян вә'дләр вермәк дә дүзкүн дейилдир. Әкәр ушаға бир шей вә'д эдилирсә, ону тә'мин этмәк лазымдыр.

Аилә ушағынын коллективлә олан мүнасибәтләринә диггәт етирмәлидир. Бә'зи ата-аналар ушагларыны коллективдән айры сахламаға чалышырлар. Һәтта бә'зиләри ушагларыны мәктәбә өзләри апарыр вә дәрсдән сонра өзләри илә дә кери гайтарырлар. Сағлам коллективин ушаг үзәриндә мүсбәт тә'сири чох бөйүкдүр. Она көрә дә ушағы коллективдән узаглашдырмаг доғру дейил, лакин ушағын коллективинә, онун йолдаш вә достларына диггәт вермәк лазымдыр, чүнки яхшы дост вә йолдаш мүсбәт тә'сир бағышлайыр. Ушағын сечдийи дост вә йолдаш мәнфи давранышлыдырса ушағы онлардан айырмаг лазымдыр.

Ушагларда белә коллектив үзвләринә, дост вә йолдашлара гаршы һөрмәт, гаршылыглы көмәк һисси оядылмалыдыр.

Ата-ана ушаг янында өз авторитетини сахламалы (ушагларынын янында авторитети олмаян ата-ананын тәрбийәви тә'сири чох аз олур вә я һеч олмур). Мәктәб вә мүәллимин авторитетини дә йүксәлтмәйә чалышмалыдыр. Ушағын янында мүәллими һөрмәтдән салан һеч бир данышыға йол вермәк олмаз.

Ушағы дөймәйин сон дәрәчә зәрәрли олмасыны вә она бош-бошуна өйүд вермәйин мәнфәәтли олмадығыны аилә билмәлидир.

Дөймәк ушағын мәнлийини гырыр, ону әсәбиләшдирир, горхаг, чәсарәтсиз вә икиүзлү эдир.

Ата-ана ушаға «сән нә вахт ганачаглы адам олачагсан», «адам әдәбли олар» кими үмуми, мүчәррәд мәфһумларла «өйүд вермәк» әвәзинә, она мәнфи давранышынын зәрәрини вә мүсбәт һәрәкәтләринин әһәмиййәтини айдынлашдырмалыдыр.

Ушаға пул бағышламаг, тәләбиндән артыг она «чиб хәрчлийи» вермәк мәсләһәт дейил. Кичик яшлы ушаглара верилән пулун һарая вә нә үчүн хәрчләнмәси ата-аная ахыра гәдәр бәлли олмалыдыр.

Бу педагожи тәләбләри көзләйән аилә мәктәбин коммунист тәрбийәси ишиндә она бөйүк көмәк этмиш олар вә мәктәб бу педагожи өлчүләри, аиләнин вәзифәләрини ата-аналар ичәрисиндә айдынлашдырмалыдыр.

XII ФӘСЛ

СОВЕТ МӘКТӘБИ МҮӘЛЛИМИ

Партия вә һөкумәт совет мәктәби мүәллиминә ән мәс'ул вә мүһүмм бир вәзифә тапшырмышдыр: о, совет кәнчләриндән коммунизм гуручулары тәрбийә этмәлидир. Бундан әлавә совет мәктәби мүәллими өзүнү дар мүәллимлик фәалиййәти чәрчивәсилә мәһдудлашдырмаяраг ири яшлы әһали арасында кениш култур-маариф ишләрини апармаг вә коммунизми пропаганда этмәк кими мәс'ул вә фәхри бир иш апармалыдыр.

Йолдаш Ленин көстәрмишдир ки, партия илә, онун идеялары илә руһланан, күтләни коммунизм идеялары илә марагландырмағы бачаран, онлары коммунизм уғрунда мүбаризә ишинә чәлб эдә билән мүәллимләр яратмаг лазымдыр.

«Мүәллим ордусу өз гаршысында гигант маариф вәзифәләри гоймалы вә һәр шейдән әввәл социализм маарифинин баш ордусу олмалыдыр».*)

*) Ленин, әсәрләри, чилд XXIII, сәһ. 66.

Хүсусилә инди—социализмдән коммунизмә кечид дөврүндә мүәллимләр үзәринә чох бөйүк вәзифәләр дүшүр. Болшевик партиясы революциядан әввәл мүәллимләри чар мүтләгиййәти әлейһинә мүбаризәйә, социал-дамократларын гырмызы байрағы алтында пролетар диктатурасынын гәләбәси уғрунда мүбаризәйә чағырырды. Русиянын габагчыл мүәллимләри вә хүсусилә халг мүәллимләри чар мүтләгиййәти әлейһинә апарылан сияси мүбаризәдә актив иштирак этмишләр. 1911-чи илдә 3-чү дөвләт думасында ибтидаи мәктәбин гануну проекти мүзакирә олундуғу заман халг мүәллимләринин революционлуғуну көстәрән белә бир мисал көстәрилмишдир ки, 1905-чи ил революциясы дөврүндә 23000 мүәллим мәс'улиййәтә чәлб эдилмишди. Бунларын арасында минләрлә сүркүн эдилмиш вә өлүм чәзасына мәһкум эдилмишләр вар иди.

Йолдаш Ленин «Халг маариф министрлийи сиясәти мәсәләләринә даир» мәгаләсиндә Русиянын реакция илләриндәки мүәллимләринин ағыр вәзиййәтини көстәрәрәк язырды ки:

«Халг мүәллимләринә мааშы вермәкдән сөһбәт кедәндә Русия йохсулдур. Онлара мискин гурушлар верирләр. Халг мүәллимләри гыздырылмамыш вә демәк олар ки, адам яшая билмәйән дахмаларда ачлыг чәкир вә донурлар. Халг мүәллимләри, кәндлинин гышда дахмая салдығы мал-гара илә бирликдә яшайырлар. Һәлә мүдириййәт тәрәфиндән олан саташмалар вә тә'гибләр бир яна галсын халг мүәллимини һәр һансы урядник, һәр һансы бир кәнд гараулчусу, көнүллү охранник вә часус да аяглайыр...».*)

Йолдаш Ленин халг маариф министирлийинин, октябрист чиновники, мүлкәдар нүмайәндәси, III вә IV думаларын үзвү олан Клюжевин сөйләдийи бир факты кәтирир.

«1906—1910-чу илләр арасындакы беш ил әрзиндә Казан округунда 21 орта мәктәб вә халг мәктәби директорлары, 32 халг мәктәб инспектору, 1054 шәһәр мәктәби мүәллими вәзифәдән чыхарылмыш, 870 нәфәрин ерләри дәйишдирилмиш. Фикирләшин! Бизим мүәллим нечә сакит ята билэр. Астраханда ятаркән сабаһ көзләнилмәдән Вяткада олмаячағына инана билмир. Довшан кими говулмуш мүәллимин бу психи вәзиййәтини нәзәрә алын».**)

Йолдаш Ленин буна әсасланараг дума үзвләринә мүрачиәтлә дейир:

---

*) Ленин, әсәрләри, чилд XVI, сәһ. 412.
**) Енә дә орада, сәһ. 416.

«Бәли, рус халг мүәллимләри довшан кими говулмушлар. Бәли, һөкумәт Русиянын мүәллимләринин онда доггузу үчүн маариф йолуну һасарламышдыр».

Ленин вә Сталин чар Русиясындакы халг мүәллимләрини пролетариатын революцион һәрәкәтиндә актив иштирак эдән бир гүввә кими гиймәтләндирирләрди. Революциядан сонра коммунист партиясы вә Совет һөкумәти халг мүәллимләрини тарихдә мисли көрүнмәмиш бир гайғы илә әһатә этди.

Харичи интервенция вә вәтәндаш мүһарибәси илләриндә партия, мүәллимләри дөврүн ичтимаи вә сияси мәсәләләри илә таныш этмәк, пролетар революциясынын зәрурилийини онлара изаһ этмәк, бүтүн мүәллимләр күтләсини социализм уғрунда мүбаризәйә, көһнә ән'әнәләри арадан галдырмаға чәлб этмәк, әләчә дә мүәллимләр арасындакы контрреволюционерләри вә социализм дүшмәнләринин говмаг мәгсәдини тә'гиб эдирди.

Йолдаш Ленин дейир: «Демәк лазымдыр ки, йүз минләрлә мүәллимләр—ниш ирәли апарачаг фикирләри оядачаг, индийә кими күтләләр арасында олан мовһуматла мүбаризә эдәчәк бир аппаратдыр».*)

Мүәллимләрин гаршысында ени мәктәб яратмаг кими мәс'ул бир вәзифә дурурду.

Партия вә Совет һөкумәти халг мүәллимләри үзәринә белә мүһүмм вәзифәләр гоймагла бәрабәр онларын мадди-һүгуг вәзиййәтини яхшылашдырмағы да партия вә һөкумәтин күндәлик мәсәләләриндән бириси һесаб эдирди.

«Халг мүәллими биздә elә йүксәкликдә гоюлмалыдыр ки, белә йүксәкликдә һеч бир вахт дурмамыш, дурмайыр вә буржуа чәмиййәтиндә дура да билмәз».**)

Йолдаш Ленин, мәктәбин тә'лим-тәрбийә ишләриндә, дәрс кейфиййәтинин йүксәлдилмәсиндә, дәрсин, идея вә истигамәтинин дүзкүнлүйүндә мүәллимин әсас рол ойнадығыны көстәрмишдир. Ленин Капри адасы партия мәктәби тәләбәләринә яздығы мәктубунда көстәрирди ки:

«Һәр бир мәктәбдә ән мүһүмм мәсәлә лекцияларын мәфкурәви вә сияси истигамәтидир. Бу истигамәт нә илә муәййән эдилир? Бүтөвлүйү вә мүстәсна олараг лекторлар тәркиби илә. Йолдашлар! Сиз чох яхшы билирсиниз ки, һәр һансы «контрол», һәр һансы «рәһбәрлик», һәр һансы «прог-

---

*) Ленин, әсәрләри, чилд XXV, сәһ. 453.
**) Ленин, әсәрләри, чилд XXVII, сәһ. 389.

раммалар», «низамнамәләр» вә г. лекторлар тәркибинә нисбәтән бош сөздүр».*)

Ленин вә Сталин халг мүәллимләрини буржуа истинадкаһындан, Совет һөкумәтинин даяғына чевирмәйи, онлары коммунист партиясы вә Совет һөкумәти сиясәтинин пропагандистләринә чәвирмәйи тәләб эдирләрди.

Сталин йолдаш 1925-чи илдә биринчи Үмумиттифаг мүәллимләр гурултайына көндәрмиш олдуғу тәбрикиндә көстәрир ки:

«Халг мүәллимләри фалангасы социализм әсасында енн һәят гуран бизим өлкәнин бөйүк зәһмәткешләр ордусунун ән мүһүм һиссәләриндән бирини тәшкил эдир».

Өлкәмиздә социалист сәнаеләшдирилмәси вә кәнд тәсәррүфатынын коллективләшдирилмәси уғрунда апарылан мүбаризә дөврүндә мүәллимләр етишән нәслин коммунист тәрбийәси, савадсызлығын ләғви вә култур революциянын башга саһәләриндә чидди сурәтдә чалышмышлар.

1931-чи илдә ҮИК(б)П МК-нын мәктәб һаггындакы тарихи гәрары мүәллимләрин гаршысында «мәктәбин әсас нөгсаныны» арадан галдырмаг вә коммунист тәрбийәси ишләрини яхшылашдырмаг уғрунда мүбаризә кими мүһүмм бир вәзифә гойду. Совет мүәллимләри партия вә һөкумәтин бу тәләбләрини бөйүк руһ йүксәклийи илә еринә етирди вә етирмәкдәдир.

Бөйүк Октябр социалист революциясындан сонра мүәллимләрин әмәк һаггы систематик олараг артмыш вә артмагдадыр. Совет мүәллимләри, Сталин Конституциясы әсасында, өлкәмизин там бәрабәр һүгуглу вәтәндашларыдырлар. Республикаларын Баш Советинә вә ССРИ Баш Советинә сечилән чохлу мигдарда депутат мүәллимләр вә Совет һөкумәтинин фәрманы илә 4.000-дән артыг халг мүәллимләринин ССРИ орденләри илә тәлтиф эдилмәси бунун мисалларыдыр. Мүәллимләрин мадди вәзиййәтләринин яхшылашдырылмасы барәдә Сталин гайғысынын нүмунәләриндән бириси дә ҮИК(б)П МК-нын вә ХКС-нын 9/IV—36-чы ил мүәллимләрин әмәк һаггыны артырмаг һагдакы гәрарыдыр. Бу гәрара көрә мүәллимләрин әмәк һаггы I—IV синиф мүәллимләри үчүн 104%, V—VII синиф мүәллимләри үчүн 99,1%, VIII—X синиф мүәллимләри үчүн исә 136,1% артмышдыр.

*) Ленин, әсәрләри, чилд XIV, сәһ. 118—119.

МК вә ХКС-нын 10/IV—36-чы ил тарихли гәрарына әсасән мүәллимләрә өмүрлүк адларын верилмәси, мүәллимләрин тә'йини, харич эдилмәси вә дәйишдирилмәси барәдә ваһид системанын яранмасы да мүәллимин вәзиййәтини яхшылашдыран документдир.

XVIII Партия гурултайынын гәрарларындан сонра совет мүәллимләринин сияси вә ичтимаи ролу даһа да артмышдыр. Социализмдән коммунизмә кечмәк, фәһлә синфинин култур-техники сәвиййәсини инженер-техникләрин култур сәвиййәсинә гәдәр галдырмаг, ССРИ зәһмәткешләринин шүурунда капитализм галыгларыны мәһв этмәк ишиндә совет мүәллими габагчыл рол ойнамалыдыр. Совет мүәллими мәктәбин тә'лим-тәрбийә ишинин кейфиййәтини даһа да йүксәлтмәлидир.

Мәктәбдә апарылан тә'лим-тәрбийә ишләринин кейфиййәти тамамилә мүәллимләрдән асылыдыр. Шакирдләрин билик кейфиййәти, онларын дүнякөрүшү вә эхлаглары мүәллимләрин үмуми һазырлығынын сәвиййәсиндән чох асылыдыр.

Совет мүәллими Совет һөкумәтинин мaариф сиясәтини һәята кечирир, кәнч нәслә коммунист тәрбийәси, тәһсил вә тә'лим верир. Совет мүәллими бу ашағыдакы вәзифәләри еринә етирир:

1. Шакирдләри дөвләт программасы вә дәрсликләрдә көстәрилмиш вә мүәййәнләшдирилмиш биликләр системасы илә силаһландырыр.

2. Үмуми тәһсил биликләри әсасында ушагларда диалектик материализм дүнякөрүшү ярадыр, онлары коммунист моралы әсаслары үзәриндә тәрбийәләндирир, болшевик ирадәси вә болшевик характери сифәтләрини ашылайыр, зеһни әмәк вә култур-ичтимаи давранyш вәрдишләри верир.

Совет мүәллими өз предмети үзрә лазым олан синифдән вә мәктәбдән харич иш тәшкил эдир. Мәктәбин ушаг тәшкилатларына көмәк эдир, тә'лим-тәрбийә ишини даһа да яхшылашдырмаг үчүн аилә илә лазыми иш апарыр.

3. Совет мүәллими ичтимаи ишчидир; о, халг күтләсинә, бүтүн ичтимаи ерләрдә, партиянын, Совет һөкумәтинин сиясәтинин әсасларыны, ени яшайыш гайдасыны изаһ эдир, ата-аналара коммунист тәрбийәсинин әсасларыны өйрәдир, көһнә яшайыш гайдалары илә мүбаризә апарыр.

СОВЕТ МӘКТӘБИ МҮӘЛЛИМЛӘРИНИН ӘСАС СИФӘТЛӘРИ

Ушагларын коммунист тәрбийә-тә'лими кими мүһүмм вә мәс'улиййәтли вәзифәни еринә етирән совет мүәллими әсас олараг бу кейфиййәтләрә вә сифәтләрә малик олмалыдырлар:

1. Маркс—Ленин дүнякөрүшүнә малик олмаг. Йолдаш Ленин 1920-чи илдә Үмумрусия сияси маарифчиләр мүшавирәсиндәки нитгиндә көстәрмишди ки:

«Инди биз, партия илә, онун идеялары илә сыхы сурәтдә бағлы олан, онун руһу илә руһланмыш, фәһлә күтләсини өз тәрәфинә чәкән, онлары коммунизм илә руһландыран, коммунистләрин этдикләри илә онлары мараглaндыран ени педагожи мүәллимләр һей'әти ордусуну тәрбийә этмәлийик».*) Совет мүәллими халг арасындан чыхмышдыр, онун бүтүн интересләри, арзу вә мейлләри зәһмәткешләрин мәнафеи илә сыхы сурәтдә бағлыдыр. Мүәллимләр коммунист партиясынын, Ленинин—Сталинин ишинә, фәһлә синфинин идеалларына садиг, коммунизмин гәләбәсинә инанан вә бу иш үчүн һәр чүр фәдакарлыға һазыр олан идеялы, принципиал болшевик олмалыдырлар. Мүәллим, өз йүксәк морал сифәтләрилә сечилмәли, шакирдләр вә әһали арасында йүксәк авторитетә малик олмалыдыр.

Совет мүәллими она тапшырылмыш коммунист тәрбийәси вә тә'лими кими мәс'улиййәтли вәзифәни еринә етирмәк үчүн бүтүн гүввәси илә чалышмалы, бу ишә өзүнүн хүсуси иши кими бахмалы, өз идея-сияси сәвиййәсинин йүксәлмәси, болшевизмә саһиб олмасы үзәриндә систематик олараг чалышмалыдыр.

Мүәллим Маркс—Ленин дүнякөрүшүнә малик олмаг, ушаглара верәчәйи коммунист тәрбийәси ишләрини даһа яхшылашдырмаг үчүн—партиямызын тарихини, Маркс, Энгелс, Ленин, Сталинин әсәрләрини охумалы, Маркс—Ленин теориясыны мәнимсәмәлидир.

XVIII Партия гурултайында Сталин йолдаш демишдир:

«Бир аксиома кими гәбул этмәк лазымдыр ки, дөвләт вә партия ишинин һәр бир саһәсиндәки ишчиләрин сияси сәвиййәси вә марксизм-ленинизм шүуру нә гәдәр йүксәк оларса, ишин өзү бир о гәдәр эффектли олар вә әксинә,— ишчиләрин сияси сәвиййәси вә марксизм-ленинизм шүуру нә гәдәр ашағы оларса, ишдә позғунлуг вә мүвәффәгиййәтсизликләр олачағы бир о гәдәр йәгиндир, ишчиләрин өзләринин дәйәрдән дүшәчәкләри вә хырдача ишбазлара чевриләчәкләри бир о гәдәр йәгиндир, онларын позулачаглары бир о гәдәр йәгиндир».*)

*) Ленин, әсәрләри, чилд XXV, сәһ. 452.

Сталин йолдашын бу сөзләринин хүсусән мүәллимләр үчүн бөйүк әһәмиййәти вардыр. Мүәллимин сияси һазырлығынын сәвиййәси онун иш кейфиййәтини тә'йин эдир.

2. Мүәллимин һәртәрәфли, кениш, үмуми тәһсилли олмасы вә тәдрис этдийи предмети дәриндән билмәси. Яхшы мүәллим кениш биликләрә малик олмагла бәрабәр систематик сурәтдә өз билийини артырмаға чалышыр. Шакирдләрә «элмләрин әсасыны» өйрәтмәк вә онлары һәртәрәфли инкишаф этдирмәк үчүн, мүәллим йүксәк тәһсилли олмалыдыр. Һәлә Дистервег көстәрмишди ки, «өз тәкмилләшмәси үзәриндә ишләйән мүәллим өз мәктәбинин тәкмилләшмәси үзәриндә ишләйир». Мүәллим өз предметини яхшы билмәкдән башга предметинә яхын башга предметләрлә дә таныш олмалыдыр. Мүәллим систематик олараг күндәлик элми, сияси һадисәләрдән хәбәрдар олмалы вә лазым кәлдикчә өз предметинин тә'лимини һәяти мәсәләләрлә әлагәләндирмәлидир. Мүәллим бәдии әдәбийяты яхшы билмәли, инчәсәнәт саһәсиндән үмуми анлайыша малик олмалыдыр.

3. Педагожи усталыға йийәләнмәли. Мүәллим тәдрис этдийи предмети яхшы билмәклә бәрабәр онун методикасы вә гайдаларыны да билмәлидир. Педагогика, педагогика тарихи, ушаг психологиясы вә методиканы билмәк мүәллимин мүвәффәгиййәтләри үчүн әсас шәртләрдәндир.

Педагожи усталыг фитри габилиййәт олмаяраг, тә'лим процессиндә әлдә эдилир. Педагожи ишләрин устасы олмаг үчүн бүтүн мүәллимләрдә имкан вардыр. Мүәллим систематик олараг өзүнүн теоретик билик сәвиййәсини артырмаг вә тәчрүбәсини кенишләндирмәк йолу илә өз усталығыны да артыра биләр.

«Анчаг фәалиййәтдә, практика йолу илә, сәнәт өйрәнир, такт, бачарыг, зирәклик, чәлдлик әлдә эдирләр, лакин практика васитәсилә дә сәнәтә, анчаг, габагчадан элми өйрәнәнләр, ону өзүнә мәнимсәйәнләр, она өзүнү бәнзәдәнләр вә габагчадан тәчрүбәнин элмә нечә тә'сир бурахачағыны тә'йин эдәнләр өйрәнә билмирләр» (Һербарт).

*) Сталин, «Ленинизм мәсәләләри», сәһ. 681, Азәрнәшр, 1939-чу ил чапы.

4. Педагожи ишдә ярадычы олмаг. Мүәллимин һәртәрәфли тәһсили вә һазырлығы онун педагожи ярадычылығыны инкишаф этдирир. Мүәллим даими инкишаф этмәкдә олан ушагларын тәрбийәсилә мәшғулдур, бу ушаглар мүхтәлиф фәрди хүсусиййәтләрә маликдирләр. Буна көрә дә мүәллим методиканы, методики ишләмәләри вә башга мүәллимләрин яхшы иш нүмунәләрини олдуғу кими копия эдә билмәз. Бурада мүәллимин ярадычылығы олмалыдыр, шәраити, моменти, ушагларын хүсусиййәтләрини вә сәвиййәләрини нәзәрә алараг педагожи вә методики мәсәләләри уйғун шәкилдә тәтбиг этмәлидир. Мүәллим систематик олараг өз дәрсинин кейфиййәтини яхшылашдырмаға, дәрсин тәчһизатыны яхшылашдырмаға вә өз ишинин нәтичәсини анализ этмәйә чалышмалыдыр.

Педагожи ярадычылыг мүәллимдән өз дәрсини эффектли, мараглы гурмағы, верилән материалын ушаг үчүн әлверишли, мүнасиб олмасыны, өз мәзмуну э'тибарилә ушағы чәлб этмәсини тәләб эдир. Бундан башга мүәллим синифә дүзкүн рәһбәрлик этмәйи, ушагларын фәрди хүсусиййәтләринә уйғун сурәтдә онлара тә'сир этмәйи, ушагларын синифдән кәнар мараглы вә файдалы мәшғәләләрини тәшкил этмәйи бачармалыдыр.

Педагожи ярадычылыг, гаршыда гоюлан мәгсәдә чатмаг, ишдә бөйүк мүвәффәгиййәт әлдә этмәк үчүн чалышмаг, чәтинлийи арадан галдырмаг үчүн чәһд этмәк арзусуну доғурур.

Буна мүвәффәг олмаг үчүн мүәллимлик ишини вә ушаглары севмәк бөйүк шәртдир.

5. Ушағы билмәли вә ону севмәлидир. Анчаг ушаға янаша билән, онун фәрди хүсусиййәтләрини, мейлләрини анлаян, лазым кәлдикдә она ярдым эдә билән, даһа доғрусу ону севән, ушаглара яхын олмағы бачаран мүәллим ушаға истәдийи тә'сири көстәрә биләр. Мүәллим дәрсдә, ушагларла оюн кечирәркән вә гейри вахтларда ушаглара олан бу мүнасибәтини һисс этдирмәлидир. Мүәллим ушагларла бирликдә ойнамағы, онлары марагландыран мәсәләләр хүсусунда онлара данышмағы бачармалы вә ушаглара өз яхынлығыны көстәрмәлидир. Мүәллим ушагларын анатомик-физиоложи вә психи хүсусиййәтләрини билмәли, бүтүн ушаглара об'ектив вә дүзкүн мүнасибәт бәсләмәлидир.

6. Педагожи такта малик олмалыдыр. Шакирдләрә сәмими янашмағы тәләбкарлыгла бирләшдирмәк лазымдыр ки, бу, педагожи тактын ән мүһүм мәсәләсидир. Педагожи такт һәр һансы конкрет шәраитдә олурса - олсун шакирдә дүзкүн педагожи йолла янашмағы тәләб эдир. Мүәллим ушаг һаггындаки бүтүн гәрарларыны, ушаг һаггында көтүрдүйү бүтүн тәдбирләрини габагчадан этрафлы сурәтдә дүшүнмәли вә сонра һәрәкәт этмәлидир.

Педагожи такт мүәллим илә шакирд арасында әмәлә кәләчәк наразылығын, баш верә биләчәк конфликтләрин әввәлчәдән арадан галдырылмасыны тә'мин эдир. Педагожи такт тәчрүбә нәтичәсиндә газанылыр.

Шакирдә гаршы тәләбләрдә болшевик мөһкәмлийи вә ардычыллығы тә'мин эдилмәлидир. Шакирдләр мөһкәм ирадәли, мәктәб ганун-гайдаларынын еринә етирилмәсини тәләб эдән, вердийи сөзүн үстүндә дуран мүәллимләри даһа чох севирләр.

Мәктәб ишләриндә һәр һансы чәтинлийә раст кәләркән руһдан дүшмәмәк, бә'зи шакирдләрин интизамсызлығы, дәрсдә керилийи кими һалларда даһа чидди олмаг, тәләсмәдән, сакитликлә лазыми өлчүләр көтүрмәк, бу өлчүләрин, тәдбирләрин еринә етирилмәсиндә мөһкәмлик вә ардычыллыг көстәрмәк совет мүәллиминин мүһүм сифәтләриндән олмалыдыр.

Шакирдләри севмәк вә онларын гайғысына галмаг чидди вә мөһкәм тәләбкар олмағы һеч дә инкар этмир. Гүввәтли ирадәйә малик олан мүәллим өз харичи көрүнүшүндә, һәрәкәтләриндә, данышығында, тапшырыгларында, тәләбләриндә вә с. сакит, тәләбкар вә ардычыл олараг, мүәллими күтүнч вәзиййәтә гоян чығыр-бағырдан узаг дурур. Шакирдләр мүәллимин яхшы сифәтләрини гиймәтләндирир вә ону тәглид этмәйә чалышырлар. Өз предметини яхшы билән шакирдин билийинә дүзкүн гиймәт верән мүәллим шакирдләрин даһа чох севдикләри мүәллимләрдирләр. Шакирдләр мүәллимин харичи көрүнүшүнә дә диггәт эдир, кейиминдә вә һәрәкәтләриндә кобуд олан мүәллимләри севмирләр.

7. Ичтимаи активлик көстәрмәк. Совет мүәллими актив ичтимаи ишчидир. Онун ичтимаи ишләр саһәси чох кенишдир: шакирдләрин синифдән, мәктәбдән кәнар ишләринә рәһбәрлик этмәк, ушаг тәшкилаты, комсомол, пионер ишләринә көмәк этмәк, ата-аналар арасында педпропаганда апармаг,

савадсызлығын ләғвиндә иштирак этмәк, партия, Совет һөкумәтинин сиясәтини күтләйә изаһ этмәк, ичтимаи - сияси кампанияларда иштирак этмәк вә гейри.

Мүәллимин ичтимаи иши онун педагожи фәалиййәти илә әлагәдардыр. Мүәллим социализм гурулушунда актив иштирак эдәрәк өз шакирдләрини коммунист гуручулары кими тәрбийә этмәк вәзифәсини даһа дүзкүн еринә етирә биләр.

8. Коллективдә ишләмәк. Совет мүәллими педагожи коллективиндә ишләмәйи, коллективдә өзүнү идарә этмәйи бачармалыдыр. Коллективи иш үчүн, мәктәбин педагожи совети, метод бирләшмәләри, метод кабинетләри, мүәллимләрә аид конфрансиялары вә гейрини көстәрмәк олар.

Коллективи иш, мәктәбин иш кейфиййәтини йүксәлдир. Мүәллим коллективинин бирлийини вә онун мөһкәмлийини көстәрән һаллардан бириси дә мүәллимләрин социализм ярышында актив иштирак этмәләри, бир-бирләринә лазыми көмәклик көстәрмәләри, өзүнүн вә бүтүн мәктәбин иш кейфиййәтини йүксәлтмәк уғрунда мүбаризәсидир.

Совет мүәллиминин авторитети көстәрилән мүсбәт сифәтләрин әсасында яраныр.

9. Индики вәтән мүһарибәсинин тәләбләринә көрә совет мүәллиминин гаршысында мүһүмм бир вәзифә дурур ки, о да мүәллимин дөйүшчү олмасы, һәрби билик вә техниканы мәнимсәмәси, бу биликләри әһалийә вермәк үчүн ән актив тәблиғатчы олмасы, шакирдләрин һәрби һазырлығы үчүн һәрби вә физкултура мүәллимләринә һәртәрәфли көмәк этмәсидир.

Мүәллим мәсәләсиндәки тәһрифләр. «Мәктәбин өлмәси» антиленин теориясы нүмайәндәләри педологларла бирликдә мүәллимин педагожи процессиндәки рәһбәрлик ролуну инкар эдәрәк мәктәблә бирликдә мүәллимин дә өлмәсини иддиа эдирләрди. Онлар мүәллими «ушагларын өз-өзүнә тәрбийәсини тәшкил этмәкдә» ушагларын көмәкчиси кими характеризә эдирләрди. Бу «теорияя» көрә ушаглары мүәллим дейил, онлары истеһсалат, иш процесси өйрәдир вә тәрбийәләндирир.

Мәктәбин өлмәси теориясы илә бәрабәр яланчы элм педология да мүәллимин педагожи процессиндәки рәһбәрлик ролуну инкар эдәрәк иддиа эдирләрди ки, педагог шакирди нечә охутмаг, педолог исә шакирдин нечә охумасы илә мәшғул олмалыдыр. Беләликлә педологлар педагожи процесси механики сурәтдә 2 ерә бөлмәклә шакирдләрин дәрс мүвәффәгиййәтләри ишиндә мүәллимин рәһбәрлик ролуну гәти рәдд

эдирләрди. ҮИК(б)П МК-нын 4/VII—36-чы илдә «Маариф Комиссарнатлары системасында педоложи тәһрифләр һаггындаки» гәрары мүәллимләрин һүгугуну тамамилә бәрпа этди. Партия вә Совет һөкумәтинин мәктәб һаггындаки гәрарлары тамамилә айдын этдиләр ки, мүәллим совет мәктәбләриндә тә'лим-тәрбийә ишинин әсас вә мәркәзи фигурасыдыр. Совет мүәллими мәктәбин бүтүн тә'лим вә тәрбийә ишләри үчүн совет дөвләти вә партия гаршысында мәс'улиййәт дашыйыр.

XIII
МӘКТӘБШҮНАСЛЫГ

Мәктәбшүнаслыг педагогиканын бир һиссәси олмагла, мәктәбә рәһбәрлик, дахили низам вә гайдаларын тәшкили, мәктәб тәсәррүфатынын апарылмасы мәсәләләрилә мәшғул олур. Мәктәб гаршысында гоюлмуш тәрбийә вә тәһсил вәзифәләринин еринә етирилмәсиндә рәһбәрлийин гәт эдичи ролу вардыр.

«Үмумиййәтлә рәһбәрлик» бошбоғазлығы әвәзинә мәктәб үзәриндә конкрет, оператив вә бачарыглы рәһбәрлик тәшкили вә бу рәһбәрлийин, ишчиләри танымаг, ваһид мүдирлик, һәр ишчинин өз ишинә мәс'улиййәт дашымасы, ичранын йохланмасы үзәриндә гурулмасы шәраитиндә мәктәб өз вәзифәләрини даһа яхшы вә сәмәрәли олараг еринә етирә биләр.

Бу рәһбәрлик мәктәб дахилиндә мәктәбин директору илә тә'мин эдилмәлидир. Директор мәктәб ишинин бүтүн саһәләрини (тә'лим - тәрбийә вә инзибат-тәсәррүфат) әһатә этмәлидир. О, мүәллимләри тәшкил этмәли, бирләшдирмәли вә онларын гүввәләрини партия вә һөкумәтин гәрарларыны даһа яхшы реализә этмәйә, дәрс мүвәффәгиййәтинин вә коммунист тәрбийәсинин даһа йүксәк кейфиййәти уғрунда мүбаризә үчүн сәфәрбәрлийә алмалыдыр.

Директор өз мүәллимләрини яхшы танымалыдыр вә өзү онлара ән яхшы нүмунә олмалыдыр.

Директорун ишиндәки бөйүк чәтинлик бундан ибарәтдир ки, о, бир тәрәфдән мәктәб ишинин ән хырда мәсәләләринә фикир вермәлидир, чүнки мәктәб һәятында ән хырда мәсәлә бөйүк әһәмиййәтә малик олдуғу кими, белә кичик мәсәләләрдән дә бөйүк вә мүрәккәб һаллар ярана билир, дикәр тәрәф-

дән исә директор бу хырда мәсәләләрин ичәрисиндә өзүнү итирәрәк, әсас мәсәләләри дә көздән гачырмамалыдыр.

ССРИ ХКС вә ҮИК(б)П МК-нын 16/V—1934-чү ил тарихли «ССРИ-дә ибтидаи вә орта мәктәбләрин структурасы һаггында»ки гәрарына көрә директор али тәһсилли вә үч илдән аз олмаяраг педагожи стажа малик олмалыдыр. Директор өз вәзифәләрини еринә етирмәйә һазыр олмалы вә систематик оларат өз ихтисасыны артырмалыдыр. Директор Халг Маариф Комиссары тәрәфиндән тә'йин эдилир. Мәктәб директорунун әсас вәзифәси сырасына бу ашағыдакиләр дахилдир: мәктәбә тәһким олунмуш территорияда үмуми ичбари тәһсилин еринә етирилмәси, мүәллимләрә тә'лим-тәрбийә вә метсдик характерли көстәришләрин верилмәси, дөвләт документләри олан тәдрис планы вә программаларын кейфиййәт вә кәмиййәт э'тибарилә еринә етирилмәсини тә'мин этмәк, шакирдләрин биликләрини йохламаг, педсоветин ишини тәшкил этмәк вә она рәһбәрлик этмәк, мәктәбдәки шакирд тәшкилатларынын ишинә рәһбәрлик этмәк, мүәллим һей'әтинин ихтисасыны артырмаг үчүн лазыми тәдбирләр көрмәк, мәктәбин инзибат - тәсәррүфат ишләрини контрол этмәк вә она рәһбәрлик этмәк, өз мәктәбинин башга мәктәбләә социрышыны тәшкил этмәк вә и. а.

Ашағыда көрәчәйимиз кими бүтүн бу ишләри көрмәк үчүн директор өзү үчүн иш планы тәшкил эдир вә дедикләримизи орада да экс этдирир.

Директора тәдрис иши үзрә көмәк этмәк үчүн мүавинләр олурлар. Тәдрис иши үзрә директор мүавинләри мәктәбин тә'лим-тәрбийә иши үчүн мәс'улиййәт дашыйыр, мәктәбин тә'лим-тәрбийә ишини тәшкил эдир, тә'лим-тәрбийә ишини яхшылашдырмаг үчүн мүәллимләрә лазыми көстәришләр верир, тәдрис планынын, программаларын вә дәрс чәдвәлинин еринә етирилмәсини контрол эдир, шакирдләрин мүвәффәгиййәтләри вә интизамлылығыны даһа яхшылашдырмаг үчүн лазыми өлчүләр көтүрүр, мүәллимләрин ишини, онларын күндәликләрини нәзәрдән кечирмәк вә дәрсләриндә иштирак этмәк вастәсилә онларын ишини йохлайыр. Онларын һәм мүсбәт вә һәм дә мәнфи чәһәтләрини мейдана чыхарыр, нөгсанларын арадан галдырылмасы үчүн көстәришләр верир вә мүсбәт чәһәтләри мәктәбин башга мүәллимләри арасында яйыр. Мәктәбин тә'лим-тәрбийә вә методики ишләри үчүн план дүзәлдир вә онун еринә етирилмәсинә рәһбәрлик эдир, шакирдләрин эв тапшырыгларынын дүзкүн вә мүнтәзәм олмасына көз етирир, синифдән кәнар ишләри тәшкил эдир, мәктәбин комсомол, пионер вә шакирдләр тәшкилатына көмәклик көстәрир.

Тәдрис ишләри үзрә директор мүавини али тәһсилли, ики илдән аз олмаян педагожи стажы олан шәхсләр олмалыдырлар. Директор вә онун мүавини өз ишләриндә синиф рәһбәрләринә архаланырлар.

Директор V синифдән башлаяраг һәр синиф үзрә мәс'ул олан педагожи рәһбәр тә'йин эдир.

Синиф рәһбәри синфин бүтүн тә'лим-тәрбийә, културвә ичтимаи һәятынын тәшкилатчысыдыр.

Бу мәгсәдлә синиф рәһбәри ушаг коллективини тәшкил этмәли вә бу коллективи мөһкәм ичтимаи рә'й, синфин шәрәфи уғрунда мүбаризәйә галдырмалыдыр. Үмумиййәтлә яхшы тәшкил эдилмиш синиф коллективи элә э'тибарлы бир васитә вә көмәкдир ки, буну синиф рәһбәри тә'лим-тәрбийә ишиндә кениш истифадә этмәлидир.

Синиф рәһбәри, һаман синифдә ишләйән мүәллимләрин бир-бирилә әлагәсини ярадыр, һаман синиф шакирдләринин ата-аналары илә систематик әлагә сахлайыр, синиф рәһбәри өз ишини комсомол вә пионер тәшкилатларынын тәрбийәви иши илә разылашдырыр.

Синиф рәһбәри өз синфиндәки шакирдләри өйрәнмәли вә онларла яхынлашмалыдыр. Буну исә синиф рәһбәри өзүнүн күндәлик иши процессиндә, шакирдләрлә апардығы мүсаһибәләрдә, кәзинтиләрдә вә саирәдә әлдә эдир. Шакирдләри өйрәнмәк үчүн онларын ата-аналары илә яхынлашмағын бөйүк әһәмиййәти вардыр.

Синиф рәһбәри өз синфиндәки шакирдләрин бүтүн предметләр үзрә нечә охудугларыны, дәрсдән кәнар бош вахтларыны нечә кечирдикләрини, һансы китаблары охудугларыны, нә илә даһа чох мараглартдыгларыны, онларын бәдән сағламлығынын вәзиййәтини, онларын кимлә достлуг этдикләрини, синиф шакирдләри, мүәллимләр вә ата-аналарла мүнасибәтләрини өйрәнмәли вә һәр бир тәсадүфдә конкрет өлчү көтүрмәлидир. Синиф рәһбәри бу иши көрмәк үчүн ашағыдаки методлардан истифадә этмәлидир:

1) Өз дәрсиндә вә башга мүәллимләрин дәрсләриндә, тәнәффүс, экскурсия, кәзинти, дәрнәк мәшғәләләри, шакирд йығынчаглары заманы, ичтимаи ишләр еринә етириләркән, кинолара, театрлара кедилдийи вахт шакирдләр үзәриндә мүшаһидә.

2) Шакирдләрлә фәрди вә я группа илә мүәййән темалар вә мәсәләләр әтрафында мүсаһибәләр. Белә мүсаһибәләрин мәгсәдиндән асылы олараг орая башга предмет мүәллимләрини, пионер дәстә рәһбәрини вә башгаларыны да чағырмаг олар.

3) Ушаглары даһа яхшыдан өйрәнмәк мәгсәдилә систематик сурәтдә ушагларын эвләринә кетмәк вә аилә илә тез-тез көрүшмәк.

4) Ушагларын язмыш олдуглары әсәрләр (әкәр варса), мәгаләләр, дүзәлтдикләри албомлар, онларын күндәликләри илә таныш олмалы.

Өз мүшаһидәләрини, гейдләрини системалашдырмаг вә эләчә дә һәр конкрет тәсадүфдә тәтбиг этдийи өлчүләрин эффектлийини мүәййәнләшдирмәк мәгсәдилә синиф рәһбәринин бунлар үчүн күндәлик апармалары мәсләһәт көрүлүр.

Синиф рәһбәри шакирдләрин дәрсләр үзрә олан мүвәффәгиййәтләрини, онларын интизамлылығыны өйрәнмәк үчүн һәр күн синиф журналыны көздән кечирмәли, айры-айры дәрсләрдә өзү иштирак этмәлидир.

Өз синфинин бу вә я башга бир мәсәләсини һәлл этмәк үчүн синиф рәһбәри һәмин синифдә дәрс дейән мүәллимләрин мүшавирәсини чағыра биләр.

Синфин иш вә интизам кейфиййәтини яхшылашдырмаг мәгсәдилә синиф ичласларынын чағырылмасы вә бурада шакирдләрин тә'лим ишләриндә вә интизамларындаки нөгсанлар әтрафында мәсәләләр гоюлмалыдыр.

Синиф рәһбәри шакирдә верилән эв тапшырыгларынын мунтәзәм вә норма илә олмасына, онларын систематик олараг еринә етирилмәсинә көз етирмәлидир.

Ата-аналарла апарылачаг ишин ағырлыг мәркәзи синиф рәһбәринин үзәринә дүшүр. Синиф рәһбәри систематик олараг өз синиф шакирдләринин ата-аналар ичласыны чағырмалы вә бурада шакирдләрин эвдәки режими, эв тапшырыгларынын еринә етирилмәси үзәриндә контрол, бу тапшырыгларын еринә етирилмәси үчүн шәраитин ярадылмасы вә и. а. һаггында мүсаһибәләр апарылмалыдыр.

Шакирдләр ичәрисиндә кериййә галма һисс олундуғу заман, синиф рәһбәри бу кериләмәнин әсас сәбәбләрини өйрәнмәли вә буну арадан галдырмаг үчүн мүәййән өлчүләр (консултация, әлавә мәшғәлә, фәрди тапшырыг, даһа гүввәли шакирдләрлә бир ердә дәрсләрин һазырланмасы, тәкрарын тәшкили, аиләнин бу ишә чәлби вә и. а.) көтүрмәлидир.

Синфин йүксәк дәрс кейфиййәтини вә шүурлу интизамыны тә'мин этмәк мәгсәдилә синфин шакирдләри арасында вә эләчә дә башга синифлә социализм ярышына кирмәк вә ярыш үзрә синфин өз үзәринә көтүрдүйү вәзифәләрин еринә етирилмәси уғрунда мүбаризәнин тәшкили дә синиф рәһбәринин мүһүмм ишләриндән бирисидр.

Синиф рәһбәри өз синфинин ичтимаи-сияси тәрбийә ишләринин дә тәшкилатчысы олмалыдыр. Синфин комсомол тәшкилатчысы вә дәстә рәһбәри илә бирликдә синиф рәһбәри, шакирдләр ичәрисиндә ичтимаи-сияси тәрбийә ишләрини яхшылашдырмаг мәгсәдилә бә'зи өлчүләр көтүрмәлидир:

1. Шакирдләри күндәлик сияси һәятла таныш этмәк мәгсәдилә мүсаһибәләр вә сияси информацияларын тәшкили, синиф шакирдләри күндәлик мәтбуаты тә'гиб эдәрәк нөвбә илә бейнәлхалг вә ССРИ-нин дахили һәятына һәср эдилмиш информациялар верирләр. Шүбһәсиз белә информациялар әввәлчәдән һазырланмалы вә буна рәһбәрлик кестәрилмәлидир.

2. Шакирдләрин гәзет вә журналлара абунә язылмасы, күндәлик сияси мәсәләләрә һәср эдилмиш гәзет вә журнал мәгаләләринин синифдә охунмасы, мүхтәлиф темалар үзрә албомларын дүзәлдилмәси вә и. а.

3. Шакирдләрин мәктәбдә кечирилән лекция вә мә'рузәләрә, һәм дә бир чох дәрнәкләрә чәлб эдилмәси.

4. Синфин дивар гәзетинин, бюллетенинин вә журналынын бурахылмасы.

5. Революцион байрамлара һәср эдилмиш кампанияларa һазырлыг вә бүтүн шакирдләрин орада иштирак этмәйә чәлб эдилмәси.

6. Өлкәнин адлы-санлы адамлары, көһнә болшевикләр, стахановчулар, ССРИ гәһрәманлары, Баш Совет депутатлары, сәрһәд кешикчиләри вә и. а. илә көрүшләрин тәшкили.

Синиф рәһбәри шакирдләрин синифдән кәнар оху ишләринә рәһбәрлик этмәли вә һансы китабларын охунулмасы һаггында мәсләһәтләр вермәли вә үмумиййәтлә онларын синифдән кәнар ишләрини тәшкил этмәлидир.

Беләликлә синиф рәһбәри синфин бүтүн ишләринә мәс'ул олараг, директор вә онун мүавининә ән яхшы көмәкчидир. Одур ки, мәктәбдә синиф рәһбәринин нүфузуну артырмалы вә синифә аид олан һәр бир ишдә онун да фикрини өйрәнмәлидир. Синиф рәһбәри она тапшырылмыш синифдә дәрс дейән мүәллимләрин кичик мүшавирәсини чағырмалы вә синифә аид олан үмуми мәсәләләри онларла бирликдә һәлл етмәлидир.

Тәчрүбә көстәрир ки, синиф үзәриндәки рәһбәрлийи бир нечә ил әрзиндә анчаг бир мүәллимә тапшырмаг даһа мәсләһәтдир. Синиф рәһбәри илин әввәлиндән башлаяраг шакирдләрлә яхындан таныш олмалы, өзү синифдәки шакирдләрә отурмаг үчүн ерләри тә'йин этмәлидир ки, бурада шакирдләрин көрмә, эшитмә хүсусиййәтләри, бойлары вә бир скамьяда отурачаг ики нәфәрин тә'лим ишинин тәшкилинә нә гәдәр әлверишли олмасы нәзәрдә тутулмалыдыр. Синиф рәһбәри сонраки мүшаһидәләри әсасында шакирдләрин ерләрини дәйишдирә дә биләр. Синиф рәһбәринин тә'йин этдийи ерләри башга мүәллимләрин дәйишдирмәләри мәсләһәт көрүлмүр.

Мәктәб ишинин планлашдырылмасы. Мәктәбин тә'лим-тәрбийә ишинин сәмәрәли гурулмасында ишин планла апарылмасы олдугча мүһүммдүр. Һәр бир мәктәбдә әсас э'тибарилә бу ашағыдаки планлар олмалыдыр:

1. Мәктәбин директор тәрәфиндән тәртиб эдилән иш планы.
2. Тәдрис ишләри үзрә директор мүавининин планы.
3. Синиф рәһбәринин планы.
4. Мүәллимләрин иш планы (календар, тематик—дәрс планы).

Директорун иллик планы календар ола билмәз. Бурада әсас установкалар вә ишин мүхтәлиф саһәләри үчүн тематика верилмәлидир. Һаман бу иллик план әсасында гыса бир вахт үчүн конкрет календар план тәртиб эдилир.

Иллик план тәдрис илинин ахырында кәләчәк тәдрис или үчүн тәртиб эдилир. Мәктәбин иллик планыны тәртиб этмәк үчүн директор мәктәбин бүтүн ишчиләрини чәлб эдәрәк, онларын һәр бирисинә планын мүәййән шө'бәләрини тапшыра биләр. Мәсәлән: бирисинә ени тәдрис илинин башланғычы үчүн мәктәб бинасынын бәзәнмәси планыны тәртиб этмәк, башгасына синифдән кәнар ишләрин планыны тәртиб этмәк вә и. а. тапшырыла биләр.

Айры-айры мәсәләләр үчүн тәртиб эдилмиш планлар әсасында директор мәктәбин иллик планыны дүзәлдәрәк ону тәсдиг олунмаг үчүн педагожи советинә тәгдим эдир.

Мәктәбин иллик планы үчүн белә тәхмини бир схема көстәрмәк олар:

1. Кириш — бурада мәктәбин бу тәдрис илиндәки әсас иши анализ эдиләрәк әсас мүвәффәгиййәт вә нөгсанлар көстәрилир вә бунлардан асылы олараг кәләчәк тәдрис илинин әсас вәзифәләри гейд эдилир.

2. Ени тәдрис илинә һазырлыг—бурая мәктәбин ремонту, яначағы, мәктәбә гәбул, кадр мәсәләси, бинанын бөлүнмәси, әяни васитәләр вә и. а. дахилдир.

3. Тәшкилат-тәсәррүфат мәсәләләри—бурая мәктәб бинасынын бәзәнмәси, синиф отагларынын, кабинет вә лабораторияларын тәчһизи вә башга тәсәррүфат характерли мәсәләләр дахил эдилир.

4. Тә'лим-тәрбийә ишләри—бурада программаларын еринә етирилмәси, мүәллимләрин планлары, кери галан шакирдләрлә иш, эв тапшырыглары, синифдән кәнар ишләр вә и. а. көстәрилирләр.

5. Контрол вә рәһбәрлийин тәшкили—бурада мүәллимләрин дәрсләринә кетмәк, учот ишләри, дөври дәфтәрләр, пед-советин иши вә и. а. гейд этилир.

6. Методик ишләр—мәктәбин методики бирләшмә вә методик комиссияларынын тәшкили, онларын иш тематикасы, мүәллимләрин ихтисасыны артырмаг вә и. а.

7. Ата-аналарла иш.

8. Социярыш.

9. Йохлама имтаһанларына һазырлыг.

Бу үмуми план әсасында директор рүб вә я ай үчүн конкрет календар план тәртиб эдир вә онун еринә етирилмәси үчүн мәктәбин мүәллимләринин, комсомол вә пионер тәшкилатынын көмәйиндән истифадә эдир.

Тәдрис ишләри үзрә директор мүавини дә өз календар планыны мәктәбин иллик планы әсасында гурмалыдыр. Бу планда мәктәбин иш кейфиййәтини яхшылашдырмаг үчүн өлчүләр, систематик олараг мүәллимләрин күндәликләрини йохламаг, дәрсләрдә иштирак эдәрәк мүсбәт чәһәтләрин мөһкәмләндирилмәси вә башга мүәллимләр арасында яйылмасы, мәнфи чәһәтләрин исә арадан галдырылмасы үчүн лазым олан өлчүләр, методик комиссияларын ишләринә көмәк, синиф рәһбәрләринин мүшавирәсини чағырмаг, мәктәбин дәрнәк ишләрини йохламаг вә ону низама салмаг вә и. а. көстәрилмәлидир.

Синиф рәһбәри дә өз иши үчүн мүәййән план тәртиб етмәлидир. Бу план айлыг вә яхуд да рүблик ола биләр.

Синиф рәһбәринин планы бу мәсәләләри әһатә етмәлидир.

1. Шакирдләр коллективинин тәшкили вә өйрәнилмәси. Бурада гыса олараг синфин үмуми вәзифәсинин характеристикасы верилир, синфин тәшкилатча мөһкәмләндирилмәси, шакирдләрин өйрәнилмәси үчүн конкрет өлчүләр гейд едилирләр.

2. Шакирдләрин йүксәк тә'лим кейфиййәтинин вә шүурлу интизамынын тә'мин едилмәси. Бу һиссәдә тә'лим-тәрбийә ишләри үзрә әввәлки рүбләрин нөгсанларыны арадан галдырмаг үчүн өлчүләр көстәрилир. Мәсәлән: керийә галан шакирдләрлә иш, соцярыш ишләринин яхшылашдырылмасы, эв тапшырыгларынын систематик олараг еринә етирилмәсинин йохланылмасы, шакирдләрдә мүстәгилл ишләмә вәрдишләринин яранмасы вә и. а.

3. Синифдә ичтимаи-сияси тәрбийәнин вә ушагларын истираһәтинин тәшкили. Бурая синиф рәһбәринин пионер дәстә рәһбәри вә комсомол группасы илә бирликдә дивар гәзетинин бурахылмасы, мә'рузә, лекция, кечә, мүсаһибәләрин, революцион байрамларын вә и. а. тәшкили, шакирдләрин дәрнәкләрә чәлби, экскурсиялара, кинолара, театрлара апарылмасы, оюнларын дүзәлдилмәси вә и. а. дахилдир.

4. Аилә илә педагожи иш — бу һиссәдә синиф ата-ана ичласларынын чағырылма вахтлары, бу ичласларда гоюлачаг мә'рузәләрин тематикасы, мүәййән аиләләрә кетмәк, онлары мәктәбә чағырмаг, ата-аналарын синиф ишләринә чәлб едилмәси вә и. а. көстәрилир.

Мәктәбдә учот вә һесабат. Һәр рүбүн ахырында синиф рәһбәри синфин үмуми вәзиййәти һаггында дирекцияя язылы һесабат верир вә яхуд да һаман синиф үзрә чағырылмыш педагожи мүшавирәдә чыхыш едир.

Мәктәбдә мүәллим вә шакирдләр үчүн айрыча папкаларда хүсуси иш дүзәлдилмәлидир. Шакирдләрин хүсуси ишинә бу документләр дахил едилмәлидир: ушағын мәктәбә гәбулу һаггындаки әризә, яшы һаггындаки мә'лумат, чичәйин дөйүлмәси һаггында мә'лумат. Хүсуси бир карточка үзәриндә шакирдин тәдрис илләри боюу ирәлиләмәси, мәктәби гуртардығы вахт, мәктәби ярымчыг гойдуғу вахт вә бунун сәбәбләри, педсоветин һәмән шакирдә аид олан гәрарларынын сурәти, шакирд һаггында ата-аналарын вә я шакирдин өзүнүн вердийи һәр чүрә мә'лумат вә и. а. гейд олунур. Тәдрис илинин ахырында бүтүн мүәллимләр, синиф рәһбәрләри, методик

комиссияларын вә бирләшмәләрин сәдрләри өз ишләри һаггында язылы һесабат вермәлидирләр.

Һәр бир мәктәб үмуми-ичбари тәһсилин һәята тәтбиги, тә'лим-тәрбийә иши вә мәктәбин тәсәррүфат вәзиййәти һаггында РХМШ-нә илдә ики дәфә мә'лумат вермәлидир.

Мәктәбин уставы. Һәр там мәктәбин уставы о мәктәбин мәгсәд вә вәзифәләрини, тәшкилати структурасыны, ишчиләрин һүгуг вә вәзифәләрини, тәдрис режими вә дахили низамынтизам гайдаларынын үмуми әсасларыны, шакирдләрин мәктәб вә мәктәб харичиндә давраныш гайдаларыны көстәрән бир документдир.

Устав мәктәбин мәгсәд вә вәзифәләрини мүәййәнләшдирән үмуми мәсәләләри, коммунист тәрбийәсинин әсас мәсәләләрини, мәктәбә дахил олмаг үчүн ушагларын яш мәсәләләрини, гәбул вә бурахылышын һесабатыны вә и. а. үмуми гайдаларыны көстәрир. Совет мәктәбинин режими ваһид тәдрис планы, тәдрис илинин ваһид структурасы, дәрс вә тәнәффүсләрин давамы илә мүәййән едилир.

Методики ишләрин тәшкили. Һәр бир мәктәбин дахилиндә мүәййән методики иш апарылмалыдыр. Ибтидаи мәктәбләрдә бу иши мәктәбин педагожи мүшавирәси апарыр. Орта мәктәбдә исә ашағы синифләр үчүн (I—IV) синиф методик бирләшмәләри, юхары синиф үчүн предмет методик комиссиялары ярадылыр.

Бир предметдән үч вә даһа чох мүәллим олан орта вә натамам орта мәктәбләрдә предмет комиссиялары ярадылыр. Үч вә даһа чох биринчи, икинчи, үчүнчү вә дөрдүнчү синифләри олан мәктәбләрдә һәр синиф үчүн (биринчиләр, икинчиләр вә и. а.) синиф методик бирләшмәләри тәшкил едилир.

Бир предметдән бир вә я ики мүәллим олан мәктәбләрдә бу предмет комиссиялары ярадылмыр; директор вә онун мүавини периодик олараг һаман мүәллимләри топлайыр вә онларла мүхтәлиф методики мәсәләләри һәлл едир.

Бу предмет комиссияларынын вә синиф методики бирләшмәләринин әсас иши бунлардыр:

1. Дөвләт программаларынын өйрәнилмәси.
2. Дәрсин планлашдырылмасы вә дәрсә һазырлыг мәсәләләри.
3. Дәрсдә тәрбийәви ишләр.
4. Дәрсдә әянилик.
5. Дәрсин тәкрары вә ишләмәләр үчүн методики үсуллар.
6. Эв тапшырыгларынын методикасы.
7. Шакирдләрин билинкләрини учота алманын йоллары.

8. Мүстәгилл ишләмә вәрдишләринин ярадылмасы.

9. Шакирдләрин өйрәнилмәси мәсәләси.

10. Шакирдләрлә һаман предмет үзрә апарылачаг синифдән кәнар ишләр.

11. Шакирдләрин мүвәффәгиййәтләрини артырмаға көмәк эдә биләчәк өлчүләрин мүзакирәси вә ишләнмәси.

12. Методики, педагожи вә хүсуси әдәбиййатын өйрәнилмәси.

13. Тәчрүбә дәйишмәси вә яхшы иш нүмунәләринин көстәрилмәси.

Предмет комиссияларына вә синиф методики бирләшмәләринә рәһбәрлик этмәк үчүн директор комиссия вә бирләшмәләрә орая дахил олан даһа тәчрүбәли вә бачарыглы мүәллимләрдән сәдрләр тә'йин эдир. Сәдр иши планлашдырыр, мә'рузәләр һазырлайыр, ичласлара рәһбәрлик эдир вә и. а.

Предмет комиссияларына вә синиф методики бирләшмәләринә үмуми рәһбәрлийи директор вә онун мүавини эдирләр.

Бөйүк мәктәбләрдә педагожи кабинетләри тәшкил олунур ки, бунлар мәктәбин методики ишләринин мәркәзи олурлар. Педкабинет мәктәбин ән яхшы иш тәчрүбәләрини топлаяраг ону мүәллимләрә чатдырыр, дәрс үчүн лазым олан тәчһизатын вә әдәбиййатын топланмасында мүәллимләрә көмәк эдир, мәктәбин тә'лим-тәрбиййә ишинин сәркисини дүзәлдир вә методики ишин нәтичәләрини (протокол, мә'рузәләр, рефератлар вә и. а.) формалашдырыр.

Бу кабинетә директорун тәдрис ишләри үзрә мүавини рәһбәрлик эдир.

Мәктәбин һәкими. Мәктәбин санитар-гигиеник ишләринә рәһбәрлик этмәк үчүн мәктәб һәкими вардыр. Һәким мәктәбин тибби-санитар ишләринә бахыр, шакирдләрин физики инкишафы, сағламлыгларынын гайғысыны чәкир, тибби ярдым көстәрир, сағламлыг үчүн профилактик өлчүләр көтүрүр, шакирдләрин иши вә режиминә, бинанын санитар вәзиййәтинә нәзәр етирир. Мәктәбин физкултура вә спорт ишләри онун нәзарәти алтында кедир. Һәким мәктәбдә санитар-маариф ишләри апарыр, шакирдләри дәрсдән вә имтаһанлардан азад эдир. Һәким педсоветин үзвүдүр.

Мәктәбин педагожи совети. Мәктәбин бүтүн тә'лим вә тәрбиййә ишләрини яхшылашдырмаг, коллектив иши гүввәтләндирмәк, метод вә тәләбләрдә бирлик яратмаг мәгсәдилә мәктәбләрдә педагожи советләр яраныр.

Педсоветә директор, тәдрис ишләри үзрә онун мүавини, бүтүн мүәллимләр, комсомол тәшкилатчысы, ата-аналар комитетинин сәдри, китабханачы, баш пионер рәһбәри вә һәким дахилдир.

Директор педсоветин сәдридир.

Педсовет мәктәб вә мүәллим һаггында партия вә һөкумәтин директиваларыны, Халг Маариф Комиссариатынын вә РХМШ-нин көстәришләрини еринә етирмәк үчүн өлчүләр гәбул эдир, мәктәбин иш планыны мүзакирә вә тәсдиг эдир, методики комиссия сәдрләринин, синиф рәһбәрләринин вә айрыайры мүәллимләрин һесабатларыны динләйир вә онларын ишини яхшылашдырмаг үчүн тәдбирләр көрүр, мәктәбдә тә'лим ишинин вә шүурлу интизамын вәзиййәтини мүзакирә эдир, уйғун гәрар гәбул эдир, рүб вә тәдрис илинин нәтичәләрини екунлашдырыр, шакирдләрин синифдән-синифә кечмәсини вә мәктәбдән бурахылмасыны гәт эдир.

Педсовет мәктәбин тәдрис илинә һазырланмасы мәсәләсини, мәктәбин тәсәррүфат вәзиййәтини мүзакирә эдир.

Бунлардан башга педсовет мүәллимләрин яхшы иш нүмунәләрини өйрәнир, тәчрүбәләри учота алыр вә үмумиләшдирир, яхшы иш тәчрүбәләрини мәктәбин башга мүәллимләри арасында яйыр, ата-аналар ичәрисиндә педагожи пропаганда ишләрини тәшкил эдир, синифдән кәнар ишләрин, мәктәб китабханасынын, үмумиййәтлә ичтимаи ишләрин вә социярышын вәзиййәтини мүзакирә эдәрәк иши даһа яхшылашдырмаг үчүн бир сыра уйғун тәдбирләр көрүр. Педсовет айда бир дәфә чағырылараг өз ишини кечән ичласын гәрарларынын еринә нечә етирилмәсини йохламагла башлайыр.

Педсоветин бүтүн ичласларында протоколлар язылараг низамла сахланмалыдыр.

Чапа имзаланмышдыр 18/II-42 ил
Бир чап листиндә һуруфатын сайы 41.040
Чап листи $9^{1}/_{8}$
Учот-автор листи 9,36

ФГ 16612. „III Интернационал“ мәтбәәси, Бакы, Саратовец-Ефимов күч. № 29. Сифариш № 2533. Тираж 1000

А21-152027